

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ՍՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵՄՆ
ՀԱՅՈՉ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԾԷ ՏԱՐԻ
Է-Ը-Թ

1983

Երուսաղէմ, 1 Օգոստոս 1983

Յառաջիկայ Դեկտեմբեր ամսուն կը լրանայ ծննդեան 100-ամեակը անգուգական գրագէտ եւ Հայ Գննադատութեան իշխան Յակոբ Օճականի:

Խմբագրութիւնս որոշած է օգտագործել այս առիթը, տարւոյս «Սիռն»ի վերջին թիւը (գէթ իրջմեծագոյն մասով) նուիրելու մեծատաղանդ գրագէտի կեանքին ու գործին:

Այսու կոչ կ'ուղղենք բոլոր անոնց՝ որոնք առիթն ու բախտը ունեցած են առակերտելու մեծանուն գրագէտին, որպէսզի իրենց մեծ ուսուցիչէն կրած յուշերն ու տպաւորութիւնները փոխանցեն մեզի, «Սիռն»ի յիշեալ թիւը աւելի ծաւալուն եւ բովանդակայից դարձնելու մտադրութեամբ:

Ձեռագիրները խմբագրութեանս պէտք է հասնին ամենէն ուշը Հոկտեմբերի վերջաւորութեան:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՍԻՐՆ»Ի

2 013

ՄԻՈՒ

ԱՄՆԱԲԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԻ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԾԷ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1983

Յուլիս - Օգոստոս - Սեպտեմբեր

Թիւ 7 - 8 - 9

1983

July - August - September

No. 7 - 8 - 9

S I O N

VOL. 57

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE- JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

10000-85 p. 19390 աճ

200-98

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱՆԻՐԱԿԱՆԻ

Մ. ՄԻԻՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԻԻՆԸ^(*)

Քրիստոսի Ս. Խաչի հետ՝ ամենից նուիրական, խորհրդաւոր և սրտի մօտ սրբութիւնը հայ քրիստոնէի համար Ս. Միւռնին է։ Այլ քրիստոնէական պաշտամունքի հետ կապ ունեցող ամէն մի իր և անձ այն ժամանակ է միայն սրբազան ընաւորութիւն ստանում նորա աչքում, երբ Ս. Միւռնի դրոշմը կայ վրան։ Նա խաչ է հանում երեսը եկեղեցու, Ս. Սեղանի, Ս. Աւագանի, սրբոց պատկերների առաջ, որովհետև Ս. Միւռնով նուիրագործուած են. համարում է եկեղեցւոյ պաշտօնեաների աջը, որովհետև օծեալ է. յարգում է դաւանակին, քանի Միւռնի նշան է տեսնում սորա ճակատին. իսկ երբ սա հայ քրիստոնէին անվայել ընթացք է ցոյց տալիս, կը նշանակէ՝ ճակատի Միւռնը պակասել է կամ իսպառ վերացել։ Կանաչ Միւռնով կնքուած երգումը հայ քրիստոնէի ամենածանր երգումներից մէկն է։ Աւագանի Ս. Միւռնով կնքուած բարեկամութիւնը աւելի նուիրական է գրեթէ և աւելի հաստատուն, քան արեւակցութեամբ ու խնամութեամբ եղածը։ Եւ որովհետև մի հատիկ կաթսայի մէջ, Ս. Լուսաւորչից սերունդէ սերունդ ժառանգած օրհնութեամբ՝ եփուող Միւռնի կնիքն է, որ մկրտութեան աւագանից ի վեր որոշում է իւրաքանչիւր հայ անձի կոչումը մարդկութեան մէջ, այդ նոյն Միւռնին է հանդիսանում ամենասերտ և ամէնից ամուր հոգևոր զօղը ի սփիւռս աշխարհի տարածուած բոլոր հայերի համար։ Սրբալոյս Միւռն, որ աստուածային սրբութեամբ մաքրում է մեր մեղսամած մարմինները և ճանապարհ բանում մեր հոգու առաջ դէպի երկնային լուսոյ յաւիտենական կայանները։ Ի՞նչ զարմանք ուրեմն, որ երբ Ս. Միւռնի կաթսան դրում է երկնաւոր ճարտարապետի հիմնած Միածնի Իշման Տաճարի սեղանի վրայ և Ս. Լուսաւորչի յաջորդ Ամենայն Հայոց Ընդհանրական Հովուապետի օրհնութեան գիրը հրաւիրում է Լուսաւորչական հօտին՝ դիմել դէպի հանուրը Հայաստանեայց Մայր Աթոռը, ալանատես և առնակից լինելու այն մեծ Խորհրդի կատարմանը, թէ ինչպէս Ս. Միւռնի նորոգ օրհնութեամբ անեղծ ու անշէջ է պահոււմ, մեզ և յաջորդող սերունդների համար, մեր երջանիկ նախնեաց սրբութեան և լուսոյ բազմադարեան ժառանգու-

(*) Անցնող Սեպտ. 25ին, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մէջ կատարուած Միւռնօրհնէքի առիթով, յարմար նկատեցինք Միւռնի այս և յաջորդ թիւը բանալ, փոխան իմրագրականի, Կարապետ Սպիւկոպոսի (Տէր-Մկրտիչեան) հետեւեալ շահեկան յօդուածով, Հեղինակը եղած է Մայր Աթոռ Սիբարեան և արդիւնաւոր դործունէութիւն ունեցած է այս դարու սկիզբները։

թիւնը, ի մի է ժողովում Ս. Աթոռի շուրջ բազմուստեք հայութեան այնպիսի հարուստ ներկայացուցչութիւն և տեղի ունենում այնպիսի մեծաշուք հոգեպարար հանդէս, որի նմանը չկայ հայ մարդու համար ուրիշ ոչ մի տեղ և ո՛չ մի այլ առթիւ:

Ահա այս հանդիսի և նորա առարկայ եղող սրբութեան մասին կը փորձենք մի քանի պատմական տեղեկութիւններ տալ:

* * *

«Միւռոն» բառը ծագում է յունարէն լեզուից, որ նշանակում է՝ հեղուկ, բոսից հոսող հիւթ. բայց զորք է ածուում յատկապէս ձիթենու պտղի հիւթի կամ իւղի այն տեսակի համար, որ զանգուած է անուշահոտ համեմունքներով: Ձիթենու իւղն իբրև օծանելի շատ հին ժամանակներից զործածելի է եղել Եբրայեցիների, ինչպէս և ուրիշ արևելեան ազգերի, Յոյների և Հռոմայեցիների մէջ՝ իբրև կաշին ճկուն պահելու և արևի տապից պաշտպանելու միջոց: Մարմնի օծումը տեղի է ունենում լուացումներից յետոյ, սովորաբար երբ դարդարւում էին (Հռութ, Գ. 3) կամ ուրախական և տօնական հանդիսի համար պատրաստւում (Սաղմոս, ԻԲ. 5, Ամոմս, 2. 6): Մինչդեռ տրամութեան օրերում, իբրև սգոյ նշան, օծումից բոլորովին հրաժարւում էին (Բ. Թագ., ԺԲ. 20, ԺԴ. 2): և դեռ Քրիստոսի ժամանակ սովորութիւն էր ֆնացել հիւրին պատուել զլուիւր իւղով օծելով, իսկ արտաքոյ կարգի պատուի նշան էր ոտքերը թանկագին իւղով օծելը (Մկ. ԺԴ. 3, Յովհ. ԺԲ. 3): Ձիթենու պարզ իւղի տեղ արդէն հին Իսրայէլացիների մէջ շատ դէպքերում՝ հարկաւ աւելի ունեւորների և իշխանների մօտ, սովորութիւն է եղել զործածել թանկագին խնկեղէնի ու համեմունքի խառնամաք առանձնապէս պատրաստածը (Նլք, Լ. 23 և շար.): Դորա համար էլ այդ խնկեղէնն ու համեմունքը շատ դնահատում էին և ամէն թանկագին իրերի շարքում հաշւում (Նս. ԼԹ. 2, Գ. Թագ., Ժ. 10, Եզեկ., Իէ. 23): իսկ ամենից թանկագին օծանելիքը նարդոսի իւղն էր (Երզգ, Ա. 12, Մկ. ԺԴ. 3):

Սակայն արդէն Հին Ուխտի մէջ շատ նախնական ժամանակներից ի վեր օծումն ունէր նաև մասնակի՝ նուիրազործող նշանակութիւն, և ինչպէս առարկաներ, այնպէս և անձինք, որոնք նուիրուած էին Իսրայէլի Աստուծոյ սպասին, կամ որոնց վրայ փայլում էր աստուածային զօրութեան ներկայութիւնը՝ օծուած էին լինում ձիթենու իւղով: Այդպէս, Յակոբ օծեց իւր զլխի տակի քարն այնտեղ, ուր հրաշալի տեսիլեան մէջ Աստուած երևացել էր նրան (Մնդ. ԻԲ, 16-19): օծուած էր նաև Մովսէսի վկայութեան խորանը՝ իւր բոլոր կահաւորութեամբ, սրբութեանց սեղանով և աւազանով մէկտեղ (Նլք, Խ. 9-11): Նոյն խորանին և սեղանին սպասաւորող քահանան մանաւանդ, որի ամբողջ կեանքը նուիրուած պէտք է լինէր Աստուծոյ պաշտամանը, օծմամբ էր ընդունում իր սուրբ կոչումը (Նլք, ԻԹ, 7-9, Խ. 13-15): Օծմամբ էին իշխանութիւն ստանում նաև Իսրայէլի բոլոր թագաւորները, որոնք Աստուծոյ հոգւով

լցուած՝ Աստուծոյ անունով, զօրութեամբ և օրինօք պիտի դատէին ու առաջնորդէին Աստուծոյ ժողովրդեան, պաշտպանէին արտաքին յարձակումներէն (Ա. Թագ. Ժ. 1, ԺՁ. 13, ևն.): Մինչև իսկ այն դէպքում, երբ մի օտար իշխան ներկայանում էր իբրեւ Իսրայէլի Աստուծոյ կամակատարը, Նորա այս և այն վճիռն իրազորօրէն երկրի վրայ՝ դարձեալ Տիրոջ օժեպն էր կոչուում և երբեմն իրօք օծումն ընդունում (Գ. Թագ. ԺԹ. 15, Ես. ԽԵ. 1): Այդպիսի արտաքին կարգի դէպքերում, երբ Իսրայէլացի կամ օտար մի կողմնակի անձն հրաւիրուում է Իսրայէլի ժողովրդեան վրայ Թագաւորական իշխանութիւն ստանձնելու և Աստուծոյ տնօրէնութիւններն ի կատար ածելու՝ Աստուծոյ կողմից Թարգման հանդիսանում էին և օծում կատարում մարգարէները, որոնք, իբրեւ անմիջապէս Աստուծոց ընտրուած և ուղարկուած, Նորա հոգւոյ ներքին ազդմամբ խօսող մարդիկ՝ պէտք չունէին արտաքուստ իւրով օծուած լինելու. բայց պատահում են մարգարէներ, որ օծմամբ ուրիշ մարգարէից ստանում են մարգարէական շնորհը (Գ. Թագ., ԺԹ. 16): Այսպիսով Ս. Գրքում ամէն անգամ օծման իւրը նկատուում է իբրեւ այն նիւթեղէն միջնորդը, որ աստուածային ոգին և շնորհը ներգործական է դարձնում մարդոց մէջ և երկրի վրայ:

Իսկ երբ պէտք է զար աշխարհի Փրկիչը, որ ո՛չ միայն լի էր Հոգւով և զօրութեամբ Աստուծոյ, այլ պատկեր իսկ աներեւութին Աստուծոյ (Բ. Կորնթ., Դ. 4), որ և քահանայ էր ու քահանայապետ՝ ըստ կարգին Մելքիսեդեկի (Եբր. 2. 20), և մարգարէ և Թագաւոր յաւիտենից, որի իւրաքանչիւր խօսքը և զործը և շարժուածքը աստուածային էր, — հասկնալի է, թէ ինչո՞ւ Նորա զաւստեան ակնկալողները և աւետողները սկզբից ևեթ նկատում էին Նորան իբրեւ բացարձակ Օծեալ Տեսուհ (Ղկա. Բ. 11, 26): Այս պատճառով Գրիստոս բառը, որ օծեալ է նշանակում և որ յունարէն լեզուով Թարգմանութիւն է Փրկչի ժամանակակիցների ակնկալութիւններն իր մէջ ամփոփող «Մեսիա» եբրայեցերէն-արամերէն բառի, մնաց կապուած փրկչական Յիսուս անունան հետ, իբրեւ Նորա կոչումն ամէնից աւելի բնորոշ կերպով արտայայտող մակդիր: Ինքը Փրկիչը, երբ իւր քարոզութիւնն սկսելուց յետոյ առաջին անգամ Նազարէթի ժողովարանը մտաւ և Սաայեայ մարգարէութեան զիրքը բանալով՝ կարդաց այն տեղն, ուր ասուած էր. «Աստուծոյ Հոգին ինձ վերայ է, որովհետեւ Նա ինձ օծեց, որպէսզի խեղճներին ուրախութեան լուր բերեմ, ևն.» (Ղկա. Դ. 18) — ընդունեց այդ խօսքերն իբրեւ կանխասացութիւն իւր մասին, հետեւաբար և իրաւունք տուաւ իրեն Օծեալ անուանելու, ինչպէս և անուանում է Պետրոս առաքելը՝ կենդանի հաւատոյ իւր առաջին խոստովանութեան մէջ (Մատթ. ԺՁ. 16): Այս օրինակով նաև Գրիստոսի հաւատացեալները, որոնք նկատուում են իբրեւ Աստուծոյ նուիրուած մի նոր սուրբ ժողովուրդ և ընդհանուր քահանայութիւն (Ա. Պետ. Բ. 9), որոնց համար արդէն Յովհաննէս Մկրտիչ զուշակեր էր, թէ Հոգւով Սրբով պէտք է մկրտուեն (Ղկա. Դ. 16), — այդ մկրտութեան հետ նաև օծութիւն ընդունած էին համարուում և այդ օծմամբը ճշմարիտ և կատարեալ աստուածածանօթութիւն ստացած (Ա. Յովհ. Բ. 20, 27, Բ. Կորնթ. Ա. 21-22):

Արդ, ինչպէս Փրկիչն ինքը, ի Հոգւոյն Սրբոյ ծնեալ լինելով՝ օծեալ էր անդստին, այնպէս և Նորա անիշական աշակերտները՝ նորանից Ս. Հոգի և հոգևոր օծութիւն ընդունելով (Յովհ. Ի. 22, 28), իւրոյ օծման պէտք չունէին այլևս: Քանի որ սակայն արդէն Քրիստոսի առաքեալների օրերում դէպքեր էին պատահում, երբ Ս. Հոգին բաշխում էր անկախ՝ չըով մկրտութիւնից (Գործք, Ը. 14-17, ԺԺ. 1-8), ամենայն հաւանականութեամբ շատ վաղ ժամանակ հաւատացեալների համայնքի մէջ սովորութիւն մտաւ մկրտեալներին իւղով օծել կամ դրոշմել՝ իբրև Սուրբ Հոգին ընդունելու և նոր մարդ լինելու նշան, ինչպէս որ չըով մկրտութիւնը մեղքից սրբուելու և հին մարդու թուլութիւններից հրաժարուելու նշան էր, և առաքելական թղթերից վերև առաջ բերած վկայութիւնները, ուր յիշում է հաւատացեալների օծման մասին, իբրև ակնարկութիւն կարող են համարուել, որ այդ սովորութիւնն իրօք եղել է: Այսպիսով օծման համար սրբազան իւզ գործածելու կարիքը Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ յառաջ է եկել դրոշմի խորհրդի հաստատութիւնից, որ իբրև մկրտութեան խորհուրդի անհրաժեշտ տարրը՝ եկեղեցւոյ ղիսաւոր խորհուրդներից մէկն է, հաւատացեալի վերածնութեան և երկնաւոր կոչման արտայայտիչ նշանը: Բայց Հայոց եկեղեցին սրբազան իւղը գործ է ածում ո՛չ միայն դրոշմի համար, այլ նաև եկեղեցական բարձր կարգի պաշտօնեաների ձեռնադրութեան միջոցին: Քրիստոսի առաքեալները, ինչպէս որ նոր հաւատացեալների ղիսին ձեռք դնելով և աղօթելով էին նոցա Ս. Հոգւոյ շնորհը բաշխում, այդպէս և ձեռք էին դնում և աղօթում, երբ հարկաւոր էր համայնքի այս կամ այն անդամին որոշ պաշտօն տալ (Գործք, 2. 6, ԺԳ. 3), երէց կամ եպիսկոպոս կարգել (Ա. Տիմ. Դ. 14, Բ. Տիմ. Ա. 5): Օրթոդոքս եկեղեցին և մեր հարևան ուրիշ արեւելեան եկեղեցիներ՝ Ասորիներ, Ղպտիներ և այլն, բոլոր եկեղեցական պաշտօնները բաշխում են պարզ ձեռնադրութեամբ և աղօթքով. միայն Հռոմէական եկեղեցւոյ մէջ օծում են քահանաների և եպիսկոպոսների ձեռները. այլև Օրթոդոքս եկեղեցիները օծում են թագաւորներին՝ նկատելով նոցա, Հին Ուխտի թագաւորների նման, իբրև Աստուծոյ օծեալ և Աստուծոյ օրէնքն ու իշխանութիւնը երկրի վրայ կատարող: Իսկ մեր եկեղեցւոյ մէջ միայն քահանայից ցած աստիճաններն են պարզ ձեռնադրութեամբ շնորհւում, այլև կրօնաւորութիւնն ու վարդապետական աստիճանները. մինչդեռ քահանայի ձեռնադրութեան միջոցին օծում են թէ՛ ճակատը և թէ՛ ձեռները, իբրև սրբազանագործ պաշտօնեայի, որ անմահ Պատարազ է մատուցանում, ինչպէս օծում էին Հին Ուխտի քահանաները, որոնք զոհ էին մատուցանում. առանձնապէս օծւում է նաև եպիսկոպոսը, որ յաշնորդ է առաքեալների, հովուում է Քրիստոսի հօտը և ձեռնադրութեան շնորհը բաշխում, ինչպէս օծւում էին Հին Ուխտի քահանայապետները, որոնք յաշնորդ էին Ահարոնի, ձեռնադրում էին քահանաներին և, Բաբելոնի գերութիւնից յետոյ, առաջնորդում էին ժողովրդեան: Միայն մեր եկեղեցւոյն յատուկ է նաև Հայրապետի օծումը, որ տեղի է ունենում Ս. Միլաոնը զազաթի վերայ կաթեցնելով՝ իբրև ընդհանրական ղիսոյ եկեղեցւոյ և Փրկչի փոխանորդութեամբ նորա հօտի միութիւնը պահպանողի:

Թագաւորների օծումը նոյնպէս՝ զոնէ Բագրատունիների ժամանակից՝ մեր մէջ եղել է, և Մայր Մաշտոցում առանձին կարգ կայ դորա համար:

Սրբազան իւղը կամ Միւռոնը գործ է ածւում մեր եկեղեցւոյ մէջ վերջապէս եկեղեցի, և ի մասնաւորի սեղանի վէմքարն ու աւագանը, խաչ ու պատկերներ օծելու համար. այլև Զորհնեաց հանդիսի միջոցին, երբ Ս. Միւռոնը կաթեցւում է Յորդանանը փոխարինող աւագանի մէջ, ի յիշատակ Ս. Հոգւոյ Փրկչի վրայ իջնելու՝ մկրտութեան միջոցին: Առանձնապէս խաչը օծելու մասին վէճ է եղել միջին դարերում մեր և Ասորիների մէջ, որոնք ի թիւս այլոց պախարակում էին Հայոց այդ սովորութիւնը, և մեր Գէորգ փրկիսոփայ կաթողիկոսը¹ Հայոց սովորութիւնը պաշտպանելով Ասորւոց պատրիարքին զրած թղթի մէջ² հարցնում է. ինչո՞ւ պէտք է քեզ անարժան թուի խաչի վերայ Միւռոն ձգելը, քանի որ ինքը Գրիստոս խաչի վերայ բնեւոլեցաւ: Այդպէս և Ներսէս Շնորհալիւն Ամայք գաւառի ասորիներին զրած թղթի մէջ³ բացատրում է, թէ որչափ պատշաճ է հասարակ նիւթից շինած խաչը Ս. Միւռոնով օծել, որպէսզի Ս. Հոգւոյ զօրութիւնը ստանայ, ինչպէս Փրկիչը պատշաճ համարեց, որ Ս. Հոգին Յորդանանում իջնէ իւր վերայ: Այս խօսքերից պարզ է արդէն, թէ ինչ նշանակութիւն էին տալիս մեր հայրերը Ս. Միւռոնի օծմանը ընդհանրապէս:

Սրբազան իւղն՝ ունենալով այսպէս աւելի ընդարձակ գործադրութիւն մեր եկեղեցւոյ մէջ, քան ուրիշ եկեղեցիներում, ստացել է նաև բացառիկ, խորհրդաւոր, ընդհանրացած ժողովրդական նշանակութիւն: Նորան շատ նպաստել է, անշուշտ, այն հանգամանքը, որ այլակրօն և այլադաւան ազգերով շրջապատուած՝ Հայերն աշխատել են իրենց ինքնուրոյնութիւնը պահպանելու համար պարզ և բնորոշ խտիր դնել իրենց և օտարների միջև: Ուստի ինչպէս Հրեաները մեծ կարևորութիւն էին տալիս թւիփատութեան նշանին, որով տարբերում էին իրենց շրջապատող անթւիփատներից, այդպէս և մեզ համար առանձին կարևորութիւն է ստացել Ս. Միւռոնի դրոշմը, որով Ս. Լուսաւորչի հօտը տարբերում էր անհաւատներից, ու նոյնիսկ այլադաւաններից, որով դրոշմուած էին ազգային եկեղեցւոյ բոլոր սրբութիւնները: Այս գաղափարը արտայայտութիւն է գտնում նաև այն զեղեցիկ աւանդութեան մէջ, թէ այժմ մեր եկեղեցւոյ գործածած Ս. Միւռոնի օրհնութիւնը սկիզբն է առնում Ս. Լուսաւորչից, և ամէն անգամ երբ նոր Միւռոն օրհնելու համար հին Միւռոն ենք խառնում՝ հետն անցնում է Ս. Լուսաւորչի օրհնած Միւռոնի խմորը: Թէպէտ կայ նաև աւանդութիւն, որ Հայաստանի առաջին լուսաւորիչ Ս. Թադէոսն արդէն Փրկչի օրհնած իւր բերել էր հետը Պաղեստինից⁴, բայց բուն ազգային, աւելի ընդհանրացած և նշանակալից աւանդութիւն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի մասին եղածն է:

¹ 1058-1059 թ.ներին. տե՛ս «Հայոց եկեղեցւոյ յարաբերութիւնները Ասորւոց եկեղեցիների հետ», Ե. Վ. Տէր Մինասեան, Ս. Էջմիածին, 1908, էջ 2(9):

² Գրիգ. Թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 345:

³ Թուրք Հնդկահայկանց, Ս. Էջմիածին, 1865, էջ 376:

⁴ Տե՛ս Լ. Յ. Տաշեան, Բուզակ Հայերէն Ձեռագրաց, Վիեննա, 1895, էջ 559:

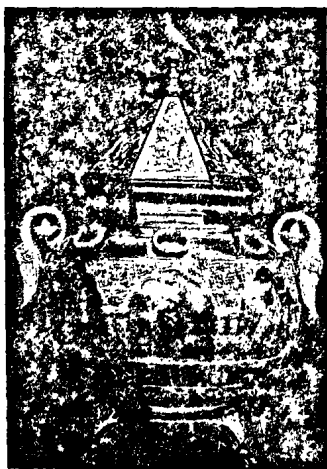

Մենք չունինք ի հարկէ պատմական տեղեկութիւններ այն մասին, թէ Ս. Լուսաւորիչ ե՞րբ և ինչպէ՞ս է օրհնել Ս. Միւռնոնը, թէ նրանից առաջ և յետոյ ինչպէ՞ս է Ս. Միւռնոն պատրաստուել և գործածուել. բայց մեր ձեռքը հասել է մի հին յիշատակարան, որ բաւական լոյս է արձակում այս տեսակէտից Ս. Լուսաւորիչի շատ մօտ ժամանակի վրայ: Ս. Լուսաւորիչի որդի և երկրորդ յաջորդ Ս. Վրթանէսի ժամանակակից երուսաղէմի Մակար Արքեպիսկոպոսը Ս. Վրթանէսի գրած թղթի մէջ¹ յայտնում է, որ նորա թուղթն իրեն բերող հայ քահանաներից տեղեկացել է, թէ ինչպէս Հայերի մէջ շատ տեղ եկեղեցական մի քանի կարգեր ըստ պատշաճի չեն կատարուում. ուստի պարտք է համարում ցոյց տալ, թէ Ընդհանրական Եկեղեցւոյ մէջ ընդունուած կարգերը որո՞նք են և ինչպէ՞ս պէտք է կատարուին: Այստեղ ի միջի այլոց «սրբութեան իւզձի համար ասում է, որ եպիսկոպոսապետը պէտք է օրհնէ, և միայն բացառիկ դէպքերում եպիսկոպոսապետի հրամանով երկու կամ երեք եպիսկոպոս միացած կարող են օրհնել. իսկ հասարակ իւզը, որ գործ է ածուում հրեանդներին կամ մեռելայինների համար, այլ և մկրտութեան միջոցին՝ բուն օծման կարգից առաջ, կարող են քահանաներն ու առանձին եպիսկոպոսներ օրհնել: Այս կարգը, որի համար Երուսաղէմի արքեպիսկոպոսը քիչ յետոյ աւելացնում է, թէ սուրբ հայրերից աւանդած էր, ըստ երևոյթին երկար ժամանակ զորթ է նոյնութեամբ պահուում էր մեր մէջ: Գոնէ Յովհան Օձնեցին, Ը. դարի սկզբում, իւր ժամանակին տեղի ունեցող ինչ ինչ զեղծումների դէմ կանոններ հաստատելով և շեշտելով այստեղ, թէ «սուրբ Միւռնոնը, այսինքն անուշահոտութեան իւզը» Հայրապետը պէտք է օրհնէ, կարծես թէ թոյլ է տալիս որ եպիսկոպոսներն էլ օրհնեն՝ տարին մի անգամ, Աւագ Հինգշաբթի օրը. իսկ քահանաները նոցանից առնելով՝ օծեն սեղան, եկեղեցի և խաչ, և մկրտութիւնից յետոյ դրոշմը տան: Մինչդեռ դրոշմից առաջ գործածուող մկրտութեան ձէթը քահանան պէտք է օրհնէ՝ այնչափ միայն, որչափ կարևոր է միանգամուայ գործածութեան համար: Պէտք է նկատել, որ ուրիշ եկեղեցիներում՝ բացի դրոշմի և օծման համար գործածուող Ս. Միւռնոնից, մինչև այժմ կայ քահանայի օրհնած հասարակ ձէթի գործածութիւնը՝ «օծումն հրեանդաց» կարգը կատարելիս, որ մեր եկեղեցին չունի, և նման դէպքերում: Հռոմէական եկեղեցու մէջ քահանան դրոշմ տալու իրաւունքից զուրկ է. նա մկրտում է երեխային ջրով և օծում իւր օրհնած ձէթով. բայց բուն դրոշմը կարող է տալ միայն եպիսկոպոսը, որ մի քանի տարին մի անգամ շրջում է իւր թեմը և այդ ժամանակամիջոցում մկրտուած բոլոր երեխաներին դրոշմ տալիս Ս. Միւռնոնով, որ ամէն եպիսկոպոս օրհնելու իրաւունք ունի: Մեր եկեղեցու մէջ քահանայի ձէթ օրհնելու սովորութիւնը և բացի Ս. Միւռնոնից ուրիշ որևէ օրհնուած ձէթի գործածութիւն վաղուց վերացել է: Բայց այս նկատմամբ թէ՛ Ս. Լուսաւորիչի անմիջական յաջորդների և թէ՛ Յովհան Օձնեցու ժամանակ եղած զեղծումներն ու թիւրիմացութիւնները ցոյց են տալիս, որ առաջ էլ դժուար թէ ընդհանուր ընդունուած սովորութիւն լինէր այդ: Նոյնպէս և եպիսկոպոսների Միւռնոն օրհնելը հազիւ թէ երբ և իցէ

¹ «Գիրք Թղթաց», 407 շ.:² «Յովհաննու Իմաստասիրի» Մատենագրութիւն, Վենետիկ, 1834, էջ 60:

յաճախ տեղի ունեցած լինի և ամէնքի համար յարգելի կարգ եղած: Այդպէս եղել է զուցէ այն շրջանում, երբ դաւանական խորութիւն չկար մեր և օտար Եկեղեցիների մէջ, կամ երբ, ինչպէս Օձնեցոս անմիջական մի շարք նախորդների օրով՝ հայութեան ընդարձակ հատուածներ յունական ազդեցութեան ներքոյ էին գտնուում: Այլ ընդհանրապէս մեղանում, հայրապետական իշխանութիւնն սկզբից ևեթ այնպիսի կենտրոնացնող ոյժ ունէր և մանաւանդ քաղաքական իշխանութեան անկումից յետոյ այնպիսի հեղինակութիւն ստացաւ ամբողջ ազգութեան աչքում, որ Ս. Միւռոնի մէջ մարմնացող շնորհաբաշխութեան իրաւունքը՝ իբրև հոգևոր կոչման բարձրագոյն արտօնութիւն, ըստ ինքեան պէտք է կենտրոնանար յանձին Հայրապետի: Որ այդ կենտրոնացումը Օձնեցուց շատ առաջ արդէն տեղի է ունեցել, նոյնիսկ նորա հաստատած կանոնից կարելի է եզրակացնել ապա թէ ոչ, եթէ եպիսկոպոսները կաթողիկոսի հաւասար իրաւունք են ունեցել, մանաւանդ եթէ ենթադրենք, որ տպագրուած օրինակի մէջ մի քանի բառերի վերջաւորութիւնն ու դասաւորութիւնը բնագրի իմաստին համեմատ չէ, կամ բացառութիւնների մասին չէ խօսքը, ի՞նչ հարկ կայ սկզբից ևեթ շեշտելու պարտ և արժան է գտուրք Միւռոնն, այսինքն զիւրն անուշահոտութեան հայրապետին օրհնել: Գոնէ Օձնեցուց մի դար առաջ կատարուած Ս. Միւռոնի օրհնութեան մեզ յայտնի ամենահին նկարագրից տեսնում ենք, որ բացառիկ դեր կատարողն այստեղ հայրապետն է, և թոյլ չի տրոււմ ամենինի մտածել, թէ ամէն մի եպիսկոպոս կամ եպիսկոպոսների մի խումբ կարող էր Միւռոն օրհնել:

(Մնացեալը յաջորդիւ)

Ո Ի Ղ Ե Ր Ձ

Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԱՐՁԱՊԵՏ ՖԱՏԷՅ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆԻ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹԵԱՆ, 1
ԱՍԵՆԱՅ ՆԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԿՈՂՄԷ ՏՐՈՒԱԾ ԱՅՑԵԼՈՒԹԵԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Մեծայարգ Տիար Վարչապետ,

Ամենայն Հայոց Հայրապետի բոլրաժողովում կ'ուզեմ մեր բոլորին ուրախությունը եւ խանդավառությունը արտայայտել:

Ուրախութեան առիթները զանազան են մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ: Կ'ուրախանանք մեր սուրբերու կեանքով, մեր հերոսներու կեանքով, մեր հայրենի պետութեան իրագործումներու առիթով, բազմաթիւ սարեղարձներու յիշատակութեամբ:

Այսօր սակայն ուրիշ ուրախություն մը կ'աւելնայ այդ բոլորին վրայ:

Մեր ժողովուրդի պատմութեան ընթացքին հետեւանով, այսօր մեզի երկու թանկագին աւանդներ ժառանգ հասած են:

Այս երկու թանկագին աւանդներէն մէկը ափ մը հող է հայրենի, պատմական Հայաստանէն: Ձեր խօսքին մէջ յիշեցիք թէ երեսուն հազար ֆառակուսի ֆիլդէթը է միայն ափ մը այդ հողը: Մեր իսկական հայրենիքը սակայն Տասն անգամ աւելի է: Եւ պատմական Հայաստանն է մեր հայրենիքը: Եւ մեր հայրենի կառավարությունը իրաւասէրն է այդ պատմական Հայաստանին:

Այսօր, Ամենայն Հայոց Հայրապետի գլխաւորութեամբ, կը ներկայանանք մեր հայրենի կառավարութեան Վարչապետին, որովհետեւ նա, իր անձին մէջ եւ իր պատգովին միջոցաւ, ինչպէս Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը իր խօսքին մէջ յայտնեց, կը խնայէ իր ժողովուրդին պատմութիւնը, գիտէ իր ժողովուրդին ֆառած զուլումները, ապրած սարագրութիւնները, կոտորածը եւ աւերածը: «Մահուան անդունդին եզերքը հասած» օրերուն յիշատակը ա՛լ անջնջելի է հայ մարդերուն մտքին ու սրտին:

Եւ այս բոլորին հակառակ՝ դեռ ողջ է այդ ժողովուրդը, աշխոյժ եւ ստեղծագործ: Աւելի առողջ եւ կեանքով լեցուն: Եւ այդ՝ մեր ուրախութեան աղբիւրն է:

Մեր հայրենի կառավարութեան կողմին, մեր ժողովուրդին միւս աւանդը, հայ ժողովուրդի հոգեւոր կեանքին բազմադարեան կեդրոնը եւ ազնադրիւրը եղող Մայր Եկեղեցին՝ Սուրբ Էջմիածինն է: Նա էլ կանգուն է այսօր, նա էլ պայծառ է այսօր: Նա էլ պատմութեան մէջ ապրած է նոյն կեանքը մեր ժողովուրդի սարագրութեան, կործանումի, աւերածի: Եւ սակայն մեր ժողովուրդի հոգիին պէս, որ ստեղծագործ հոգի է, նա էլ չէր կարող մեռնիլ: Թշնամիներ փորձեւ են մարմինը մեռցնել: Բայց անոնք չեն գիտեր որ մեր ժողովուրդը իր ֆրիսունէական հաւաստէն եւ Աւետարանէն ստրկած է չլախնալ մարմինը սպաննողներէն: «Վախճե՛ք միայն անոնցմէ՝ որոնք կարող են հոգին մեռցնել»: Եւ այդ հոգին մեռցնողը դեռ չէ եկած հայ ժողովուրդին համար:

Այս երկու աւանդները մեր ուրախութեան աղբիւրներն են: Եւ այսօր, անցեալի զուլումներուն հակառակ, երբ կը տեսնենք մեր հայրենիքը ծաղկած եւ մեր Սուրբ Էջմիածինը կանգուն, արասաւհմանի հայութիւնը չի կրնար կորսուիլ եւ իր ինքնութիւնը կորսնցնել: Այն հայութիւնը՝ որ իր աչքը կ'ուղղէ Աւարաշի գագաթին, որ կը տեսնէ իր պէտականութիւնը, հայ պետութիւնը՝ իր ժողովուրդին ծոցին մէջ գործող: Այն հայութիւնը՝ որ գիտէ թէ իր հոգիին աղբիւրը եւ կեդրոնը եղող Սուրբ Էջմիածինը լոյս է երկինքէն իջած, եւ ոչ ոք կարող է երկինքէն իջած լոյսը մարել:

Եւ այս հոգին ահա կը պայծառանայ մեր հայրենի հողին վրայ, եւ այն բոլոր իրագործումներուն մէջ, որոնց մանրամասնեալ պատկերը գեղեցկօրէն ներկայացուցիք դուք մեզի:

Ուրիշներու կարգին չեմ կրնար չյիշել իմ փորձառութիւնը եղեռնի Յուլիսի մասին առջեւ, Միծեռնակաբերդի մէջ:

Ուրբաթ առաւօտ, առանձինն այցելեցի: Եւ Երջապատի լուստեան մէջ, դէպի վեր գալարուող բոցին դիմաց նստայ սանդուխներուն վրայ: Ու մտիկ բրի ամբողջ երաժշտութիւնը:

Հոգիիս խռովին մէջէն միտքս իր մխիթարանքը կը փնտռէ: Ահա մեր հայրենի կառավարութիւնը կամենէ ունեցեր այս գեղեցիկ յուսարձանը կանգնելու: Ան մեր փոքրիկ հողի եւ մեր պատմութեան ամապնդումն է, տեսականացումը, սլացքը դէպի երկինք: Եւ անոր հարստապետութեան հետ ընդելուզուած, անոր պատերէն ծորող երաժշտութիւնը, որ մտիկ բրի ծայրէ ծայր, ետ բերաւ ինծի կեանքը Կոմիտաս Վարդապետին: Զէի կրնար չյիշել զայն, որ մեր ժողովուրդի հանճարին արտայայտութիւնն է իր երգերուն միջոցաւ: Այնտեղ մեր ժողովուրդին ամբողջ կեանքն է արտայայտուած, իր բոլոր երեսներով: Ու ներսէն մի քիչ կատաղած, մարդասպան ու ցեղասպան յայտարարեցի որեւէ մէկ ժողովուրդ, որ կարող է եւ համարձակել է Կոմիտաս Վարդապետ մը խելագարեցնել եւ սպաննել:

Բարեբախտաբար, այս պարագային եւս, թեւամին չկարողացաւ հոգին մեղցնել:

Իսկ միւս փորձառութիւնս կու գայ յոյսին երաւելիքը տալու մեր ժողովուրդի ապագային նկատմամբ:

Անգամ մը, երբ դուրս կու գայի Միծեռնակաբերդի յուսարձանէն, երեկոյեան մթնադիմ, երիտասարդ զոյգ մը, իրենց երախան կառփի մը մէջ դրած՝ օրորոցի տարիքին, անցան հովէն դէպի յուսարձան: Ու լսեցի հայրը՝ որ կ'ըսէր. «բալիկ ջան, գիտե՞ս թէ ուր եմ տանում քեզ»: Ինչպէ՞ս կրնաս մարմնիկդ մէջէն անցնող ուրախութեան սարսուռը զսպել:

Ահա թէ ինչո՞ւ կ'ըսեմ. որքան ասեմ ունիմք մեր հայրենի հողին վրայ մեր հայ պետութիւնը, ունիմք մեր հոգիին ակնաղբիւրը՝ Սուրբ Էջմիածինը կանգուն, եւ ունիմք մեր ժողովուրդը որ կարող է օրորոցի մանուկին փսփալ՝ «բալիկ ջան, գիտե՞ս թէ ուր եմ տանում քեզ», մեր ուրախութեան ու խանդավառութեան մէջ պիտի չձանձրանանք երգել՝ «Մաղկիր ազատ իմ հայրենի»:

ՀՈԳԵԻՈՐ ԿԵԱՆՔ

Կը կրկնենք յաճախ այս վերադիրը թուրքերէն, առանց ըմբռնելու անոր էութիւնը կամ զգալու անսահման կարեւորութիւնը՝ զոր ան ունի մեղմէ իւրաքանչիւրին համար:

Հոգեւոր կեանք: Որքա՞ն տարտամ ու վերադարձ կը թռչի ան յաճախ, հանդերձեալ կեանքի մը հաւատքէն ու համագումէն բոլորովին ձեռնթափ չեղած մարդերու մօտ նոյնիսկ: Ունինք մեր աւօրեան, աշխատանքի ժամերը, հանգիստի ու վայելքի պահերն ու մեր ընդունակութիւնները, նախադրութիւնները մշակելու, զարգացնելու առիթները: Ու անոնք բուսական են օրուայ մը մեր ժամանակացոյցը լիցնելու: Նիւթական ու նիւթապաշտ աշխարհի մը բնակիչներն ենք ու նիւթէն զատ ուրիշ բաներ մեր հետաքրքրութեան ծիրէն ներս ընկալելու ոչ առիթը և ոչ ալ արամագրութիւնը կը բնաւ գտնուի:

Այս է նա առաւելեալ ու օկգրունքը ամէն կարճատիւ արարածի: Ապրիլ այս օրուան համար միայն: Ապրիլ՝ տեսանելի այս աշխարհին համար միայն: Զայն անդրանցող ո՛չ մէկ հետաքրքրութիւն:

Եւ սակայն, բոլոր կրօնքները, ու մանաւանդ Քրիստոնէութիւնը, կը պատգամեն թէ թիւր է ու թերի՝ վերոյիշեալ օկգրունքը կեանքի, թէ՛ նիւթէն ու ժամանակաւորէն վեր կտոյ անհունն ու անժամանակը, և թէ ներկայի մեր հաճոյքներն ու սէրերը անկայուն են որքան

մակերեսային ու ծանծաղ, հովի մը շունչէն ու քմայէն չարտուելու և անհետանալու ճակատագրուած ուշ կամ կանուխ:

Մեղմէ շատեր սովոր են միակողմանիօրէն մօտենալ կեանքի ըստմատեսակ ու բազմակիճիւ երեւոյթներուն: Բաւարարել՝ Տիրոջմէ արուած և Տիրոջ երթալու ճակատագրուած, առուել՝ Վենիզուանի Ատուածոյ տաճարը ըլլալու սահմանուած իրենց հոգիները անկայուն ու յարափոփոյ աշխարհի մը նոյնքան անկայուն ու ճիղճ բարիքներով: Մարդե՞ր՝ որոնք օր մը անէանալու, փոշիի վերածուելու աւերտուած հեռանկարին չեն կրնար հակադրել յուստեանպէս տեւելու պայծառ երազը, բարի ու որդար արեգակին նման մեր կասկածներուն ու պատրտեաններուն մառախուղին վրայ իր յուսալուծ ծիածանը կամարող: Անո՞ր է ինչու չփոթ ու ալժըռոյ է մեր ներկան, ու նուազ չփոթ ու սեւթոյ չի թռչի նաև ապագան:

Կ'ընենք այս հաստատումները հաստատ այն համոզումով թէ հոգեւոր կեանքի կարեւորութիւնը ըմբռնելու նախապայմանն իսկ է հանդերձեալ կեանքի հանդէպ սնուցած մեր հաւատքը, որ մաս կը կազմէ քրիստոնէական ճշտաթափանչ Սոյգ կենարար հաւատքէն զուրկ եղիւլի որքան արգահտակի տարածներ քրիստոնեայ նկատելն իսկ սրբապղծութիւն է:

Քրիստոնեան Յոյսի մարդն է առաւելաբար, Հաւատքին ու Սէրին չափ ու նման, Յոյսն ալ իր դերն ու դիրքը ունի իր առօրեայ կեանքին մէջ: Կը յուսայ Տիրոջ բարութեան ինչպէս ամենակարողութեան: Կը յուսայ մանաւանդ օր մը Անոր մօտ ու հետ ապրելու գերագոյն երանութեան: Անոր որդիներէն կոչուելու գերապոնց պատելին:

Եւ սակայն ինքնախաբէութեան մը զոհերը եղած կ'ըլլանք պարզապէս, եթէ

Յիւ, երգանլուրեան դու իմ օրրան»: Եւ անոր կողմին շարունակել օրհներգել՝ «եկայի շինեսցուք սուրբ զխորանն լուսոյ, Բանգի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս ի Հայաստան աշխարհի»:

Եւ փառք կու տանք Աստուծոյ մեր այս բոլոր ուրախութիւններուն համար:

26 Սեպտ. 1983

կը կարծենք որ կիրակի օրեր եկեղեցի յաճախելով, տարին անգամ մը Ս. Հոս-
գորգութեան մերձեցնելով կամ աղքատի
մը ափը քանի մը գահեկան սահեցնելով
կտարած կ'ըլլանք հոգեւոր մեր պարտա-
կանութիւնը: Ոչինչ այնքան վնասակար
է մարդուն որքան պարտող զգացումը
ինքնարդարացման, որ կը խցէ իր առջև
քոյր միջոցները՝ մաքրելու իր հոգիին
կտաւը մեղքին քիծելէն ու ժանգերէն,
իր նախկին (ստեղծման առանձն) պայծա-
ռութեանը վերադարձնելու աղարտուած
պատկերը Արարիչին: Ոչինչ օգուտ է
մեղի բաւարարուիլ հոգեւոր կեանքի կե-
ղեւոյ, բան մը որ կը զրկէ մեր հոգիները
տաղ կեանքի բարձրագոյն ոլորտներուն
մատչելու գերազոյն ըզմանքէն:

* *

Հոգեւոր կեանքի նուազման ապացոյց-
ներէն մէկն է նաեւ հոգեւոր ասպարէզի
կոչումն ու ընդունակութիւնը ունեցող
անհատներու ասկաւաթութիւնը, իսկ որքա-
նայն այդ ասպարէզը ընդգրկողներէն կը
պակսի յաճախ բարոյապէս մաքուր եւ ա-
ռաքինազարդ կեանք մը կնքելու օղջմը-
տութիւնը: Գիշ չեն նաեւ արտաքին աշ-
խարհի դրաւիչ ու խռովիչ ձայներէն
կարթուած հոգեւորականներ, երկբաւոր
ու ամօթապարտ իրենց միտումներուն կա-
մաւոր անձնատուութեամբ մաքուր իրենց
ասպարէզը բծաւորող: Այս երեւոյթը յա-
տուկ չէ միայն մասնաւոր եկեղեցիի մը
կամ համադասան եկեղեցիներու խումբի
մը: Կաթոլիկ եկեղեցիին իսկ, որ ամենէն
զօրաւորն ու կազմակերպուածը կը թուի,
կը տոտալիտ մեր օրերուն յատուկ բարո-
յական այս փոխախէն: Հոն ալ քիչ չեն
կարգ ու քեմ լըող հոգեւորականներ:
Ուստի վատիկանի Բ. Ժողովը որոշեց որ
տարուան մէջ օր մը (Յիւնիս Գ. կիրա-
կին) կոչել «Բանահայտական կոչումներու
կիրակի» եւ այդ օր բոլոր իրենց եկեղե-
ցիներուն մէջ քարոզի նիւթ ընել քահա-
նայական աստիճանի արբութիւնն ու վսե-
մութիւնը, կոչ ուղղելով ծնողներուն որ
քաջալերեն իրենց զաւակները ընդգրկե-
լու հոգեւորական ասպարէզը (քահանա-
յութիւն կամ մայրապետութիւն):

Անշուշտ թէ մեր դարու զոյգ Համաշ-
խարհային Պատերազմները պիտի ունե-
նային բաւարար ոյժ՝ ճարձատելու մեր
հաւատքին սիւները, արդէն իսկ իրենց
տեղեւանութենէն մերկանալ օկաւած՝ ընկե-
րային հակակրօն գաղափարաբանութիւն-
ներու խմորումէն (Մարքսով եւ Էնկէլսով
ցանուած վատառողջ սերմերուն իբր հե-
տեանք, մարդկային պատմութեան մեծա-
գոյն յեղափոխութիւններէն մէկուն գետին
յարգարող — յեղափոխութիւն Բոտին օտա-
մանը ընդարձակել, անկէ ներք ընկալելու
համար մարդերու ներքին, հոգեկան աշ-
խարհէն ներս կատարուած ոչ նոսաղ վըճ-
նական շրջափոխութիւնը), մինչ պէժե-
էր որ անոնք ճարէին մեղ իմաստութիւն
նը, գիտակցելու անկարելութեանը՝ որ
բիւն ու աւեր սփռող ուսմբէն ու թնդա-
նօթէն ընծայուած բարիքին:

Անցնող տասնամեակներուն, ժժբախ-
տաբար, աւելի տգիտեցեալ ու տկարա-
ցաւ մեր հոգեւոր կեանքը: Մեր յիմար
ընթացքով աշխարհին բերուած դառնու-
թիւնները անզօք եղան արթնցնելու մեղ
մեր թմբիւնէն եւ զգաստութեան հրաւիրե-
լու հետ ու կեդրոնախոյս մեր ախոր-
ժակները, խմբելու համար զանոնք հա-
սարակ յայտարարի մը ներքեւ, որ բարո-
րութիւնն է քովանդակ մարդկութեան,
անտեսեալով մարդերու որոշ խմբաւո-
րումներ իրար դէմ լարող ցեղային, դա-
սակարգային եւ այլ հազար ու մէկ տե-
սակի խտրոցներուն:

Միակ բանը, որ կրնայ ապահովու-
թիւն ու անդորրութիւն բերել տառապա-
հար մեր օրերուն, վերադարձն է դէպի
հոգեւոր կեանքով պայմանաւոր արժէք-
ները, ուրիշ խօսքով՝ ակնադիւրը այն
պարզ ու մաքուր հաւատքին, որով զրահ-
ուած՝ մեր (բաւը հանել իր նեղ — ազ-
գային — ու օտմանափակ կենպէն դուրս)
նախահայրերը կեցան սուրին ու հուրին
դիմաց, անվահր ու անվանդ, իրենց
հաւատքին կարմիր բոցովը լուսաւորելով
թանձր խաւարը ապերախ դարերուն:

ԳէՈՐԳ Ս. ՃինիւլիճեԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

335. ԳԻՏԱԴՈՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ.
— Արդ՝ խորհրդական գործին մէջ անհրաժեշտ կը նկատենք ճշմարիտ դիտաւորութիւնը, առանց պնդելու դիտաւորութեան տեսակին վրայ, վասնզի վերեւ յիշուածներէն իւրաքանչիւրը, եթէ կրնայ ճշգրտորէն որոշել գործողին դիտումը կամ նպատակը, կրնայ առարկայապէս կազմել գործուած գործը խորհուրդներու տեսակէտով: Ս. Գիրքէն բացայայտ վկայ յուժիւններ չունինք այս մասին, բայց չենք կրնար ըսել ալ թէ Ս. Գրքին անժանօթ է այդ վարդապետութիւնը: Որովհետեւ մարդկային գործի համար տրուած հրամանը բաւական է եղբակացնելու համար թէ, ուրեմն մարդկային գործին պայմանը անհրաժեշտ է խորհուրդներուն համար: Քրիստոսի հրամանը ճշմարտ արարէք առ իմոյ յիշատակիւ (Ա. կորն. ԺԱ. 24) կը ցուցնէ թէ խորհրդական գործը իր մէջ կը պարունակէ յիշատակը ընելը, որ դիտաւորութեամբ միայն կ'արդարանայ: Եկեղեցին թէ՛ Ս. Հայտնութիւնը բերանով և թէ՛ իր կանոնական գործունէութեամբ առ ոչինչ համարեց այն գործերը, որոնց մէջ չէր կրնար տալի ունենալ դիտաւորութիւն: Եւ յետոյ, խորհրդաց գործեր են պաշտօնական գործերը, բարոյական գործերը և կերպաւորեալ գործերը: Իսկ այս պայմաններէն ոչ մէկը կրնայ արդարանալ դիտաւորութեան: Գիտաւորութիւնը անհրաժեշտ կը նկատեն նորոգանդներն ալ, բայց անոնք բաւական կը համարեն լուի արտաքին և ծաղրական դիտաւորութիւնը, զի ծաղրի քողին տակ ալ կը պարունակուի Քրիստոսէ հաստատուած գործին կատարումը: Բայց խաղաղանքը կրկին է մին՝ որ արտաքիններէն ալ կը հասկնան թէ խաղ է, ու այն ատեն չունի խորհրդական գործին իսկութեան ոչ մէկ հիմ, գործինակ՝ Թա-

տերական գործը, իսկ միւսն է տրտաւքիններուն լուրջ և ներքնապէս խաղական՝ գործողին մաքին գաղտնութեան մէջ: Իրաց այդ վիճակին մէջ կարելի չէ ըսել թէ չի գտնուի դիտաւորեալ գործ գործեկեցին կը կատարէ կամ Քրիստոսէ հաստատուած բայց չկատարուող գործ: Երբ այսպիսի կայ, միտցեալը կը վերագրուի գործողին անձնական պարագայից, որոնց համար ըսինք թէ ոչ մէկ կերպով չեն վնասեր գործին վաւերականութեան:

336. ԵՆԹԱԿԱՑԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ. — Խորհուրդը պաշտող պաշտօնեային գիմաւաժանեալն է ընդունողը, այսինքն նա՝ որուն համար կը պաշտուի նոյն խորհուրդը: Ընդունողին մէջ կը պահանջուի որ ըլլայ յարմարութիւն, որպէսզի հնար ըլլայ իրագործել խորհուրդին արդիւնքը: Այդ յարմարութիւնները երբեակի կը նկատուին, առաջինը՝ վաւերական ընդգտնելութեան, երկրորդը՝ օրինաւոր ընդգտնելութեան, երրորդը՝ արժանաւոր ընդգտնելութեան համար: Որպէսզի մէկը կարենայ վաւերաբար ընդգտնիլ խորհուրդը, կը պահանջուի նախ որ մարդկային վիճակի մէջ ըլլայ, այսինքն ըլլայ մարդ ի կենսա ըստ մարմնոյ, և ի կենսա ըստ մտոց, ունենալով մաքի վիճակ այնչափ որչափ կը պահանջուի յաւնուն խորհուրդին: Իսկ ենթակայութեան յարմարութեանց տեսակէտէն՝ ըսլոր խորհուրդները բացի միայն ենթակայութենէն, ընդունողը քրիստոնեայ կ'ենթադրեն, ուստի և չմկրտուածները վաւերաբար չեն ընդունիլ խորհուրդը: Բացառութիւն է միայն մկրտութեան համար, վասնզի խորհուրդ է մուտքի, և խորհուրդ ծննդեան և վերածնութեան, և անհնար կ'ըլլար պահանջել մկրտութիւն՝ մկրտութեան վաւերականութեան համար: Կը փնտրուի նաև դիտաւորութիւն և կամք, որովհետեւ ինչ որ ըսնի է՝ բռնական և արգասաւոր չի համարուի: Սակայն այդ պայմանը կարեւոր է՝ երբ ընդունողը իր բնական ձիրքերուն վրայ լման մէջ կը գտնուի, իսկ եթէ օրէն պատճառով խորհուրդին հարկը և ընդունողին բռնական վիճակը անհնարին կամ դժուարին կ'ընեն երկու-

պայմաններուն միասնականութիւնը, այն առանձին ինքնագրեալ կամքը և ենթադրեալ գիտաւորութիւնը իրականին տեղ կ'առնէր ինչ և բաւական կը նկատուին վաւերական համարելու համար ընդունելութիւնը Խորհուրդներուն, երբ անոնք բացարձակապէս հարկաւոր են և օգտակար: Դիտաւորութեան մասին ընդհանրապէս խօսելով, երբեք ընդունողին մէջ անհրաժեշտ չենք համարեր արդիւնքի տեսակէտով գիտաւորութիւնը, այլ կը շատանանք միշտ՝ զօրութեան մէջ դիտաւորութեամբ, որուն կից կ'ընթանան նաեւ ունակական և մեկնողական գիտաւորութիւնները:

337. ՕՐԻՆԱԽՈՐԹԻԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ.

— Խորհուրդին օրինաւոր ընդունելութեան համար տնտեսական է լրացումը ներքին և արտաքին այն պայմաններուն, զորս կը պահանջեն գործին կատարելութիւնն ու կարգաւորութիւնը: Այս պայմաններն են՝ ծիսական ձեւերը, յայտարարուած պարագաները, տեղը և ժամանակը, դիրքն ու կարիքը և ուրիշ այսպիսի պարագաներ, որոնց համեմատ կը տարբերին Խորհուրդը մատակարարելու և ընդունելու գործողութիւնները: Իսկ արգասաւոր ընդունելութեան համար անհրաժեշտ է որ ընդունողը կենդանեաց Խորհուրդներու շնորհաց վիճակի մէջ ըլլայ. այսինքն շնորհաց կեանքովը կենդանի ըլլայ, իսկ մեռելոց Խորհուրդներուն մէջ չի պահանջուիր շնորհաց վիճակ, այլ շնորհաց արժանաւորութիւն միայն, որ է հաւատք՝ յոյսով զօրացած, և սէր՝ պարաստ գործելու: Արգասաւոր ընդունելութեան մէջ, երբ վաւերական նութիւնը կատարեալ է, ընդունողը կ'առնու Խորհուրդը, բայց ոչ շնորհը, սակայն ոչ թէ որովհետեւ չէ արուած շնորհը, այլ որովհետեւ ընդունողը կամովին կը խփանէ անոր արդիւնքը: Այս սկզբունքներն կը հետեւի թէ իրին ընդունողը ինքն է որ պիտի վերցնէ արգելանքին կրճիմը: Խորհուրդը, որ ներկայ էր շնորհաց արգասիքով, կը սկսի այն առանձնագրեալ խափանուած գործը և կու տայ արգասիքը, զոր շէր կրնար ներգործել

նախապէս: Այս է որ կը կոչուի վերականգնութիւն կամ վերարժարածուծ Խորհուրդի, որուն արդիւնքը խափանուած էր պատահական արդիւնքներով, և որ հիմա կ'արգասաւորի այդ արգելքներու վերացումովը:

338. ԾԻՍԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ. — Վերելիչներն Խորհուրդներուն տըւելութեան և ընդունելութեան համար օրինաւորութեան պայմանները, և ակնարկեցինք այն ծէսերուն, որոնցմով կը պաշտուի Խորհուրդը: Արդ, Խորհուրդներուն մէջ ծէսերը և արարողութիւնները էական կը համարուին միմիայն նիւթին, ձեւին և պաշտօնեային պատկանելի մասերուն մէջ, որպէսզի առաջին երկուքը այլևայլ չըլլան, ու երրորդը զուրկ չըլլայ աստիճանէ և իրաւասութիւնէ, իսկ մնացեալ մասնը դուրս կը մնան էական հանգամանքներու շրջանակներէն: Այսպիսիներն են լեզուն, որով կը կատարուի պաշտօնը, ասմունքները և երգերը, աղօթքները և ընթերցումները, անոնց մէջ հաստատուած կարգը, տեղը՝ ուր պիտի կատարուի, կանոնապէս սահմանուած օրն ու ժամը, զգեստն ու տարազը, զորս պէտք է հագնին պաշտօնեան և ընդունողը, կահն ու կարասին և զարդերը, որոնք պէտք է ծառայեն գործին կամ տեղին:

339. ԾԻՍԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆՆԵՐ. — Ծէսերուն արմէքը կ'անարգեն նորադանդները, ոչ միայն անպէս համարելով զանոնք, այլ նոյնիսկ վնասակար: Եթէ անպէտ ըլլան նին միայն պնդելով՝ ըսէին թէ ծիսական թերութիւնները չեն ստաններ վաւերականութեան, համաձայն կ'ըլլայինք մենք ալ, ինչպէս կանխեցինք ըսելու: Սակայն աշխարհական և ասվորական գործերու մէջ անգամ մարդիկ չեն բաւականաւոր սոսկ իրին վաւերականութեան պայմաններով, այլ և կը մանաւ ձեռք բերել և գործադրել այնպիսի հանգամանքներ, որ ակնցնեն անոնց ազդեցութիւնը և կանոնաւորեն կիրառութիւնը: Ու այդ է արդէն արարողութեան նպատակը, վայելուչ և ազդեցիկ կերպերով և գործերով պատաստել սիրտերը, փառաւորել գործը,

վառել զգացումները և շատցնել արգելանքները, Պոդոս կտրնթացւոց գրելով կը կարգադրէ համախմբութեանց կանոնները, Հաղորդութեան խորհուրդին կատարման ձևերը, և ինչ ինչ պատուէրներէ վերջ, որոնք անոր վայելչութեան կը վերաբերին, կ'աւելցնէ. «Բայց զայլ ինչ, յորժամ եկից, յայնժամ պատուիրեցից» (Ա. կորն. ԺԱ. 34), որով Ս. Հայրերը կը հասկնան խորհուրդներու կատարման մասնաբաժան հրահանգները: Բաց աստի, նախնեաց բոլոր յիշատակները, Սուրբ Հայրց խօսքերը, հնութեանց մնացորդները մեզի կը ցուցնեն ձևերը, կանոնները և զարդերը, զորս կը գործածէին առաջին դարերու քրիստոնեաները:

340. ԾԷՍԵՐՈՒ ՄԷՋ ԶԵՂՄՈՒՄՆԵՐ. — Զենք կրնար բոլորովին ալ չընդունիլ թէ ծիսական կերպերը և գործողութիւնները տեղ տեղ առիթներ առած են և կուտան իսկ աւելորդապաշտական նախապաշարումներու և շտապութեանց և ազնութեանց և ուրիշ ապալիսի բաներու, որոնք արդարեւ ոչինչ կ'աւելցնեն խորհուրդներու պատիւին և ազդեցութեան վրայ: Սակայն այդ դժուարութիւնը ծիսակատարութեանց խնդրոյն չի ստանաներ երբեք: Արտաքին արարողութիւն-

ները խորհուրդին համար այն են ինչ որ մտքմինը է հոգիին համար: Կ'աւելցնեն անոր գործունէութիւնը և միջոցները ու երբեմն անտեղութեանց դուռ կը բանան: Օգուտը գործին բնութիւնէն է, իսկ փեսքը զեղծումէն: Իսկ զեղծմանց փաստը չի կրնար տկարացնել գործին բնութեան պահանջը:

341. — ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ ԶԱՏ ԶԱՏ. — Համառօտիւ քաղեցինք ընդհանրապէս խորհուրդներուն մասին կարեւոր գիտելիքները, այժմ մեզի կը մնայ մէն մի խորհուրդի մէջ մտնել զատ զատ, առնոյմէ իւրաքանչիւրին մասին զանազան պարագաներ, որոնց ակնարկեցինք այս ընդհանուր խօսքերուն մէջ և զորս հնար է վերածել հետեւեալներուն. —

1. Իսկութիւն խորհուրդին,
2. Գոյութիւն խորհուրդին,
3. Նիւթ խորհուրդին,
4. Զե խորհուրդին,
5. Պաշտօնեան խորհուրդին,
6. Ընդունողք խորհուրդին,
7. Արդիւնք խորհուրդին,
8. Պայմանք խորհուրդին,
9. Ծէսք խորհուրդին,
10. Այլեւայլք:

ՄԱՂԱԲԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՛ 34)

ԶԱՅԼՏ ՀԱՐՈՒՄՆԻ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

XXXVI

Ու Դաստն իրենց փառն է ու պարսաւ .
 Լըսէ երգն իր նախ, դիտէ խոցը այն ...
 Տե՛ս, ի՛նչ սուղ ստացաւ Դորկուասոն համբաւ,
 Եւ թ' Ալժոնսոն ուր բընակեցուց զայն .
 Զկրցաւ բռնաւորն ընկնել զայն սակայն,
 (Անոր անարգութեամբ միտքն մընաց անեղջ)
 Թ' եւ կոմսն զայն խառնեց խենթերուն անբան՝
 Իր դժոխքին մէջ: Հասաւ փառն անվերջ,
 Ամպերն ցրուեց, բացաւ առջեւը նորոգ էջ

XXXVII

Յաւիտեանկան արցունքի, գովքի:
 Յուշ-անուն մ'է իր. մինչդեռ քու անունն,
 Ռալէս սընափառ տոմար՝ ժառանգի,
 Պիտ' ըլլայ փոքի եւ ոչնչութիւն,
 Բայց օղակուած ես, Ալժոնս, իրեն դուն՝
 Իր բախտին կապուած՝ չարութեամբ քու խեղճ:
 Դուք անգոսնայի, դո՛ւն նըսեմութիւն,
 Ծնած ըլլայիր թէ այլ վիճակի մ' մէջ,
 Պիտ' չըլլայիր ըստուկն, որուն սուգով տուիր վերջ:

XXXVIII

Ուսել-մեռնելու ստեղծուած ես դուն միայն,
 Զերդ անասունք, որ կը ջնջուին իսպառ .
 Միայն մտուրդ հրաշալի, գոմդ՝ աւելի լայն,
 Իսկ յօնքին շուրջն իր ալիսի մ' փառք-փայլ,
 Որ ծագեցաւ յայնժամ ... այժմ շուրջ է անմար՝
 Գրուսգան Կանադին յանդիման բացուած,
 'ւ իր ոսոխներուն, Պուալոյին ալ,
 Որ չնեմեց ձաղկոդին քնարն իր Հայրենեաց,
 — ձոնին միալար, այդ յեսանը ասամայց:

XXXIX

Հանգի՛ս, խոցոտուած ոգուն Տորկուասին,
 Որ թիրախ եղաւ մահուան մէջ, կեանքին՝
 Այդ անիրաւի թունաւոր նետին,
 Զգալաւ թ' եւ նետն: Ո՛վ դարուս երգին

Մէջ դուն յաղթապանծ: Պիտ' իրենց կարգին
 Միլիոնաւորներ անցնին վէտ ի վէտ,
 'ւ այդ անցնողներուն գումարը մտնին
 Պիտ' հաւասարի՞ առդեօք մտնող հետ.
 Նսացուած շողքն իսկ այդ, պիտ' արեւ չըլլան թէպէտ:

XL

Մեծ ես դուն թէեւ, զուգակից քեզ բայց՝
 Հայրենիք ունի փառքեր նախագոյն.
 Գուռանք դժոխոց եւ քաջ ասպետաց,
 Նախ Դոսկան Հօր՝ Երկնի կասակերգութիւն,
 Ու Ֆլորէնթայնէն ոչ նուազագոյն՝
 Հաւաի ընկողն, որ կախարդ լարով
 Կը բերէր մեզ նոր բանաստեղծութիւն,
 Հիւսիսի Արիստոյին պէս իր քննարով՝
 Պատերազմ, ասպետք, կանանց-սէրն երգելով:

XLI

Փրցուց շանքն՝ Արիստոյին Անդրիէն
 Երկաթ փառապսակին տերեւները կեղծ.
 Չարաւուրտ տարրոյժն այդ՝ չէր անօրէն,
 Իրաւ փառապսակն կը մնայ անեղձ.
 Ձի է ծառէն, որ չ'ըլլար շանքահերձ,
 Կեղծն է անարգող, նակասը միայն,
 Բայց Սնապատերազմն այսու թէ խոցուեց,
 Գիտնայ թող՝ թէ հուրն կը սրբացնէ այն
 Բանին, որ հպի - նականսն այդ սուրբ է կրկնակ անգամ:

XLII

Իսպիա՛, Իսպիա՛, դուն որ մահապաշտ
 Գեղեցկութեան շնորհն ունիս օժիտի՝
 Ներկայ-՝անցեալի թաղման սուգերու.
 Վեցալի հակախդ՝ կայ ախօս ամօթի,
 Տարեգրութեանդ տառերէն բոց կը վաթի.
 Երանի՛ր ըլլար մարմինը քու մերկ
 Նուազ գեղանի, 'ւ իր արդար դասի
 Համար զօրաւոր, որպէս զ'ահաբեկ՝
 Ար'նարբու գողերն չըմպէին ա՛լ արցունքիդ բերքն:

XLIII :

Նուազ սարփալի բայց անազղու յայնժամ
 Կ'ըլլայիր. խաղաղ, պարզուկ . . . գեղդ պասնառ
 Զէր սար կործանմանդ, լեռներէն Ալպեան
 Ասպասակները չէին թափուեր վար.
 Ոչ ալ բազմազգի ջոխիք զինավառ
 Պիս' գային Պոյէն արիւնդ ըմպելու.
 Օսարին սուրն պիտի դառն պաշտպանդ չըլլար,
 Յաղթելու ասէն իսկ կամ յաղթուելու.
 Մնայիր գերի՝ բարեկամի կամ թշնամու :

XLIV

Պասանութեանս՝ էի հետեւող հետքին՝
 Դուլլեայ մտերմին, Հռոմի նուազագոյն
 Մահկանացու եւ հանճարեղ մտքին,
 Նաւս երբ կը հերձէր ջրերն կապաւուն
 Զովաւունչ հողմով, դիմացն իմ նաւուն
 Ելաւ Մեկերա, թիկունքին ինկած՝
 Եկին, Կորնթոսն՝ ձախ, Փերաուս՝ աջոյն.
 Թիկնած նաւուն մէջ՝ տեսայ կործանուած
 Այդ ամէնը՝ ինչպէս ան էր զանոնք տեսած :

XLV

Վերաշինուած չեն կործանուածներն, այլ՝
 Անոնց վրայ շինուած՝ տուներ բարբառասաց,
 Որ ռդբալի կ'ենեն, եւ սիրելի ալ
 Վերջին շողմն անոնց յուշին՝ մեզ հասած,
 Փշրուած մասունքն այդ ոչնչացած
 Ոյժին: Հռոմացին տեսաւ այն ասէն
 Զանոնք — Գերեզմանք այդ պերն քաղաքաց,
 Դեռ գոյ էջերն իր՝ մեզ զարմանք կ'ազդեն,
 Կը սորվեցնեն. ուխտաւորը կը խրատեն :

XLVI

Էջն այդ առջեւ է, մասն իմ գրուածքին,
 Իր երկրին աւերն՝ ան աւելցուցած
 Ուրիշ կործանուած պետութեանց շարքին՝
 Կը սրգայ վիճակն անոնց խոնարհած,
 Իսկ ես՝ երկիրներն այդ ամայացած :

Այժմ, աւա՛ղ, Հըռոմ կ'սած փոքորկին,
Մուր ու փոշիին, ես կըմախացած
Տիսանին հովէն, իր կործան փառքին՝
Կ'անցնիմ դեռ տաք մոխրին մէջէն այլ աշխարհի մ'։

XLVII

Սակայն, Իսալիա, պէ՛տք է որ հնչեն,
Դէմդ զործուած մեղքերն, մէկ ծայրէն միւս ծայր,
Ամէն ազգի եւ ամէն երկրի մէջէն.
Դուն Մայր արուեստից, էիր ռազմին ալ,
Ձեռքդ մեր պաշտպանն էր, առաջնորդ անճառ,
Ծնող մեր կրօնին, որուն մեծ ազգերն
Ծունկ իջան երկնի բանալոյն համար.
Ծնողասպան Եւրոպ՝ պիտի զղջայ, դեռ
Ազատէ ինք եւ հալածէ բարբարոսներն։

XLVIII

Արեօն կ'թուլէ իր պատերով սիրուն,
Ուր որ Եսրուեան Աթէնքը սիրով՝
Կը զօդէ մեր սիրսն իր սրահներուն՝
Ան գօտեւորուած քաւտոն - բլուրներով,
Յորհնի, գինւոյ, ձէթի բերքերով,
Եղջերափողով — կայքի ու ցնծութիւն։
Հոն ուր կը հոսի Արեօ խնդալով՝
Ծնած են արդի վաճառք, նոխութիւն,
Արեւածագ՝ քաղուած՝ ուսմանց ու յարութիւն։

XLIX

Դիցունու սէրն հոն՝ կը բխի փառէն,
Իր գեղեցկութեամբն է օդը յորդուն,
Կը ներծծենք իր տեսին նեկտարէն՝
Որ կը կաթեցնէ մասս մ'անմահութիւն,
— Կիսով բացուած է երկնի ֆօղն անհուն —
Կանգնած կը նայինք իր ձեւին, դէմքին,
Միտքն ի՛նչ ոյժ ունի՝ որ չունի բնութիւն,
Կը նախանձինք այդ դիցապաշտ ձեռքին՝
Որուն հոգին՝ ձեւն է զուր ալս հրաւերին։

Թրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԼՈՐԵ ՊԱՅՐԸՆ

(Շարունակելի)

Փ Ա Կ Ո Ւ Ա Ն Դ Ռ Ն Ե Ր

Ու մօրէն ես կը թակեմ փակուած դռներն իմ առջին.
Ներսէն՝ ձայներ կցկօւր, մերժողական, չոր ու հաս.
Դռներ ալ կան լռութեամբ պասասխանող իմ կանչին,
Մինչ երազներս կ'իյնան խորեականհար, դիտապաս:

Այդ դռներէն մին բացուէր գէթ, ո՛վ Տէր իմ գթառաս,
Որուն սեմէն օրհնաբեր՝ բարիքները հոսէին
Ամուլ, խոպան դաշտէն ներս իմ օրերուն անապաս.
Վայելէի զանոնք ես մարդերու հետ միասին ...:

Դուռ մը, ո՛վ Տէր, կիսաբաց գէթ ես առջիս գտնէի,
Որ ա՛լ դադրիմ ըլլալէ աղետարկու այն ծառան՝
Որ մարդերէն յուսախաբ՝ միշտ Գեղ դիմեց անվարան:

Իսկ 'թէ դռները բոլոր պիտի մնան ամբարփակ,
Գէթ օր առաջ Գերազանց Դրան առջեւ հանդէի
Ու մտնէի ներս անկէ ինչպէ՛ր Որդին Անառակ:

1983

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՀՊԱՆՑԻԿ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ ՍՓԻՒՌԲԱՆԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Ամբողջական համեմատաբար կտրճատեալ շրջանէ մը ետք, ուրախ ենք հաստատելու, որ վերջին քանի մը տարիներուն, սփռուածի մեր գրական հրապարակը ողողուելի սկսած է գրական պիտակին տակ ծանոթ կրկնողով (անոր բոլոր սեռերովը)։ Հեղինակները տոնոնց։ Կան յամենող հիւներ, անուն ու համբաւ ապահոված գրականներ, որոնք այս աշխարհի հետ իրենց հաշիւը չփակած՝ կ'անապարհն թերթերու ու հանդէսներու մէջ ցած ու ցուրտ իրենց մտքի բերքերուն հաւաքը կատարել կամ իրենց շիջելամեծ իմացականութենէն փրթած փշաւները կորուստէ փրկել։ Կան նաեւ միջին սերունդի մարդեր, զուակները՝ եղեւնէն մազապստը սերունդին, օտարութեան մէջ իրենց աշխարհը քսած ու մեր գաղութներու գիմայեղուն մին (ազգային դիմադրի աւ նկարագրի նուազման, խաթարման ու խեղաթիւրման) նախնորհալ հանդիսատեսները, որոնք տեսնել մէկ հրապարակ կ'իջնեն միջակ յաջողութեամբ մը յայտնաբերող հատորներով։ Ըսի միջակ, քաջ գիտակ քորոտ ու աւազուա բնայթիւն այն ածուին, ուր ծիլի ու ծաղիլի է վիճակուած սփռուած հայ գրականութեան։ Փռնէն չէ կարելի խաղող քաղել։ Եւ կան վերջապէս բոլորովին նորերը, անհրապարակ մթնոլորտի մէջ իրենց աշխարհը քսած և օտար մշակոյթներու տիրապետութեան տակ իրենց զգայութիւնները յարգարած ու կազմաւորած, որոնք օտարին վրայ հիմնաւոր իրենց մոլուցքին մէջ ազգային ու ազգական իթէն ոչ ընդունաւուն՝ գէթ արժեքներով փորձելու իմար փրենք ճիգերով, նոր ու աշխարհակ կազապարհներու մէջ զետեղել կը ճգնին արդէն իսկ ուժաւորած ու ճշգրիտ սփռուած հայ գրականութիւնը։

Մէկ թեւ այս նորերու գործերուն, մանաւանդ մուսաններուն դարպասել փորձողները, աշխարհ կըռութաւ խաղին տակաւները, անոնք որոնք բախտ ունին հաստատուած ըլլալու մէջը կամ մօտը հայտնի գաղութներու, հայրենասիրական լարը կը նուազեն տաւալարոր իրենց գործերուն մէջ։ Փերթուածի մը յաջողութեան չափանիշը սակայն չի կայանալ իր ազգայնականութեան մէջ։ Ազգ աւ հայրենիք պոռացող մուսաններուն շատ է տեսած մեր բանաստեղծութիւնը^(*), բայց այդ զգացումին տաքութիւնն ու իրաւունք թիւնը քիչ անգամ կրցած են փրկել կտոր մը վրիպանքէ։ Արուեստագէտ սերունդի քանի մը հոշակի ելած գէմքեր իսկ անկարող եղած են գիմագրական աշխարհակ փորձութիւններ և հետադարձաբար իրենց դիւանները այսօր իրենց մեղքը կը քսեն մատենագրարաններու փոշեպառ գրականութեւն անկիւնը։

Քիչ չեն նախամիտներ, որոնք հայրենասիրական զգացումն ահիլ-անախիլ ներարկել կը ջանան իրենց քերթուածներու տողերուն մէջ, պայթեցնելու աստիճան ուռեցնելով զանոնք սրբազան ազգաւիշով, միամտօրէն յաւակնելով հակակշռել աղքատութիւնը, նիւարութիւնը հոն տեղաւորուած յուզումին, ապրումին ու մտածումին։ Ու տակաւին ուրիշներ, որոնք դժօտացած զգայարանները կորզուած են կեանքէն ու իրենց շրջապատէն ընկալելու օտակական մահկանացուներու տեսածէն ու զգացածէն տարբեր ու վերալ իրողութիւններ, որոնցմով միայն արուեստի գործ մը կը գտաւոր հասարակ տեղիք բաւակոյտէ մը կամ լրագրական ռիփօրքած մը։

(*) Հաւանաբար շատ քիչ ժողովուրդներ մեզի չափ լայն ու խոր են պեղած հայրենասիրութեան, ազգասիրութեան ահօք իրենց քերթուածներուն մէջ։ Թերեւս ասոր գաղափարը բացաւրելի ըլլայ իրաւութեամբը մերմուած բանը անոյ՝ կու գայ և բանի մը յարգը դայն կորսնցնելէն ետք է որ կը զգացուի ժողովրդական ասացածներուն։ Մենք քիչ անգամ վայելած ենք ազատ ու ինքնիշխան, ու աւելի քիչ՝ թշնամիին ուրէն ու ապաւնալիքէն հետեւ ու ապաւնով նայրենիքի մը օրհնափիւռ հովանին։

* *

Մեծ Եղեռնին ետք, երբ Արևմտահայ Գրականութիւնը անուն փոխեց և դարձաւ Սփիւռքահայ Գրականութիւն, կը թուէ թէ փոխեց նաեւ նկարագիրը ու գիմադիրը: Այսպէս, մինչ մայր հողին վրայ գրական մեր շնորհները ծաղկեցան ու փայլեցան ամենէն աւելի մեր բանաստեղծութեան կալուածէն ներս (Վարուժան, Սիամանթո, Թէքէեան — հոգ չէ թէ վերջինը նոյնքան ասեղծագործ աշխատանք է տարած նաև պոետրոգմէն ետք), երկրորդ շրջանին, ան բարձրագոյն այդ տեղը զիջած է արձակին, ի մասնաւորի պատմաբաններին կամ նորավէպին, կշռութաւոր խօսքը իջեցնելով երրորդական, չորրորդական փլանի:

Պատասխանատունը որոշ հրեայութիւն, Հայրենի հողի պակաս (կամ հեռաւորութիւն, Հեռաւոր ու բացակայ հոմանիշ են երբեմն), անտեսակալ պոմպաններ (տագնապաններ), քաղաքական փոթորիկներ (անոնց հետ մեր ընտանութիւնը բան էի փոխեր իրականութենէն), հաւատքի սիւներու ճարճառած (բարեբախտաբար երեւոյթը յատուկ չէ միայն օփիւլքի մեր խելակնքուն), նիւթապաշտ անբարձրակարգութեան օրոհ: Թերեւս բոլորն ալ: Նուազ պատասխանատու չեն նաև գրականագէտներ ու խմբագիրներ, որոնք սկսնակ կամ խակ տաղաշափը շոյելու, քաջալերելու իրենց սխալ տարաքննելով անուղղակիօրէն սատարած կ'ըլլան գրական մեր ճաշակի և արժեքափորութեան խաթարումին, փթեցնելով անոր զգալարանքները, զայն ընկելով ինքնազոհ ու ինքնաբուռ (սորշ չափով ալ ինքնահաւան), հեռու՝ լուսադոյնին մտաշեղու, կատարեալին ձգտելու ստեղծարար մարմովէն: Շփոցումը ոչ մէկ բանի մէջ օգտակար է եղած: Ժիշդ ինչպէս մեր զաւակներու թիւում թիւններ բռնած աշէ գոցելու պարագային քաջալերած կ'ըլլանք զանոնք յարատեւելու ծռռած սխալ իրենց ճամբուն մէջ, նոյնպէս ալ նորեւելու գրողին խաղաթիւնները արժեքներով կամ գէթ իրաւ ու տեղին մեր գաղափարները զլանալով՝ կ'ամուսնանան տաղանդը այս վերջիններուն: Ու հ'առեւ

նանք քերթուածներ — կամ քերթողական գիւտներ — որոնք փառք մը չըլլալէ զատ բեռ մըն են հէգ հայ բանաստեղծութեան:

Եթէ իր լիզուին տիրապետած — ու երբեմն այդ կարողութենէն իսկ զուրկ — անհատը հասարակ-տեղիք խօսք շարելով կամ յանգաւոր բառերու կուտակումով (անոնց հայթայթիչը երբեմն գիրքն է, փոխան սրտին ու մտքին), կարծեցեալ հրաժշակականութիւն մը իր տողերուն առջուցելով, կը հաւատայ թէ կը ծառայէ հայ քնարերգութեան, ատոր պատասխանատուութենէն զերծ չէ կարելի թողուլ հին սերունդէն օակաւութիւն այն վերադրողները, որոնց գրական զգայարանքը չէ կարսնցուցած իր ուժգնութիւնն ու ուշիմութիւնը:

Չունինք մեղադրանքի խօսք՝ վաղաթաղամ մեր տաղանդներուն համար: Ի վերջոյ, հունտը պարարտ հողի կը կարօտի աճելու և արգասաւորուելու համար: Ու օփիւլքը հեռու է այդ ըլլալէ: Եւ երբ ասոր վրայ աւելցնենք նիւթապաշտ և անտեսիլ մթնոլորտը, որուն մէջ կ'ապրի ու կը շնչէ արդի ընկերութիւնը, պատկերը կը դառնայ աւելի յստակ ինչպէս ողբերգական:

Այնպէս կը թուի թէ հեռու չէ օրը, եւր արտօքէն պիտի բնինք թէ անցած է դարը բանաստեղծներու, ինչպէս այսօր կ'ըսենք թէ անցած է դարը օւլերերու: Ու ոչինչ կայ զարմանալի ասոր մէջ: Հաստատուն է կամուրջը՝ նետուած ընդմէջ կրօնքին ու արուեստին: Ու կարճ ալ է նոյն ատեն: Հնուց ի վեր, բանաստեղծութիւնը գոհարն է եղած գրական անուերուն: Ու հասկնալի է որ առաջինը ըլլար տգիտներու՝ նիւթին ու մեքենային հիւանդ ու գաւաղոր համբոյրէն:

«Սիւն»ի յաջորդ համարով տալէ ետք մեր հոմեաւ տուրքը քաղաշնորհ ու մեծավաստակ գրողէս — քննադատ Յ. Օշականի, անոր ծննդեան հարիւրամեակին առիթով, 1984 ին մտադրած ենք հանգամանօրէն մօտենալ վերը արձարծուած հարցերուն, գրախօսելու ատեն խմբագրութեանս ուղղուած գրական երկերը:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՔԱՆԱՍԻՐԱԿՈՆ

ՋՈՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՅ

Հ. Գ. Ջորջանէլեանի Պատմութիւն Հայ Հին Դպրութեան գրքին Ա. Հատորին մէջ կը կարդանք. «... յիշատակի գարմանայի է իտրենացոյն քիչ սխալիլն և այնչափ աշխատանքն ու քննութիւնն ստուգութեանց համար, մանաւանդ ի ժամանակագրական, որոց համար կ'երեւի թէ Յաւելուած կամ չորրորդ գիրք մ'ալ գրած էր: Այս Ջորջորդ գիրքը կը յիշէ Թովմա Արծրունի, և կ'իմացնէ որ անոր մէջ կ'աւանդուէին այն ամէն անցքերը՝ որ ի բարձմանէ թագաւորութեանն Արշակունեաց՝ մինչև Ջենոն կայսեր ինքնակալութիւնը» (էջ 374, ապ. 1932):

Թովմայ Արծրունիի Պատմութեան մէջ ապուած կը գտնուի հետեւեալը. «Սահակս այս այն Սահակ է, որոյ հրամանաւ գրեաց մեծ վարդապետն Մովսէս տիեզերահռչակեալ քերթողն, զգիրս Պատմութեան Հայոց Մեծազն, հրաշքան յօրինուածով, սկսեալ յԱղամայ մինչ ի կայսր Ջենոն. որոյ ժամանակ կենացն տեւալ ձգեալ ամս հարիւր քսան լի և պարարտ ծերութեամբ, որպէս գրեալ աւանդեցաւ մեզ այս ի չորրորդ գրուագի խոստարանեալ Պատմութեանն Մովսէսի իտրենացոյն, վերադարձութեան ի վերայ երկոցունց գրուագեալ հատուածին, զոր և երանելին կորիւն ուսումնակից Մովսէսի, և աշակերտ Սրբոյն Մեհրովպայ յիւրումն ստուգաբանեալ Պատմութեան՝ զայսոսիկ մեզ հաւատարմացուցանէ» (էջ 82, ապ. 1852):

Թովմայ Արծրունիի Պատմութեան օկիզքն ալ յիշուած է Մովսէսի չորրորդ գրութեան յայտէս. «Ի կանոնի անդ գտցեա զնինս և զՄամիրամ, և զԱբրա. համ, և զվնշտասաներորդ հարստութիւնն Եգիպտացոց, և ի չորրորդ գրութեանն Յաւելուած Աղիկառնացոց, որպէս և ի չորրորդ գրութեանն Մովսէսի» (էջ 5):

Վերագրեալ հատուածներուն մէջ Թովմայ կը կատարէ հետեւեալ հաստատումները.

1. — Մովսէս իտրենացի Գերթող գրած է Պատմութիւն Հայոց Մեծազն.

2. — Գրած է Սահակի հրամանով.

3. — Պատմութիւնը ունի չորս դըպրութիւն կամ հատուած.

4. — Գրած է Աղամէն մինչև կայսր Ջենոն, և կորիւն կը վստահեցնէ.

5. — Մովսէս ապրած է 120 տարի.

6. — Ջորջորդ Դպրութիւնը կը պատահէ կանոն մը:

Այժմ փորձենք քննել Թովմայի վերոյիշեալ հաստատումները:

1. — Մովսէս իտրենացի Գերթող գրած է Պատմութիւն Հայոց Մեծազն. — ձիշդ է, այդ Պատմութիւնը հասած է մեզի:

2. — Գրած է Սահակի հրամանով. — Այդ ալ ճիշդ է. գրած է Սահակ Բագրատունի երիտասարդ իշխանին խնդրանքով, երբ ինքը Մովսէս ձեռքացեալ և հիւանդոտ էր (Գ. կն):

3. — Պատմութիւնը ունի չորս դըպրութիւն կամ հատուած. — Մեզի հասած Պատմութիւնը ունի երեք գիրք, երրորդը խորագրուած՝ Հատած: Չկայ չորրորդ գրութիւն կամ չխոստարանեալ գրուագ: Եթէ իտրենացին իր Պատմութիւնը չորս գիրքի բաժնած ըլլաւ, չէր կրնար ոչ երկրորդը կոչել «միջակ», ոչ ալ երրորդը՝ «Աւարտաբանութիւն». այդ կոչումները ճիշդ կը հնչեն այն ասան միայն երբ երեք գիրք գրած է լոկ:

Թովմայ կ'ըսէ. «որպէս գրեալ աւանդեցաւ մեզ այս ի չորրորդ գրուագի խոստարանեալ Պատմութեանն Մովսէսի իտրենացոյն, վերադարձութեան ի վերայ երկոցունց գրուագեալ հատուածին».

«Երկոցունցն յետոյ սպասելի էր երրորդ (Գ) և ոչ թէ չորրորդ (Դ):»

4. — Գրած է Աղամէն մինչև կայսր Ջենոն, և կորիւն կը վստահեցնէ:

Թովմայ կը գրէ. «զոր և երանելին կորիւն ուսումնակից Մովսէսի, և աշակերտ Սրբոյն Մեհրովպայ յիւրումն ստուգաբանեալ Պատմութեան՝ զայսոսիկ մեզ հաւատարմացուցանէ».

— Արդ, կորիւնի վարք Մատոցի գիրքին բովանդակութիւնը կը հասնի մինչև 444 թուականը,

իսկ խորհնացիի Պատմութեան երրորդ գրքին վերջին գլուխը (45) կը ներկայացնէ «Գոթական յաշխարհէ Մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ երանելւոյ», որ տեղի ունեցած է 439 ինչ Ուրեմն Թովմայի տեսած խորհնացիին կը պարտուեալէր այն ինչ որ ունէր իր ճանչցած կորիւնը:

Զարբանէլեանի դրածը թէ Անաշորթորդ գիրքը կը յիշէ Թովմա Արծրունի, և ի՞նչո՞ւ որ անոր մէջ հ'աւանդուէին այն ամէն անցքերը՝ որ ի բարձմանէ թաղաւորութեանն Արշակունեաց՝ մինչև Զենոն կայսեր ինքնակալութիւնը, չի՞մ շունչի:

Զենոնի յիշատակութեան դաւով հարկ է դիտել որ տն կը թաղաւորէր 474-491 թուականներուն, և Սահակ Բագրատունի վախճանած է 482 ինչ, այսինքն Զենոնի իշխանութեան օրերուն: Այս պարագան խորհիլ պիտի տար ոմանց թէ Սահակ Բագրատունի հրամայած էր Հայոց Պատմութիւնը գրել մինչև իր ժամանակը: Արդարեւ այդպէս պէտք էր ըլլար: Բայց հրամայած ասանը ինքը զեռ երիտասարդ էր, և գրողը՝ Մովսէս արդէն ան, ինչպէս տեսանք վերև: Հեռաւարտ Մովսէս կ'աւարտէ իր Պատմութիւնը մեծ թարգմանիչներու մահուան գրառագով, և իր Պատմութեան այդ մասն է որ երանելին կորիւն կը հաւատարմացնէ «Եկրուած ստուգաբանեալ Պատմութեան»:

5. — Մովսէս խորհնացի ապրած է 120 տարի. — Այն հաշուով թէ Սահակ Բագրատունիի մեռած ժամանակ, 482 ինչ, ասկաւին ողջ էր խորհնացին, հարկ կը դառնար վերջինին կեսնքին տեղուութիւնը հասցնել հարկերի, և քայլ մըն ալ թուով երթալով՝ դարձնել 120, նման իր համառունին՝ մեծ մարգարէին Մովսէսի, որ ապրած էր 120 տարի (Բ. Օրն. ԼԴ. 7): Այսպիսի պատշաճեցումներ շատ սովորական են վիպական պատմութիւնը մէջ:

6. — Զորքորդ դպրութիւնը կը պատուարէ կանոն մը — Ահա Թովմայի դրածը այդ մասին. «Եի կանոնի անդգտեալ զնինս և զՄամբրամ, և զԱրբուհամ, և զվեշտասաներորդ հարստութիւն Եգիպտոսաց. և ի չորրորդ դպրութեանն

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՈՐԻՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԵՐԿԵՐԸ

Դ. — ՓԱԽՈՏՈՍ

Նախորդ յօդուածներուն նպատակն էր հաստատել թէ Ս. Գրիգորի Վարդապետութեան, և Ագաթանգեղոսի Պատմութեան հեղինակն է Կորիւն Վարդապետ: Սյս յօդուածը կոչուած է հաստատելու թէ Փաւստոսի Պատմութեան հեղինակն ալ նոյն Կորիւն Վարդապետն է, վասնզի Կորիւնեան յայտնի ոճն ու լեզուն տիրական են Փաւստոսի մէջ եւս:

Այստեղ սակայն հարկ է դիտել առաջ, որ Փաւստոսի մէջ կան վիպական ընդարձակ մասեր, զոր օրինակ էջ 160-223, 253-270, 292-324, որոնք բնականաբար ունին տարբեր լեզու և ոճ: Վիպականական այդ սեղծագործութիւնները կը փայլին իրենց առասպելական արտայայտութիւններով: Ըստ երեւոյթի, այնպէս կը թուի թէ Կորիւն Վարդապետ հաւատարմօրէն պահած է վիպական այդ պատմը: Լածըները — եւ լաւ է որ այդպէս ըրած է — հետագայ սերունդներուն ընծայելով երրորդ եւ չորրորդ դարերու հարազատ ժողովրդական լեզուին հայեցի համառոտ հոտը:

Յուլիանոս Աղիկառնացուն, որպէս և ի չորրորդ դպրութեանն Մովսէսին:

Եթէ ճիշտ է որ «Ի կանոնի տեղ» Թովման տեսած է «զվեշտասաներորդ հարստութիւն Եգիպտոսաց», հարկի էր ընդունիլ թէ խորհնացեալ Պատմութեան երրորդ գիրքին յետոյ դրուած էր իբրեւ յաւելում ժամանակագրական կանոն մը, որ կայ եղբւր և ի չորրորդ դպրութեանն Յուլիանոսի Աղիկառնացեալ(?) Այդ տնայտ կանոնն է որ Թովմայ կը ներկայացնէ իբրեւ չորրորդ դպրութեան Մովսէսին:

Ն. ԱՄՔ. ԵՈՎԱԿԱՆ

Հետագայ հատուածները առնուած են Կորինթի գրչին պատկանող մասերէն, եւ առանց երկբայութեան կը ցուցնեն իրենց հեղինակին ոգին ու մատր այդ էջերուն մէջ:

1. — Եւ որոյ ընդ նմին կրսեր որդին Արիստակէս հօրն էր գործակից եպիսկոպոսակից յամենայն ընթացս վարդապետութեան զամենայն աուրս կննաց իւրոց մինչեւ յօրն Բիսսոսակոյ հանգստեանն իւրոյ. — Պատմ. Հայոց Փաստտոսի Բուզանդացւոյ, 1914, Վենետիկ, էջ 18:

Տես Ա. 37: Դ. 33:

2. — Քանզի այնպէս իսկ սովոր էին եպիսկոպոսապետքն Հայոց, հանդերձ թագաւորքն եւ մեծամեծօրն, նախարարքն եւ աշխարհապետութեամբ բազմութեամբ պատուել զնոյն տեղիք. — Փաւս. էջ 20:

Տես Դ. 26:

3. — Որք էին տոմբ եւ ազգք աշխարհակերք աշխարհաւերք ժամնագործ քրմացն. — Փաւս. 21:

Տես Ա. 25: Բ. 7:

4. — Եւ զամենայն իսկ գերկրաւորս առ ոչինչ համարեալ, ոչ լաւ համարեցաւ զանցաւորս՝ այլ զվերինն. երկնակեաց կենացն ցանկացեալ հայէր. — էջ 25:

Տես Բ. 18:

5. — Եւ իբրեւ ուղղեաց եւ նորոգեաց զամենայն եկեղեցիս կողմանցն այնոցիկ, անց նա զվուր գետով յիշխանութիւն խաւժալուծ աշխարհին թագաւորին մեծի, եւ եհաս նա մինչեւ ի ճամբար բանակին արշակունւոց արքային Մազքթաց, որոյ անունն իւր Սանէսան կոչէր. — էջ 26:

Տես Ա. 16: Գ. 21:

6. — Իբրեւ զառաքեալ Քրիստոսի, իբրեւ զհրեշտակ երկնաւոր տեսեալ զսուրբն, զնուրա պատէիլն. քբայ հովիւն իւրեանց իբրեւ զուսուածախոս անասնէին. եւ զնովիւր փարեալք, եւ զվատակասէր զօգտաբեր զգարշապարացն զշաւիղսն համբուրէին. — էջ 39:

Տես Ա. 16: Բ. 33: Գ. 32:

7. — Ապա ժողովէր սպարապետն զօրաւորն Հայոց մեծաց Վալէ զազատախումբ բանակին լիախորաւորայ զօրացն. — էջ 42-3:

Տես Գ. 24:

8. — Ապա ժողովէր եպիսկոպոսապետն Վրթանէս, մխիթարէր զամենեանս,

եւ զինքնին թագաւորն զհոսորով, եւ զգօրսն ամենայն, որք բազում անձկայրեաց տրտմութեամբք եւ արտասուակաթ ողբովք եւ ծանաթալիք հոգով, մեծաւ կոծովք եւ անհնարին աշխարհօք պաշարեալք. զգնացելոցն կարիս մնացելոցն համարեալ՝ սգային: Զորս մատուցեալ սփոփէր զնոսա մեծն Վրթանէս եւ ասէր. Մխիթարեցարուք ի Քրիստոս, վասն զի մանաւանդ որք մեռանն, նոքա յաղագս աշխարհի եւ եկեղեցեաց եւ աստուածադորձ օրինացն տուչութեան, զի մի գերեալ քանդեսցի աշխարհս. — էջ 43:

Տես Ա. 19, 35: Բ. 5: Գ. 25:

9. — Զի կոցցէ ի տեղի նախնեացն իւրոց եւ հօր իւրոյ, եւ գործ քաջութեան գործեսցէ ւսմեմատեալն Քրիստոսի. — էջ 45:

Տես Ա. 31: Բ. 10: Գ. 10:

10. — Ապա ողջոյն տուեալք զցանկալի ողջոյնն միմեանց, անցեալ ընդ կամուրջն Տափերայ, մտեալ ի քաղաքն մեծ յԱրտաշատ, յեկեղեցին դառնային, եւ նստուցանէին զցանկալի մանուկն Յուսիկ յաթոռ հայրապետական: Սա զհետ հօրն իւրոյ Վրթանայ զառաքելական յաբորդէր, հայրակոն չափոցն նմանեալ ծնունդ, ամենեւին զամենայն յամենայնի հրեշտակալքօն զանձն ցուցանէր. — էջ 47:

Տես Ա. 13, 17: Գ. 27:

11. — Իսկ ճեղքեալ շոգոյն լցեալ զնա, զիտութեանն էր աղբիւրացեալ զամենայն լսելեացն ցնդողս ականջացն եւ օրախցն երկրին. — էջ 48:

Տես Ա. 14, 20, 23: Գ. 24:

12. — Եւ զիրեանց երգս առասպելաց զվիպասանութեանն սիրեցալք ի փոյթ կրթութեանցն, եւ նմին հաւատացեալք, եւ ի նոյն համապազուրկեալք. — էջ 52:

Տես Ա. 33:

13. — Կործանեցայք լքեայք կասեցէք կաղացայք յարդարութեան ճանապարհաց, եւ թողէք դուք զբարեբարն ձեր զվատուած, որ զձեզ յաշնչէ արար եւ հաստատեաց, եւ ի մոլորութիւնս ձեր անձնօթք եղերուք դուք ի նմանէ. — էջ 55:

Տես Բ. 2, 20: Գ. 10:

14. — Եւ զորս եգիտ արժանիս եւ պատաստակաւն իւրում յարութեանն, ըն-

տըրեաց, ուսոյց, եւ արծակեաց քարոզս եւ կոյնականս եւ ճրարիրակս՝ ի փրկութեան լոյսն հրաւիրել զձեզ. — էջ 59:

Տես Ա. 12: Բ. 6: Գ. 4:

15. — Այլ որդիքն Յուսկան, Պապն եւ Սթանգինէս, յաստուածաեցութեան զկեանս իւրեանց վարեցին, յանօրէնութեան եւ յամբարշտութեան շրջէին. — էջ 69:

Տես Գ. 3:

16. — Եւ այլ մարդիկն, որք էին անդ, որք ռաճարակիցք էին, ուրախակիցք եւ բազմականակիցք էին. — էջ 69:

Տես Բ. 19:

17. — Սա լեալ էր ամուսնաւոր յառաւարակեաց կեանս նախ յաստիս մանկութեան. ի տղայութենէ անեալ եւ ուսեալ ի Կեսարացւոց քաղաքին Գամրաց ընդ հաւատարիմ վարդապետաց, եւ ցանկալի եղեալ իւրոյն համարուեստն զուգակցացն. — էջ 94-5:

Տես Ա. 9: Գ. 34:

18. — Ձի ի վարս կարգաց զնացից իւրոց՝ նմանեաց իւրոյ հօրն մեծին Գրիգորի, արդարիւ հայրաբաւոյ գտանէր ամենաբարի. զնոյն հարցն նորոգեաց զառաքելաշնորհս, նոյն գործ երեւեալ անմիաս պահելոյ յանբերելոյ թշնամեացն եւ յայտնեացն. — էջ 100-101:

Տես Ա. 23: Բ. 29:

19. — Յայնմ ժամանակի կարգեցին կազմեցին կանոնեցին յօրինեցին, եւ արարին զամենայն ժողովուրդս երկրին Հայոց իրրեւ կարգ միաբանութեան վանականաց համալսարհի, բայց միայն յամուսնութեան օրինացն. — էջ 103:

Տես Ա. 31: Գ. 27:

20. — Եւ ընկալ զու զմկրտութիւն սրբութեան հաւատոցն ի շնորհս յանուն Հօրն արարչին, եւ ի խոստովանութիւն ծննդեան Որդւոյն ի Հօրէ, որ է յառաջ քան զյաւիտեանս եւ զժամանակս, որ է ըստ բնութեանն զյոյացուբեան իւրոյ. — էջ 111:

Տես Բ. 17:

21. — Ձի եթէ քննեսցէ որ զգիրս սուրբս, յամենայն աստուածաշունչ մատեանսն զսոյն եւ զաստուածեղէն յաճախութիւն հոգեւոր պատգամացն գտանէ որ. — էջ 116:

Տես Ա. 19: Բ. 28: Գ. 8:

22. — Մանաւանդ վասն սրբութեան վարուցն նորա, եւ կարգացն ճշմարտութեան, եւ բազում խոնարհութեան նորա, եւ վասն աստուածախօս ջերմեռանդն աղօթիցն նորա, եւ վասն վարուց կարգաց պարկեշտութեանն. — էջ 127:

Տես Ա. 16: Բ. 33: Գ. 32:

23. — Ձի մի բնաւ բռնադատ, զբաւս ինչ երեւեսցի յաղթութիւնն. — էջ 129:

Տես Բ. 30:

24. — Ապա առաքեաց կայսրն առ նա մագիստրիանոսս, զի երթիցեն փութով եւ անգրաւապէս զայրն առ նա ածցեն. — էջ 135:

Տես Գ. 35:

25. — Յայնժամ դարձաւ եւ սուրբ Կաթողիկոսն Ներսէս յանապատ ի կղզւոյ անտի, ուր էր զնոսա արգելեալ, եւ համալսարհի էին խնդրուածք. միւսանգամ աշխարհի շնորհեցաւ. — էջ 146-6:

Տես Ա. 31: Գ. 27:

26. — Ապա զնայր մարդպետն Հայր ի սուրբ տեղեացն, եւ էջ յափն գետոյն հոսանացն եփրատու, ի հովիտն քանձախառն անտառին. — էջ 153:

Տես Բ. 27:

27. — Իսկ իրրեւ առաւօտն ծագեաց, հասանէր վաշտն Գնեւոյ ի բանակն արքունի, եւ մինչ Գնեւն արքունական բանակին լինէր միջամուխ, ազդ լինէր թագաւորին հկն նորա. — էջ 156:

Տես Ա. 16: Բ. 25:

28. — Ուոյն օրինակ եւ դու խցեր զականն, եւ կափուցեր զլսելիս, զի մի լուիցիս զօգտակարս բարբառոց զաստուածեղէն բանիցն խրատուն. — էջ 159:

Տես Ա. 19: Բ. 28: Գ. 39:

29. — Արարիչ մեր, որ արարեր զերկինս եւ զերկիր եւ զծով յաշնչէ, եւ ստեղծեր զմեզ ի հողոյ, եւ զհողեղէնս աշխատէ իմաստունս բանաւորս եւ կենդանիս արարեր. — էջ 225:

Տես Բ. 20: Գ. 10:

30. — Իսկ թագաւորն Պապ եւ եպիսկոպոսապետն Ներսէս կային ի վերայ Նպատ լերինն. եւ սուրբն Ներսէս զբազուկսն համապապատեալս համբարձեալ յերկինս, խնդրէր ի Տեառնէ՝ զի անխայեացէ Տէր

ի յուխտ իւր եւ ի սուրբ եկեղեցիս իւր, գոր պատուական արեամբն իւրով ստացաւ. — էջ 247:

Տես Ա. 36: Գ. 16:

31. — Տէր Աստուած զօրութեանց, որ արարեր զամենայն արարածս յոչընչե, եւ ստեղծէր զմարդ ի հողոյ կենդանի եւ անապականացու, եւ անցին զրոյով պատուիրանօրդ, եւ անկան ի մահ՝ իւրեանց պատուիրանազանցութեամբն. — էջ 282:

Տես Բ. 2: Գ. 7:

32. — Արք եւ կանայք պղծութեամբ ճիւղալուրբաւմբ պարուք դէմ ընդ դէմ հարկանելով, եւ կամ զալիս հարկանելով, զմեռալսն յուղարկէին. — էջ 290:

Տես Ա. 18: Գ. 21:

33. — Եւ էր եղբայր մի Փաւստեայ եպիսկոպոսի, կրօնազգեսաց, մեծակեաց, անապատականաց, լեռնական սքանչելի. — էջ 333:

Տես Գ. 30:

34. — Առաջնորդ իւրոց ժողովրդոց լուսաւորապէս զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. — էջ 339:

Տես Գ. 29:

35. — Ի քարածաւս ամրացեալք յայտս եւ ի քարածերպս երկրի, եւ միահանդերծք բոկազնացք զգաստացեալք խոտանարակք ընդարուտք արմատակերբ. — էջ 340:

Տես Գ. 16:

Փաւստոսի Հայոց Պատմութիւնէն մէջբերուած վերոգրեալ հատուածները բաւարար կրնան սեպտուիլ երաշխաւորելու թէ սոյն գրքին հեղինակութիւնը կը պատկանի Կորիւն Վարդապետին:

Հետեւաբար, լեզուի եւ ոճի ակնբախ համանմանութեան վրայ հիմնուելով, պիտի եզրակացնենք թէ վերոյիշեալ չորս երկերը — Վարք Մաշտոցի, Վարդապետութիւն Ս. Գրիգորի, Պատմութիւն Ագաթանգեղոսի, եւ Պատմութիւն Փաւստոս Բուզանդի — կը պատկանին միեւնոյն հեղինակի՝ Կորիւն Վարդապետի մտքին եւ գրչին. «Քանզի ի նմանութիւնէն տապաքէն լինի ճշմարտութիւն խնդրելի», ինչպէս ինքն իսկ Կորիւն կը յայտարարէ (Բ. 12):

Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ

Հայ միջնադարեան գրականութեան նոր դարաշուխարհ բացուած է մեր մեծագոյն բանաստեղծ Գրիգոր Նարեկացու (951–1003) ստեղծագործութեամբը:

Գրիգոր Նարեկացին ծնունդ է գեղածածաղ վանայ լճի հարաւային ափերէն գտնուող գիւղերից մէկում: Նրա կեանքը գրեթէ իր փոքր հասակից կապուած է Ռշտունեաց աշխարհի Նարեկ գիւղի վանքի հետ, որից և իր Նարեկացի կոչումը:

Նարեկայ վանքի հոգեւոր պետերէն շատ անհանգստութիւն պատճառուած է իրեն, հակառակ օր վանահայրն էր իր իսկ մօրեղբայրը՝ ժամանակի յայտնի գիտնական-փիլիսոփայ Անանիոս Նարեկացին:

Հնագոյն ձեռագիր կենսագրականներում և բանաստեղծի ուրոյն գործերում եղած ինքնակենսագրականներում, բնոյթի յիշատակութիւններում, Նարեկացու կեանքի մասին պահպանուել են ոչ շատ, բայց հաւաստի ու ճշգրիտ տեղեկութիւններ: Նրա բուն ուսումնասիրութիւնը անցել է Նարեկայ վանքի մ. դարում շատ հռչակուած դպրոցում, ուսումնասիրելով և իւրացնելով դպրոցի մատենագրարանում գտնուող թարգմանաւանկան թէ ինքնուրոյն մեծ թիւով կրօնա-փիլիսոփայական ձեռագիր գրականութիւնը: Այդպիսով Նարեկացին հետադարձում դառնում է այդ դարու առաջաւոր ուսման այդ կենտրոնի հիմնաւոր սիւներից մէկը:

Անդրադառնալով Նարեկացու բուն վանական կեանքին, թէպէտ շատ հարուստ է բազմազան դէպքերով ու պատահարներով, սակայն շատ խաղաղ ու հանդարտ էլ էն անցել առանց բուն ալիկոծմաների: Նարեկացու ժամանակ, գնալով ուսման դարձում էր աշխատանքութեան բռնապարբեր ֆէոդալականութեան ու եկեղեցւոյ դէմ: Նոյն ժամանակ, եկեղեցին

ևս իր հերթին խստորէն հաշիւ էր տեսնում իր հակառակորդների հետ, որով շատերն էին կոտորածուժ և մեղադրւում թոնդրակեցութեան մէջ ու ենթարկւում դատան հալածանքներին:

Անանիա և Գրիգոր Նարեկացիները ևս զերծ չեն մնում նման մեղադրանքներից ու հալածանքներից: Համաձայն հին կենսատեղրականներում տրուած տեղեկութիւնների, Գրիգոր Նարեկացին շատ քննադատաբար էր վերաբերւում հոգեւորականաւթեան գէմ: Հէնց դրա համար, բիրտ ու ազէս ժարգիկ լուր են տարածուած թէ նա աղանդաւոր է: Ուրեմն մի վայր են հաւաքւում եպիսկոպոսներ ու իշխաններ, ազատներ ու տանտէրեր, օրպէս զի հրապարակով յանդիմանեն Նարեկացուն և յետոյ պատուհասեն՝ աքսորելով նրան օրպէս հերձուածող:

Մեզի համար ստոյգ յայտնի չէ, թէ ինչպէ՞ս է յաջողուել Նարեկացուն աղատուել իրեն դատելու կազմուած Ատանից, կամ եթէ նոյնիսկ ներկայացել է, ինչպէ՞ս է ինքզինքը արդարացրել: Այդ դէպքի շուրջ պահպանուել են միայն մի շտապ ժողովրդական կամ վիպական երգեր ու լեգենդներ, որոնց մէջ օրրացուած է իրենց արամադրութիւնների արտայայտիչ քանաստեղծը և նրա փրկութեան կապուած իրեր նրա գարուց հրաշքների հետ:

Ժ. դարու առաջին տասնամիակին և բուն, Բագրատունի Աշոտ Բ. ի (Նրկաթ) փոթորկալից տարիներից յետոյ, երկիրը թեւեկօտւում էր իր անցեալի պատմութեան մէջ նախադէպ չունեցող հարիւրամիայն խաղաղ մէջ շրջան: Այդ տարիների ընթացքում, բաւականաչափ զարգացում է տեսնական կեանքը, ծաղկում ու բուրգաւանում են բաղամթիւ ու բաղամարդաղաքներ, որոնք մեքենաբար դառնում են ահեհասաւորական արդիւնադրածութեան և միջազգային լայն կենտրոններ: Առհասարակ ժողովրդի սանդագործական հնարանորութիւնները իրենց ցայտուն դրսևորումն են ստանում մշակոյթի տարբեր բնագաւառներում: Առանձնապէս բուռն վերելք է ապրում հայ ճարտարապետութիւնը: Ժամանակի պատմիչների գործերում արդէն իսկ մեծ տեղ են բռն

նում ճարտարապետական մօնումենտների ոգեշունչ ու հիացական նկարագրութիւնները:

Որքո՞ ժամանակաշրջանի համար շատ ընդոյ է նաև աշխարհիկ պատմագրութեան, գիտութիւնների և այլ արուեստների զարգացումը: Քաղաքների զարգացմանը զուգահեռ, ֆէոդալականութեան դէմ շատ զօրաւոր պայքար էր տեղի ունենում գիւղում: Զափաղանց օրուել էին դասակարգային հակառակութիւնները, այնպէս որ դործը յաճախ հասնում էր զինուած ընդհարումների: Գիւղացիների բուն պայքարը ուղղուած էր մանաւանդ ֆեոդալ բարձրատեման հոգեւորականութեան ու վանքերի դէմ, որոնք այն ժամանակ հարուստ հողատէրեր են դարձել: Նրանք զանազան միջոցներով ու ճանապարհներով յափշտակում էին ամբողջ գիւղերի հողերը ու բունութեամբ և նշովքի վախով քնում էին գիւղացիներին նրանց դարաւոր ընկալալարերից: Միջնադարեան պայմաններում, ֆէոդալիզմի դէմ ուղղուած գիւղացիական-աշխատաւորական յեղափոխական պայքարը առհասարակ երևան է դալիս կրօնական քօզի տակ՝ աղանդաւորական ու միսթիլիզմի շարժումներում ձևով, որոնք առաջադրում և գաղափարապէս նախապատրաստում են զինուած պատաստմութիւնը: Այդ շրջանում հայ իրականութեան մէջ շատ լայն տարածում է ստանում թոնդրակեցիների աղանդը, որը շատ վերին աստիճանի արամատական բնոյթ ունէր: Այդ շարժման ղեկավարները ժխտում էին Քրիստոսին, Եկեղեցին՝ իր բոլոր Խորհուրդներով: Ժգարի փիլիսոփայ Գրիգոր Արգիշարոսը իր նամակներից մէկում ասում է թէ թոնդրակեցիները իրենց միացողներին ճանապարհածութիւն էին քարգում ինչպէս Եպիկուրեանները: Սրանից կարելի է ենթադրել, որ թոնդրական շարժման մէջ գուցէ եղել են մասերիայիսեական մտածողներ, որոնք ընդհանրապէս ժխտել են արարիչ Աստուծոյ գոյութեան գոյափարը:

Պատմական այսպիսի պարագաներում անշուշտ առաջանում են աշխարհիկ արամագրութիւններն ու կարծիքները, որոնց

միակ արտայայտիչը հղաւ Դրիգոր Նա-
րեկացիին :

Նարեկացուց մեզի մնացել են բուսական թիւով գրուած քներ: Նրա երկերից յիշատակուած են շատ հնագոյն կենսագրականներում, որոնց գրեթէ բոլորն էլ մեր ձեռքն են հասել: Դրանց թւումն են Վեկնուծ թիւն Երգաց Երգոյն Սողոմոնի, չորս ներբողներ (Նուիրուած Ս. Խաչին, Աստուածածնին, առաքեալներին և Յուկո Մծնայ եպիսկոպոսին), Ապրանիք Խաչի Պատմութիւնը, Գանձեր, Տաղեր (թիւով 25-ից աւելի), Վատեսան Ողբերգութեան՝ պոեմը, Թգթեր ու այլ գործեր: Նարեկացու երկերից լատգոյնները Տաղերն են և Վատեսան Ողբերգութեանը քնարական մեծ պոեմը:

Նարեկացու Տաղերի մեծ մասը իրենց բուն գաղափարական ծագումով, բովանդակութեամբ և տրամադրությամբ ձևերով, կրօնական կաշկանդիչ շղթաները փշրող քնարերգութեան առաջին և յատկանշական, փայլուն նմանակներն են:

Նարեկու ու Տաղեբը հանդիսանում են Ժ. դարում հասարակութեան մէջ առաջիմ ամ հիւմանիստական արամադրութիւնների աւելի աշուռն արտայայտութիւնը, իրական կեանքի խառնուրդի արտայայտութիւնը՝ մարդու մարմնական, հոգեկան, հասարակ՝ մարդու մարմնական, գիշի կուսկեան է, ինչու չէ, զգա մանքների պատկերումը:

Իրականութեան մէջ ճիշդ է, թէ Տաղերում մարդու ներքին աշխարհի, նրա մտածումների ու արարումների պատկերները դեռեւս այնքան խոր չեն, բայց յետոյ, Վատեան Ողբերգութեաննուստ այն կանխում է գերադասն ուժի ու բարձրութեան:

Մարդու մարմնական գեղեցկություն առթիւ նարեկացու իտէալը սովորաբար մարմնաւորում է Տիրամօլը, բայց զաւատ դէպքերում ազդերի լոկ վերնագրային (որոնց հարազատութիւնը վիճելի է) նշումներէր է երեւում: Յամենայն դէպս, բոլոր դէպքերում, նոյնիսկ բանաստեղծութեան մէջ, պատկերում է կանացի գեղեցկութիւնը ընդհանրապէս, հիմնաւորեալօր տեղական, կենցաղային վրա երանգներով:

Գալով Աստուածամոր գեղեցկութեան մասին շարականներում երգումներին, նրանք յաճախ կը տարբերուէին Աստուածամոր նկարագրից: Նորեկացու մօտ տեսակները և համեմատութիւնները առաջացնում են ոչ թէ ինչ որ վերացական, եկեղային, այնչափակի գեղեցկութեան զգացողութիւն, այլ միանգամայն իրական, աստանէի գեղեցկութիւն:

Գրիգոր Նարեկացու տաղերը արտացոլում են լ. զարու հասարակության մեջ տառջացած հիւմանիստական արամագրութիւնները և մամոռութիւնը. ինչպէս նաեւ մարդուն շրջապատող իրական չախարիի հրապոյրները արժէքաւորումը: Գաղիկ Արքրունեալ յանձնարարութեամբ, Մանուէլ ճարտարապետի կերպում Ոսանի պալատի և Աղթամարի սուրբ եկեղեցւոյ ողկունէն նկարագրութիւնները և նոյն իսկ այդ եկեղեցւոյ բուն զարդաքանդակները ցոյց աալիս են թէ ինչպիսի՝ մեծ չափով այդ ժամանակաշրջանի մարդիկ արդէն իսկ գրառացում և ընդունում էին բնութեան օրէնքն ու գեղեցիկութիւնները:

«Ճ պահուկեան» տաղում բանաստեղծը, աշխինքն Եսրեկացին, ռւբաիսւթեամբ ու լիովին սգեորուած, ողջոյն է ապրիտ բարթաթաօելն հաճած ու ծաղկած ծառերին ու ծաղիկներին, յորդ աղբիւրներէ ու վտակներէ կարկաջաւառ ջրերին։ —

Աւետիս ծառոց ծաղկանց՝
Բողբոջախիս, խնաստողարբ,
Գոյն զեղեցիկ պօղիմաւէս
Ակնահանդ համ փաղբրունսկ,
Հոս բուրազուարբ, փունջ խաւոներամ
Մայրից վարդից քրքրինազարդ
Թերթ օտարծեակ ոսկեմանաշ,
Տերեւախիս կանաչագեղալ . . .

Գրիգոր Նարեկացին զարմանալիօրէն ցոցտարեալ է մի զարմանալի նրա նկատութիւն, բացառյալս լուսնի և պատկերելու բնութեան սակզած գոյների գեղադիրական հանդիպադրութիւնները, որոնց ամենանշանաւոր երանգները սնգամ չեն սահմանաւորուել են թրդրոյ խորտ, խիտաւորաւոր ծառերը, ապա զարմարաւոր կանաչ գոյնը աւելի է պայծառանում սկսահանգ զոյնը աւելի է պայծառանում սկսահանգ զոյնը աւելի է պայծառանում սկսահանգ զոյնը

քաղցրունակ պատուհների գոյնի ընդմիջումով, բայց եթե խոսքը ծաղիկների մասին է, ապա շտապեցե՛ք հանաչուք հան միջից դուրս է ցայտում փրթած վարդի ռոսկեհամանը՝ գոյնը և պոեզիական պատկերը կատարեալ է դառնում։ Սակայն Նարեկացու բնութեան պաշտամունքի, գեղեցկութիւնների գովերգութեան ամենացայտուն արտայայտութիւնը նրա «Վարդավառի Տաղ»ն է։ —

Գոհար վարդն վառ սուեալ
ի վեհից վարսիցն երփնից։
Ի վեր ի վերայ վարսիցն
Ծաւալէր ծաղիկ ծովային
ի համաստեղ ծովէն։

Պալպեր գոյնն այն ծաղիկն,
երփին երփնուեակ ծաղիկն
Շողոքդէր պսուղն ի ճղէն ...
Շուռեան շողէր հովիտէն,
Շողոքդէր դէմն արեգականն ...
Շուռեանն շողով լցեալ,
Շող-շողով եւ շար մարգարտով,
Ծաղկունդ ամեն շաղ աղին,
Շուղն յամպէն, ամայն յարեգակնէն։

Եթէ անդրադառնա՛նք համաշխարհային գրականութեան պատմութեան, կը տեսնենք թէ Նարեկացին թերեւս առաջինն է, որ լայնօրէն օգտագործել է բաղաձայնների նմանաձայնութիւնը ոտանաւորի երաժշտականութեան համար։ Ուստի, այդ առումով, ամենադաստական նմոշները կարող են համարուել վերեւ մէջբերած «Ծննդեան» և «Վարդավառի» տաղերը։

Գրիգոր Նարեկացին նման բաղաձայններով շատ հարուստ բառերի կուտակմամբ, երաժշտականութիւն առաջացնելու հակում է ցուցաբերում։ Այս ուղղութեամբ, Նարեկացու պոեզիական արուեստը հասնում է այնպիսի մի բարձրութեան ու գիւրքի, զոր Ի. դարի նշանաւոր բանաստեղծներն անգամ անկարող եղան գերազանցել։

Անշուշտ Նարեկացու բաղաձայնների յարդարումը բնաւ ճիշտով չէ արուած և ինքնանպատակ չէ։ Վտան կարող ենք ասել, որ դրանք բնաւ ձևապաշտական բնոյթ չունեն և ոչ էլ թուլացնում են

բանաստեղծութիւնը, այլ ընդհակառակն, շատ աւելի արտայայտականութիւն են տալիս բովանդակութեանը, շատ յաճախ առաջացնելով բնածայնական երաժշտական պատկերներ։ Շատ են դրա օրինակները։ Ահա նշանաւոր «Ծննդեան» տաղի սկիզբը։

Այնք ծով ի ծով ծիծաղախիս

Ծաւալմաւ յառաւօտուն ...

Այստեղ եթէ լիովին անդրադառնա՛նք տաղին, կը տեսնենք թէ ընտրուած են այնպիսի բառեր, որոնց թողած լսողական տպաւորութեան մէջ իշխում է ձծ բաղաձայնը։ Նախ կարող ենք ասել, որ շատ բնական են «աչք» բառի վրայ դրուած ձծով՝ մակդիրին յաջորդող ձծածաղախիտ և «ծաւալանայր» բառերը։ Միանգամայն իրական պատկեր է ասեղծուած առաւօտեան ծագող արեւի շողերով փայլատակող ծովի, որը շատ աւելի տեսնելի է դարձնում աչքերի արտակարգ գեղեցկութիւնը։ Յետայնոյ ձծանով շատ հարուստ բառերի նման դասաւորութիւնը ստեղծում է նաև լսողական պատկեր։ Արդեօք այստեղ չի՞ լուրւած շատ սովորական առաւօտեան հանդարտ ծովի ջրերի միղմ ծփանքը։ Երաժշտութիւն ստեղծելու նպատակով բաղաձայնների օգտագործման դասական օրինակ է նաև «Վարդավառի» տաղը։

Սակայն Նարեկացին հայ և համաշխարհային գրականութեան մէջ աւելի շատ հռչակ է ստացել իր «Մատենոյ Ողբերգութեան» հանճարեղ պոեմով, որ պատկանում է բարձր դարերում մարդկութեան ստեղծած գեղարուեստական մեծագոյն արժէքների թուին։

«Մատենոյ Ողբերգութեան» ոլոկմի զարգացման ընթացքը շատ բարդ է ու դժուար ընկալելի։ Իրա բուն պատճառներից մէկն այն է, որ Գր. Նարեկացին միանգամայն տարբերակով քննարկան պոեմների միւս հեղինակներից, բնաւ չի օգտագործել պոետոզական ոյժերի տարբեր։ Նորէն պոեմն ունի իր սկիզբն ու վախճանը, ներքին զարգացման կռաւ միասնութիւնը և ամբողջականութիւնը։ Ամենապարզ ու ամենաամուսուտ ձևով, պոեմի ներքին զարգացման բանաստեղծի

խոհերի, յոյզերի ու ապրումների ընթացքի մասին կտրելի է տեսլ հետեւեալը. — Աստուած Նարեկացու համար ամէն տեսակէտից կատարելութեան իդէալն է: Նարեկացին նոյնիսկ ձգտում է հասնել Աստծուն և իր մարդկային բնութիւնը ամբողջապէս խառնել ու միացնել Անոր էութեան հետ: Եւ զգուշ շատ աւելին, նա գտնում է, որ մարդ կարող է նոյնիսկ Աստուած լինել:

Եւ այն, ինչ տեսնւմ անաւոր է, [Բիլ, Գրում եմ այստեղ ես յիշատակ երախտի-
կարող եմք լինել մեք Աստուած նոյնիսկ՝
եւորհներով ընտիր ...

(Բամ ԾԲ. Բ.)

Միջնադարեան պոյմաններում կամ պարագաներում, մականացուի համար իրապէս շատ անաւոր էր անգամ այդպիսի մի պատկերացում ունենալը, մի բան, որ միանգամայն զուրս էր եկեղեցական կարգերի շրջանակներից: Իսկ Նարեկացու հիւմանիզմը խիզախում (համարձակում) է մարդ տրարածը հասցնել մինչև այդ բարձունքները: Այստեղ ակիզք են առնում բանաստեղծի ողբերգական ապրումները և տարակոյսները, իսկ ինքը կարող է միանալ Աստծուն և Աստուած գառնալ, երբ իր մեղքերը անընդհատ աճում են ու զնալով սոսկալի չափերի հասնում: Ուրեմն, Դրան հասնելու համար պէտք է մարդու գործերի ու վարմունքների, յոյզերի ու զգացումների աշխարհը ի սպառ մաքուր լինեն ամէն տեսակ ապականութիւնից ու բացասական գծերից: Մարդը կատարեալ մաքրութեան հասնելու համար պէտք է որ խոստովանի ու անխնայ դատապարտի իր գործած մեղքերը: Նարեկացին անսահման յիշողու-

թեամբ իրեն է վերագրում մեղքեր ու յանցանքներ, միևնոյն ժամանակ խստօրէն դատապարտում է այն բոլոր բացասականը, ինչ որ նա տեսել է մարդկային կեանքում ու իրականութեան մէջ:

Նարեկացին քաջօրէն գիտակցում է, որ մարդկային ծնունդներից ոչ ոք իր չափի մեղաւոր է եղել, որովհետեւ ինքը անկարող է եղել մտքի երիվարը բանականութեան սանձով կանգնեցնել և շատ մոտ խորհուրդների միջից սլանալով, մարդկանց գործած բոլոր հին չարիքներին նորեր է աւելացրել: Նոյնիսկ իր Արարչին դէմ միշտ նենգաւոր է գտնուել և ըմբոստացել է Նրա դէմ: Իրականութեան մէջ նա աստուածամարտ մտածումներ է ունեցել ու բնաւ չի վախեցել Նրա սպառնալիքներից:

Նարեկացու պոեմում շատ անգամներ կործանուելու սարսափներին յաջորդում է փրկութեան յոյսը, կապում է գործած մեղքերին՝ ամենադաժան խոստովանութեան հետ, նոյն ժամանակ միշտ աւելի ու աւելի գերադարձան աստիճանի բարձրացում, արտայայտչական աւելի ու ժեղ ու նոր ձևերի մէջ մարմնաւորում: Այսպիսով ստեղծւում է պոեմի արտակարգօրէն յուզիչ, հոգեկան դրամատիկ դրութիւններով շատ հարուստ ընթացքը, որը սակայն պէտք է որ ունենար իր աւարարը: Այստեղ պոեմը վերջանում է լուսատեսութեան յաղթանակով, փրկութեան և աստուածային կատարեալ էութեան հետ միանալով՝ աստուածանալու հաւատքով, բայց այդ միայն այն բանից յետոյ, երբ անդառնալի կորստեան սարսափը այնպիսի վիթխարի չափերի է հասնում, որը միայն Նարեկացու հանձարը կարող էր պատկերել:

(Մնացեալը յաջորդիւ)

ՌՈՒԲԵՆ ՎՐԴ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

ՎԱՐԱԳԱՅ ՎԱՆՔԻՆ ԿՈՂՈՊՈՒՏԸ ԵՒ ԱԲԵՂԱՆԵՐՈՒՆ ԶԱՐԶԱՐԱՆՔԸ

«Պատմաբիւն Առաքել Վարդապետ Գաւրժեցեւոյ» գրքի էջ 499-503-ին եւ 519-521-ին առնելով, ազատ բարգմանութեամբ կու տանք այս պատմութիւնները: Գիրքը տպուած է Վաղարշապատ՝ 1896-ին:

Սուլէյման Պէկ և Զօմար իրենց զօրքերով գացին Վարդապա Վանքը: Նշանաւոր այս սրբատեղիի մասին տղէն իսկ լսած էին: Իսկ Նիմա իրենց աչքերով կը տեսնէին զայն և իրենց մտքին մէջ կը խորհէին, թէ այսպիսի հոյակապ և հռչակաւոր մեծաշէն վանքին մէջ գոյութիւն պիտի ունենային մթերութեամբ թանկագին սրբազան սպասներ, պղնձեղէն կահ կորուստիներ, տրծաթեղէններ և ոսկեղէններ: Ժամանակն էր որ իրենք գրաւէին այդ բոլորը:

Նկնգութեամբ և յանկարծակի կերպով ձերբակալեցին վանքին բոլոր բնակիչները և զանոնք կապելով՝ կալանքի մէջ պահեցին: Ապա զանոնք մի առ մի իրենց քով կանչելով, սկսան հարցնել վանքին ստացուածքներուն և պահուած հարստութեան մասին և պահանջեցին բոլորը: Վանքին բնակիչները անոնց ցոյց տուին ինչ որ յայտնի էր և գործածական: Իսկ մնացած իրերուն մասին ըսին, թէ քաղաքին մէջ կը գտնուին և թէ վանքին մէջ ուրիշ բան չեն պահած, որպէսզի չգողցուին:

Վանքի կալանաւորները չարչարանքներու ենթարկուեցան, ոմանք նուաղ, իսկ ուրիշներ՝ ստատկութեամբ: Անոնցմէ շատեր կապտաւորեցան և ոմանք ալ իրենց կալանքը աղաւթելով՝ անվերադարձ կերպով հեռացան:

Վանքի միաբաններէն երեքը՝ ծեր արեղաներ, Տէր Յովհաննէս, Տէր Սահակ և Տէր Մովսէս ձերբակալուեցան և Սուլէյման Պէկ և Զօմար զանոնք կապելով զգուշութեամբ պահեցին և ըսին իրարու, թէ վանքին միւս բնակիչները երթաւորաբար են և դանձերուն սեղերը չեն գիտեր: ասոնք ծերեր են և տեղեկակ ամէն բանի:

Ապա անոնք այս երեք արեղաները իրենց մօտ կանչելով, նախ քաղցր իտաքերով և ապա սպառնալիքով պահանջեցին, որ դանձառան սեղը յայտնեն: Արեղաները պատասխանեցին, որ իրենք չեն գիտեր, որովհետեւ անոնք կը նախընտրէին յօժարութեամբ մեռնիլ՝ բայց շոյադնել սրբազան սպասներուն վայրը:

Բազմաթիւ հարցուիւրով հետք, սկսան չարչարել զանոնք: Նախ ոտքերէն կախեցին արեղաները և սկսան փայտով զօրաւոր հարուածներ իջեցնել անոնց մարմիններուն:

Զգոհանալով այդ չարչարանքներէն, անոնք իւրաքանչիւր արեղայի երկու ձեռքերը ետեւի կողմը տալին և երկու փթածատերը կապեցին իրարու, և պարաններ անցընելով անոնց երկու ձեռքերուն միջև, բարձր տեղէ մը կախեցին զանոնք և ծանր քարեր բերելով՝ անոնց թիկունքներուն վրայ գրին: Այսպէս, մինչև երկույն ձգեցին կախաղանին վրայ՝ որով երկու ձեռքերուն յօգերը բաժնուեցան իրարմէ: Արեղաները ողբալով՝ կաղապակէին, թէ չեն գիտեր անոնց պահանջածներուն սեղը: Բայց անօրէնները կարեւորութիւն չէին տար:

Ասկէ յետոյ չուան փաթթեցին արեղաներուն վզին, և կտնթելին պարանը, որ բարակ և պինդ է, անոնց գլխուն շուրջ անցուցին օղի պէս և պարանին մէջ փայտ դնելով՝ սկսան ուրիշ զայն: Պարանն ալ ուրուսելով, թաղուեցաւ անոնց գլուխներուն միսին, դուխներն ալ զօրաւոր կերպով սեղմուեցան, վիզերուն և գլուխներուն միսերը, մորթիքը և երակները չափազանց վնասուելով՝ տրիւնով լեցուեցան և կործնեց թէ անոնց երկու աչքերը ակնակապիճէն դուրս պիտի ցատկէին: Արեղաները անշնչացած և ուշաքնաց՝ մեռելի պէս գետին կ'իյնան:

Արդ, ողորմելի արեղտները այսքան չարարանքներ կրեցին և գրեթե իւրաքանչիւր չարչարանքի տանն կը մեռնէին և կը վերակենդանանային: Մանուկներ որ վերջինը սարսափելի տանջանք մըն էր, և անոնք այդքան տկարացած էին մարմնով, որ այժմ չունէին ոտքի վրայ կանգնելու: Անոնց կրած թևթև չարչարանքները չուզեցինք գրել, որովհետեւ դուք կրնաք ձեր մտքով երեւակայել... Այս բոլոր չար հնարքները կը գործադրէր անիծեալ և անողորմ, անաստուած և մարդադէմ Չոմար գաղանը:

Իր պատճառած անտանելի վիշտերէն և նեղութիւններէն ետք, երբ Չոմար գիտցաւ որ արեղտները ցոյց պիտի չտան պահուած որբութիւններուն տեղերը, սուղեց ինք անձամբ որոնել զանոնք: Ան մուրճ մը առնելով իր ձեռքին մէջ, սկսաւ շրջագայիլ վանքին և եկեղեցիներուն մէջ, տուններէն ներս և բոլոր տեղերը: Ուրիշ որ կտակածէր, կը կենար և մուրճով կը զարնէր: Այսպէս, Սուլէյման Պէկ և Չոմար շրջագայելով՝ մօտն եկեղեցիներէն մէկուն մէջ, երբ կտակածելի տեղ մը մուրճով հարուածեցին և ձայն մը լսեցին, անմիջապէս քանդեցին այդ տեղը և գտան խորունկ վայր մը՝ պղնձեղէններով լեցուն: Վանքին պղնձեղէն բոլոր անօթները հոն հաւաքուած ու պահուած էին:

Այս բոլորը գտնելէ ետք, անոնք չափազանց ուրախացան և խորհեցան, որ այդպիսի բաներ ուրիշ տեղեր ևս կրնան պահուած ըլլալ: Շարունակելով իրենց պրպտումը, անոնք հարուածեցին ամէն կողմ: Այդտեղէն գտցին ուրիշ եկեղեցի մը, և երբ հարուածեցին՝ պատը թնդաց և անմիջապէս քանդեցին զայն, բայց ոչինչ գտան:

Ապա անցան ուրիշ եկեղեցի մը, որը

հարուածելէ ետք, գտան իրենց որոնած տեղը, ուր պահուած էին Խաչափայտի Սուրբ Մասունքը և եկեղեցական բոլոր անօթները: Շուտով պատը քանդեցին և գտան գանձատան դուռը: Ներս մտնելով՝ տեսան, որ լեցուն էր դանձերով և Խաչափայտի Մասունքը շատ մը կտաններով փաթթուած՝ գեղեցիկաչէն տրկղի մը մէջ դրուած էր:

Սուլէյման Պէկ Սուրբ Նշանը իր գրկին մէջ առնելով՝ գուրս ելաւ: Յետոյ գուրս հանեցին բոլոր միւս անօթները, որոնց մէջ կային շատ մը արծաթեղէններ, սկիւններ և խաչեր: Խաչ մը կար, որ մարդու մը հասակ ռնէր և շատ ծանր էր: Անոր վրան դրուած էր Դավթի Խաչ: Կային նաև ոսկեառուփեր, արծաթապատ Աւետարաններ և ուրիշ գրքեր, զոցներ, բուրվառներ, կանթեղներ և պատուական ու մեծագին շուրջառներ, վարագոյրներ, խորանի ծածկոցներ և կան կարասիներ:

Արծաթեղէն բոլոր իրերը անուկի մը մէջ գրին և ինչ որ պղնձեղէն էր՝ խորտակեցին: Միւս բոլորը ձերբու վրայ բնագուցին: Խաչափայտի Սուրբ Մասունքը առաջինն էր այդ բոլոր սորոթ թիւններուն մէջէն: Անոնք երէց մը կանչելով՝ հրահանգեցին որ ընկերանար Ս. Խաչին՝ անոր սպասուորելու համար: Այսպիսով, Սուլէյման Պէկ և Չոմար վարագոյր վանքին սրբազան բոլոր անօթները առնելով՝ իրենց զօրքերու առաջնորդութեամբ հասան Խաչարի երկիրը: Հայոց թուական էր Ռժ = 1651 Քրիստոսէ ետք:

Իսկ երեք արեղտները, որոնք այնքան տանջուեցան, թէ և տարի մը տպրեցան՝ մեռած սողունի մը պէս, միշտ փափաքելով մեռնիլ՝ քան թէ ցաւերով ապրիլ: Տարի մը ետք հասած մահը և զանոնք սպասեց իրենց տառապանքներէն:

ԻՊՐԱՆԻՄ ՊԵԿԻ ՊԱՐՈՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻԿՆԸ ԵՒ Ս. ՆՇԱՆԻՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ ՎԱՆ ՔԱՂԱՔ

Իպրանիմ Պէկ Խաչարի բերդը մտաւ և իր իշխանութեամբ նուաճեց զայն և անոր բոլոր գաւառները: Ան մարդոց հարց ու փորձ ընելով, տեղեկութիւններ

քաղեց իր բոլոր թշնամիներուն մօտին, ինչպէս նաև այն մարդոց՝ որոնք համարած էին Սուլէյման Պէկի սպանուած թեան:

Իպրանիմ Պէկ ամէն օր կամօց կամօց սկսաւ կատարել իր բոլոր թշնամիները եւ ոչ ոքի խնայեց, ոչ ծերերուն, ոչ մանուկներուն, ոչ աղքատներուն եւ ոչ ալ կանանց՝ այլ բոլորը հաւասարապէս ունէր չնշոցուց:

Ան ձերբակոյտել տուաւ նաեւ Սուլէյ-ման Պէկի կիներն ու քոյրը, բանտարկեց զանոնք եւ զանազան տեսակի չարչարոնքներու ենթարկեց, որպէսզի Սուլէյման Պէկի մնացեալ զանձերուն տեղը յայտնէին: Երբ որ այդ զանձերուն ալ տիրապաւ, զանոնք եւ սպաննեց:

Նոյն իպրանիմ Պէկը անգամ մըն ալ իր մօտը կանչել տուաւ Հոգւոց Վանքին Առաջնորդ Պետրոս Եպիսկոպոսը եւ ըստաւ նոր. «Ահաւաստիկ կը յանձնեմ քեզի խաչափայտի Սուրբ Նշանը, մեր վանքը — Վարազայ — տուր եւ հոն պահէ զայն, որպէսզի հոն մնայ: Պետրոս Եպիսկոպոս ատոր ալ տուաւ նոյն պատասխանը՝ ինչպէս որ խոստացած էր Սուլէյման Պէկին, բայց Սուրբ Նշանը Վանք չտարաւ, այլ պահեց իւր իր բերդին մէջ:

Այն օրէն որ Սուլէյման Պէկ Սուրբ Նշանը Վարազայ Վանքէն հանելով իւր տարաւ, աստուածային պատուհաւներով լեցուեցաւ իւր իր երկիրը, որ դադարեցաւ պտուղ տալէ եւ գաւառը միշտ խռովութեան մէջ էր: Նոյնիսկ կենդանիները չէին աճեր, այլ ընդհակառակն, կը պակսէին թիւով, իսկ ամառ տանն Ս. Գրիգորի պահիւն, սաստիկ եւ անչափ ձիւն տեղաց, որ շատերը կ'ըսէին, թէ երկու կանգուն նստաւ եւ բոլոր անասունները առանց ճարակի մնացին եւ այդպիսով չտեսնողովամահ եղան: Հազար ոչխար ունեցողին՝ միայն հարկերը մնաց:

Ի տես այս բոլոր անբնական պատահարներուն, իւր իր երկրին բնակիչները իպրանիմ Պէկին քով գացին եւ խօսելով կատարեալ աւերներուն մասին, կ'աղա-

չէին որ Սուրբ Նշանը իր տեղը վերադարձնէր, որպէսզի պատահաւորաբար վերջ գտնէին:

Իպրանիմ Պէկին կիներն ալ անգագա կ'աղաչէր իր տուեալնոյն եւ բաղժատեցաւ խօսքերով կ'աղերսէր, որպէսզի ան Ս. Նշանը վերադարձնէր: Վերոյիշեալ պատահաւորաբար կամար իպրանիմ Պէկ հաճեցաւ Հայոց Ս. Նշանը վերադարձնել իր տեղը:

Երբ Վան քաղաքի ժողովուրդը լսեց այս լուրը, ամէնէն ալ երկնային խնդու-թեամբ լեցուեցան եւ նոյն ժամուն Մալխաս Չալպարն եւ ժողովուրդէն ոմանք ճամբայ ելլելով՝ շուտով հասան իւր իր բերդը եւ իպրանիմ Պէկին ներկայտնաւ լով, աղաչական արտայայտութեամբ խօսեցան եւ անոր առջեւ դրին երկու հազար զուրուշ եւ ուրիշ Ս. Նշանը եւ անթիւ-րուն մնացողները՝ խաչերը եւ վերադարձան Վան:

Վան հաւանելէ հոգ, անոնք լուր տուին գաւառի բոլոր քրիստոնեաներուն եւ բնակիչները գալով՝ երկրպագութիւն ւրիշ Ս. Նշանին առջեւ եւ արատաւաւից աչքերով գնդութիւն կը յայտնէին Աստուծոյ՝ որ այդ սրբազան մասունքը վերադարձուց իրենց: Չամար իր կողմատան շուրջառներէն երկուքը իրեն համար զգեստի վերածել տուած էր:

Վանեցիները Ս. խաչափայտի մասունքը Վարազայ Վանք չտարին, որովհետեւ կը կասկածէին եւ կը վախային՝ յիշելով անցած արհաւիրքները: Անոնք այս պատճառներով Ս. Նշանը պահեցին Վան քաղաքի Տիրամայր կոչուած եկեղեցիին մէջ:

Ս. Նշանին վերադարձը դէպի Վան քաղաք տեղի ունեցաւ մեր ՌՃԴ — յետ Բրիտանոյ 1655 — թուականին, մեր Տի-բոյ Յիսուսի Բրիտանոյ շնորհքով եւ մարդասիրութեամբ, որուն փառք յաւիտեանս. Ամէն:

Հօլիվուտ, Գալիսի.

ՍԻՓԱՆ ՎՐԴ. ՄԻՍԵԱՆ

ՄԱՍՆԱԻՌ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ՆՇԱՆԻ ՎԱՆՈՒՑ ՍԵՐԱՍՏԻՈՅ

Հանդիմանող կը հրատարակենք Ս. Աթուռյոյ Դիւանատան արխիւներուն մէջ ի պահ դրուած ուղի ձեռագիր երկատիրութիւնը, որ կը խօսի մեր բնաշխարհի համբաւեալ ուխտատեղիներէն Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանուց մասին: Զեռագիրը կը կրէ մեր դարասկզբի թուականը: Երկատիրոջն է Տիգրան Ս. Գիրիշեան, որուն անունն տակ կը կարդանք (վկայեալ առակեալ Դպրեվանուց Ամբաստան) (փակագծերը իրմէ), ինչպէս նաև Գիւանապէս Ազգային Առաջնօրդարանին Հայոց Սեբաստիոյ (լակերտները ձեռքէ): Գործը իբրև ենթախորագիր ունի «Այսեալ ի հիմնադրութենէ եւ ի շինութենէ անի Ս. Մեծառանքի ի Յովնանէն - Սեկեմիմ Բարեպառ աբայէն Արծրունեաց յամի Տեառն 1021 եւ Հայոցս Նշան իսկ իբրև Ժանութագրութիւն» չաւանակալ եւ ի մի վայր գումարեալ ի պատմագրաց առի եւ անի, ի հիմ եւ ի նոր գումարաց, ի Գումարագրաց, ի Կոնգրակաց, ի Յիւստակարանաց գրեանց, խաչից, զարդուց եւ այլոց կանանց եւ կարտեսաց:

ԽՄԲ.

Ն Ա Ն Ա Ր Ա Ն

Գաղաքիս Ս. Նշանի վանուց համառօտ Պատմագրութիւնն կամ լաւ եւս Սեբաստիոյ Առաջնօրդութեան յաջորդութիւնը բաւական երկար ուսումնասիրութիւնէ վերջ հռչակ ուրեմն յաջորդեալ վերջացունելի փոքր ի շատէ քանացուցիչ Յիւստակարան մը թողած ըլլալու ուրախութիւնն ունենալով:

Ապաքէն, բաւական դժուարութիւններ կ'առնէ խոշորագոյն կային՝ դործը իբր աւարտին հասուցանելու համար՝ որովհետև կը պահանջին հարկ եղած տեղեկութիւնք՝ որոնք ո՛չ նուազ կարեւոր էին առ այս: Միւս կողմանէ սակայն, մեզ աւելցնոյց եւ առաջնօրդ ունեցանք Սեբաստացի Յովնանէս Արքեպս. ի Յիշատակարանն անձն Գումարագրութիւնքէն՝ որ ասոր եւ անոր հաւաքած եւ համառօտ Պատմութիւն մը ձեռագրեցած էր՝ յորմէ ո՛չ նուազ օգտուեցանք՝ անտանելի դժուարութեամբ: Գի բնագիրը կորսուած ըլլալով, մնացեալ հատուկագործ տեսարաններն ալ ընդօրինակողներու սխալներով, բոլորովին խեղաթիւրուած եւ անկարեւոր հանգամանք մը ստացած էին: Ըստ այսմ, Պատմութիւնս սկսանք Սենեքերիմ Արծրունի արքային Վասպուրականէն ի Սեբաստիա փոխադրութենէն, եւ վերջացուցինք կարապետ Եպս. Էլիէնէկցի Գումարագրութիւնով, որ վախճանած է 1877ին, եւ որուն յաջորդած է Տ. Պատրոս Արքեպս.՝ արդի Առաջնօրդն քաղաքիս, Ժամանակակից պատմական գէպքեր որչափ կարելի է աշխատեցայ

ճշգրիտ նշանակել, որոնք կարեւոր էին եւ այսպիսեալ Ս. Նշանի վանուց Պատմութեան հետ համընթաց պատրաստուեցաւ նաև Սեբաստիոյ Պատմութիւնն ալ. հետեւաբար, կ'արժէ որ փոքր ինչ տեղեկութիւն տա՞նք նաև Սեբաստիոյ հնութեան նկատմամբ:

Ըստ պատմագրոց, Սեբաստիա ի նշումն կը կոչուէր Կապիրա, որ իտալական բառ մըն է եւ կը նշանակէ տեղ տաճուր կամ տեղ գտնել: Գրեթէ հազար տարի առաջ, ձեռնվարդէ կ'արշաւեն սատ ե Յունաց հետ պատերազմելով, յաղթութեանը կը հպատակեն զանոնք իրենց: Մեր ողջային պատմութեան համաձայն, Տիգրան Բ. (Արշակունի) Տիեզերակալ հայոց թագաւորին ճեռային եւ Պոնտոսի թագաւորն Միհրդատ՝ Հռովմայեցուց հետ պատերազմելով կը հասնի ի Սեբաստիա եւ կը կառուցանէ բերդեր՝ որոց մին ըլլալ կը կարծուի այժման Թօփրազ Գաբուս ըստուածին եւ կիսաւեր բերդն: Ապա երկիցս Հայոց եւ Հռովմայեցուց ձեռքը անցնելէ յետոյ, վերնապէս կ'իյնայ նաև Յունաց գերիշխանութեան ներքեւ, զոր Վասիլ Կոստր 1021 թուականին կը փոխէ Սենեքերիմայ հետ՝ Վասպուրականի նահանգն առնելով, եւ Ժամանակ մը Սենեքերիմայ որդուց ձեռքն մնալէ յետոյ, կ'անցնի դարձեալ Յունաց եւ Տաճկաց՝ 699 թուականին (Հիմնէթի, Ծ. Խ.): Հուսկ ուրեմն, Սուլթան Օսման կը դրուէ Սվազը: Ապա, Սուլթան Պայազիտ Երուրըմի որդուին՝ Էմիր Սիւլէյմանի իբրև իշխան Սեբաստիա գտնուած միջոցին, Լէնկթիմուր կը պալ-

շարժ քաղաքը և առաւ երդմամբ բերդեալուն տիրելով, աւերակ կը դարձնէ քաղաքը՝ այն հոյակապ շէնքերով, զորս կառուցած էր Սենեքերիմ Թադաւորն հայոց։ Վերջապէս, Ձէլէպի Սուլթան Մէհմէտ, Տաճկաց 716 թուականին, Լէնկ-թիմուրէն ետ կ'առնէ Սվազը, ինչպէս նաեւ միւս քաղաքները, յորմէհետէ մինչեւ ցարդ կը մնայ Օսմ. կայսրութեան ձեռքին։

Սերաստիոյ հնութեան նկատմամբ այսչափ ինձ տեղեկութիւն բաւ համարելով, աւելորդ չեմ համարեր փոքրի շատէ տնդեկութիւն տալ նաեւ Պատմագրութեանս պարունակութեան մասին եւս։ Սերաստիոյ և Ս. Նշանի վանոցը նշանաւոր տնցքերու և դէպքերու յիշատակութենէն վերջ, պատշաճ դասեցի ներկայացնել նոյա նոյն Ս. Մենատանին մէջ գտնուած Ս. Մասանց ցուցակներն, երկրորդ՝ կարեւոր և թանկագին ձեռագիրներու Յիշատակարանները, երրորդ՝ Սենեքերիմոյ ապարանքներէն ցարդ կանգուն մնացած Յուսեփի հրաշակերտներու լուսանկարները (դժբախտաբար մեր ձեռքը չուսինք զանոնք. Մ. Խ.), և չորրորդ՝ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ գտնուած Ս. Կենաց փայտի Յիշատակարանը, յորմէ կ'երեւի թէ 1012 տարուան հնութիւն էր ունի։

Գալով պատմութեան ընթացքին մէջ յիշատակելով վանքերուն, Ս. Անապատի և Ս. Խնդրակատարի վանքերն՝ առանց Միաբուն վարդապետներ ունենալու՝ Աշխարհկան Հոգաբարձութեանց ձեռքով կը մատակարարուին և յատկացուած են Ազգային Երկսեռ Որբանոցին, իսկ Ս. Հրեշտակապետի վանքը, որ առաջնորդանիստ է միանշտմայն, հարուստ է բաւական թէ՛ զարդեղինօք, թէ՛ կալուածովք և թէ՛ հնութիւններով։ Հաս կը ֆլաւորուի նաեւ Սենեքերիմ Հայոց Թաճաւորին Աթոռը, եփենեռէ և սառափով բանուած, իւր մէջ ունի երեք եկեղեցիներ, Ս. Նշան, որ Սենեքերիմոյ հիմնածն է կ'ըսուի և հին շինիներով (յախճապակի, Մ. Խ.) զարդարուած է պատերը, Ս. Կարապետ նորայէն և Ս. Առաստածածին, որուն մէջ կը գտնուի Պետրոս Գեառադաճի և Թէոդորոս աբղղայի գերեզմանները, ոսկեհուռ փոքրիկ կաթոլիկէներով։ Շէնքը

առանչիլի է ի ներքուստ, համակ ոսկեհօծ։ Կ'ըսուի թէ Թադէոս Առաքեալի հիմնած մատուռն է։

Վերջացնելով նոյաբանս, կը յուսամ թէ անշուշտ ներդաշնակութեամբ պիտի վերաբերուին ներկայս ընթերցողք՝ այն թերութիւններուն համար, զորս ունեցած եմ իբրեւ սկսնակ, և ապագային Յիշատակարան մը թողլու փոփոքանօք միայն, յսնդգնած եմ հայ մատենագրաց շարքին մէջ անկիւն մը ունենալու բաղձալ։

ԳԼՈՒԽ Ա.

Յալալս հիմնադրութիւն եւ Եփեսոսեան Մերոյ Եսանի չմալալայեղ վանուցս, որ ի մալալալուքն Սեբասթիա։ Յամի Տեսուն 1021 եւ Հայոց Նէ։

Բարեպաշտ Արքայն Արծրունեաց Յովհաննէս, որ և Սենեքերիմ անուանալու, նեղեալ յոժ ի Սկիւթացի Թաթարացն՝ որք կոչին Թուրք, ետ կայսերն վաւիլ զվասպուրական աշխարհն 4,000 ընդարձակ և արդիւնաբար գիւղօք, 72 բերդիւք և 10 քաղաքովք, և ընկալաւ ի նմանէ հաստատուն նամակաւ զամենայն երկիրն Սերաստիոյ՝ հանդերձ ամենայն գաւառովք իւրովք, մինչև ի սահմանս Եփրատայ։ Եւ առեալ զարդիս իւր և զեղբորորդիս և զազգայինս և զամենայն աղաատագունք զօրսն և զառմէկս և գրեալք զերրորդ մասն աշխարհին՝ իբր 400,000 ոգիս, հանդերձ պարագայիւք իւրեանք՝ եկն ի Սեբասթիա և ընակեցաւ ասո՝ յամի Տեսուն 1021։ Երբ և ընդ իւր և զՍուրբ Նշանն Տեսուն՝ զԽաչն զարագայ և չինեաց վասն այնր զվանս Ս. Նշանի ի Սերաստիա և եղ ի սմա զԽաչն Տէրունական, Լուսալ Պետրոս Կաթողիկոսի զգնալն Սենեքերիմոյ ի Սերաստիա, եկն և ինքն յոյսր և եկաց ժամանակս ինչ, և ապա՝ պատգամաւորք Յովհաննէս Արքային Հայոց՝ որ նստէրն յԱնի, գնաց առ կայսերն վասիլ՝ ի սահմանս Խաղտեաց, և խօսեցաւ ընդ նմա զխաղաղութիւն և արար հաշտութիւն ի մէջ Յովհաննէս արքայի և վասիլի։ Անդ արար և զսքանչիլիս ի սոնի Զորհնեացն, զի հրամայեաց կոյսրն օրհնել զլուսն առաջի իւր ի գետն՝ ըստ Թիսի Հայոց և ի

խաչակնքել Հայրապետին զՄուրն, արգելալ գետն յընթացիցն և ի հեղուրն զՍըրբալույս լուզն Միւռնոնի՝ ճոռագայթք լուսնայ հասան ի ջուրցն՝ ընդ որ կարի ինն քանչապիսի վաւի, մեծարեաց զՀայրապետն և ապա քաղաւ մատուռով արձակեաց զնա՝ յայսմանէ Գեորգարք առնուանեցաւ Սուրբն։ Եւ անախ դարձ արարեալ, հկն ի Սերաստիոս առ Սեննքերիմ արքայն և հկաց առ նմա այլ ևս ամա երկուս և զնաց աստի յԱնի քաղաք և կացեալ տնդամ մի և լուսեալ զԻւանդութիւն Սեննքերիմ արքայի, դարձաւ վերստին ի Սերաստիոս, և ի նոյն տարուջն երես վաղեմն կենաց սօրին 1027։ Եւ ի մեռանելն իւրում պատուիրեաց որդւոց իւրոց, զի դարձուցին անդրէն զՍր. Խաչն ի վարադ, և զինքն ևս տարեալ թաղեցին տնդր։

Զայս պատուէր տուեալ առ նոսա, վաղճանեցաւ բարի մահումը, կեցեալ ի Սերաստիոս ամա 6։ Եւ թաղուորեալ ընդ տննայն ամա 55։ Ապա առեալ որդւոց նորա զմարմին նորին և զՍր. Խաչն՝ թողեալ մասն ինչ՝ օրպէս աւանդ՝ ի վանս Ս. Նշանի և յուզի անկեալ զնացին ի վապուրական ախարն, և զետեղեցին զՍուրբ Խաչն ի տեղու իւրում ի վարադ։ Եւ թաղեալ զայսրն ի բերանից, դարձան անդրէն ի Սերաստիոս (Մաքիսարոս Վրդ.)։

Եւ թաղուորեաց ի տեղի Սեննքերիմայ՝ հրէց որդի նորա Դուրիթ յաջորդամին. յաւուրս սորա երես վաղճան կենաց Սիոնի Արքեպս. ին Սերաստիոյ, վասն որոյ խնդրեաց արքայն ի Պետրոս Գեառադարձ Հայրապետէն՝ զայր ոք արժանաւոր փորձեալ յԱճպաշտութեան և յիմաստութեան ձեռնադրել և կացուցանել ինքնոցն Յպիսկոպոս, և նա գրեաց առ Գրիգոր Մաքիսարոսն և խնդրեաց զոմանս աշակերտս նորին, որք ուսանէին ի նմանէ զՏոգեոյ պէս պէս գիտութիւն և զփիլիսոփայութիւն յորս երեւելի եղեն Ռասիլ և Սղիսէ։ Զսոսա առաքեաց Գրիգոր Մաքիսարոսն բարեհաճ կամօք և յանձնարարական գրութեամբ առ Հայրապետն որ և սկսանի այսպէս՝ «Զվսեմական մականուանութիւն սրբաբանարար ընկալեալութեան յորց պետականութեանց մաքուր և անաղտ լուսափայլութեամբ ի մեզ . . . » և ն. :

Եւ ընտրեաց Պետրոս Կաթուղիկոս Գեառադարձ զՍղիսէ՝ որ և ձեռնադրեաց Արքեպս. Սերաստիոյ՝ զոր լուսեալ Գրիգոր Մաքիսարոսի՝ գրեաց առ նա թուղթ բարեյարմարազգարարութեամբ վասն ընկալեալ աստիճանին, զոր հանեալ ի թղթոց նորին, եղաք թառ ի խրոտ խոնականաց ընթերցասիրաց, առ աշակերտ իւր Սղիսէ Եպս. Սերաստիոյ։

Ալահմ զքէն, Մանուկ դու, եթէ ֆառնդ երբեմն ելով, այժմ հովիւ զքեզ կացուցին. երիտ հարցափորձութեամբ խոստովանեալքս և այն զկատարեալ ուր, և զառ ի հօրէ ուսեալ զգաւանութեան սկիզբն, և ապա զպահպանական ընկալար իշխանութիւն և այն զծայրագոյնն յուլից հօտին վատահացեալ ուրեմն Աճպիսականին նմանող՝ յանտիական տիպար մատաղելով՝ զմաւ ածեր զԵրեմիոս և զԻսնիէլն, զՍողոմոն և զԻւրն Հայր թ վերջին ծնելոցն մինչ օծանէր զՅովհաննէս և և զԱրիստակէս։ Այսքիկ ի հովուաց մեզ իմաստասիրեցի տարազայն ի մարտիրոսացն նախապիկայ և առաջին Սարկուսագաց Ստեփանոս և ի Մարտիրոսաց կիւրակոս, այլ ինչ յոյժ երկիւղալից և արամական հանդէս հանդերձ ցնծութեամբ, զի մեծագոյն հասեր հանգիսի և մրցանաց և մարտի և աշխոյժ մամանակի ճոռութեան և ակարացելոցն ի հաւատս։ Եւ զի՞նչ ոք առ այս քեզ խրատական կամ զգուշացուցանող տնուանեցի ստեղծանել բան, կամ և թէ ո՞ր արդեօք օգնականութեան քեզ հաւանեցի, կամ զգուստացուցէ, կամ միսթարեցէ, քանզի միշտ այս զայժմ զծովակնցաղոյս տեսանեմ յածեալ զըռնութիւն և զալիաց ի վեր զծառայելոց ընթացք և զկոհակացն պղտորեալ բարձրութիւն. և ո՞ր ոք նաւապետ, մասնաւորեք եթէ նաւահանգիստ. վասնզի ժամանակս հնազանդութեան և ամենայն Աճեղէն պատգամս զարձակուեմն կորստեան որդւոյն մեզ յայտնէ, վասն որոյ ցամաքեալ է սէր և բազմացեալ է անօրէնութիւն, այլ ընտրեալքն ոպասեն՝ վասն զի սակա այնորիկ կարեւալ է զաւուրն։ Արդ, լե՛ր յընտրեցն՝ զի իւրեանց իւր զարա այսաքիկ ո՛չ նուազին։ Լե՛ր Արէլ, և մի՛ զպատասխանիսն առ ձեռն զկայէ-

նրին ուսցիո՞ւ ա՛յ եղեալ պահապան, որդի ես Նոյի ապրեցուցեալ եւ ի չարին ժամանակին ա՛յ ծնեալ, մի՛ ծիծաղեսցիս ի վերայ Հօրն, լի՛ր իստակ եւ մինչեւ ի գեներումն մի՛ հարցանէր զպատարագէն, հեղ-գացեալ կամ փախուցեալ, լի՛ր Յակոբ եւ մի՛ ընդ վայրենի սրտս յածեալ վաճառեցես ընդ սոցա զշնորհսն, թէպէտ եւ վաճառիս յեղբարց իրրեւ զՅովսէփ պատանի՝ մի՛ զհակառակութիւն մատնեսցի, փութա՛ լաւ համարեա զպատուիրանսն պահէ՛ եւ մի՛ օտար հրով ծախեսցես իրրեւ զՓնէնէն, թէպէտ եւ սրամտաւ, զի անցցի բարկութիւնն, եւ մի՛ ձեզի եւ զորդիսն Հեղեայ զի մի՛ տապանակն Տեառն ի գերութիւն մատնեսցի, եւ այլն ա՛յ գովեալ, մերձ առ Երիքով եւ եօթն անգամ զպարծազօքն շրջեսցիս սաղմոսելով, զի տապալեսցի առաջի ժողովրդեանն քո. զյորձանսն Յորդանանաւ ի վեր կարկառեսցես եւ զստորական յաղտաղտուկն առաքեալ ծով եւ անցես յերկիրն Աւետեաց: Մեռի՛ր վասն Դաւթեայ ճշմարտութեանն՝ ի Սաւուդայ, պապանձիս սակայն խորհրդիւ, զի ծնցի քեզ Յովսաննէս, մի՛ եղիցիս կայիսփա եւ մի՛միայն ի դատապարտելն փութացիս, զհատափաճառսն ցրուեցի՛ր, զաղանկեփաճառսն ի բաց հան, զատես՝ զՏեռնն Աստուծոյ, արա՛ խարազան չուտնեայ: յորժամ տացի քեզ վերծանութիւն, իշխանութիւն՝ զհողւոյն ընթերցցիս զօծումն, յորժամ ընկալցիս զփշուռն՝ օպա անցեալ բաղմեսցիս: Մի՛ արծաթաժէր՝ որ կորոյսն զՅուզա, այլ մերկ իրրեւ զՅով-

հաննէս, մի՛ առաջ իբրեւ զԱնանիա, այլ իբրեւ զՊետրոս եւ իբրեւ զՅակոբոս անկեցիս ի բարձանց եւ մեռցիս, խաչեսցիս եւ թափչօք մեռցիս, եթէ հնար է դիտելայր, զի հիւսիսդ յահիկէն լիցի քեզ եւ դրախան բացցի, հեղ, երկայնամիտ, պարկեշտ, խոնարհ եւ զորոս մի անգամ հայցէ ի քէն Պօղոս, զի ի քեզ Աստուծո՞ւ բնակեցցի եւ իւր տաճարացուցեալ առաջնորդեսցէ քեզ եւ յամենայնի յաջողեսցէ շինեալ ի վերայ վիմին եւ մի՛ զփշուռն նորա ի բաց հանցես, զի ի քեզ բնակեցցէ եւ գու ի նժա, մի՛ զժամանակեանս աղճատիպ եւ անարդ եւ որ Աճային օրինացն օտարացիս, այլ նոր բարութեամբ յարդարեալ՝ լից զպահանջ քո ցնծութեամբ եւ լի՛ր որդի լուսոյ եւ առընջեան, զի յամենայնի փառաւորեսցիս յանուն Աստուծոյ, եւ ինքն պահպանեսցէ զքեզ եւ եղիցի օրհնեալ յաւիտեանս. ամէնա՛մ:

Ընկալեալ Եղիսէի (Եղիշէ) Արքեպս. ին Սեբաստիոյ զթուղթ վարժապետին իւրոյ Գրիգոր Մոզիստոսի, ուրախ եղեւ յոյժ եւ սկսաւ այնուհետեւ յառաջագէժ լինիլ առաւելապէս եւ ընդ բնական ուշիմափայլ զգօնութեան եւ գերբնական հրաշածիր եւ երկնուղերձ շնորհացն հովուեալ զհօտն Քրիստոսի՝ բնակեցուցեալ զնոսա ի վայրի գալարւոյ Աւետարանական կրթութեամբ, եւ անուցանելով առ ջուրս հանգստեան առաքինական բարի գործոց՝ առնելով եւ ուսուցանելով եւ լինելով օրինակ բարեաց ամենից հաւատացելոց:

(Շարունակելի՝ 1)

ՏԻԳՐԱՆ Ս. ԳԻՐԻՇԵԱՆ

ՀԱՄԱՐՈՑ ԵՒ ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՄԵՐ ԵՒ ՔՈՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՏՈՆԱՅՈՑՅԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ԵՒ ՍԱՂԻՄԱԿԱՆ ԱՒԱՆԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հայց. Եկեղեցւոյ Տօնացոյցը վերջին անգամ փոփոխութիւն կրած է կամ, այլ խօսքով, իր ներկայ ձևը ստացած է աւելի քան երկու դարեր առաջ, Սիմէոն Երևանցի (1763-80) կաթողիկոսի օրով: Կաթողիկ եկեղեցին քսանամեակ մը առաջ, վատիկանի Բ. Ժողովին մէջ մեծ փոփոխութիւններու ենթարկեց իր Տօնացոյցը: Օրուան Պօղոս Զ. Սրբազան Պապին թելադրանքով, կարգ մը սրբոց տօներ յապառեցան և նորեր եկան դրաւելու իրենց տեղը: Տօներէն ոմանք ալ կրեցին թուականի փոփոխութիւն: Եւ Օրթոտոք եկեղեցւոյ Տօնացոյցը անփոփոխ կը մնայ Միջին Դարերէն, մէկ քանի գէպքերու յետագայ դարերուն ներմուծուած յիշատակութիւնները նկատի առած:

Մեր այս աշխատութեամբ նկատողութեան պիտի առնենք միայն, մերիննի կողքին, Քրիստոնէական Ուղղափառ Եկեղեցւոյ երկու մեծ թւերուն՝ Հռոմէական կաթողիկ և Բիւզանդական (Յունադասն) — Օրթոտոք եկեղեցիներու Տօնացոյցերը: Այնուհանդերձ, աւելորդ չենք համարեր անցողակի կերպով, նախ քան մեր բուն նիւթին մէջ մտնելը, քանի մը խօսք ընել Բողոքական և միգր դասակից Ղպտի եկեղեցիներու տօնակարգի մասին: Եւ Արևելեան կաթողիկ եկեղեցիները — Յայն, Հայ, Ղպտի, Ասորի Հռովմէական — պահելով հանդերձ իրենց ազգային սուրբերու տօները, իրենց Տօնացոյցէն ներս պարտադրաբար ընկալած են կաթողիկ եկեղեցւոյ սուրբերու և կարգ մը ուրիշ տօներ, մինչ Արևելեան Միաբնակ եկեղեցիներ, մասնաւոր Ասորական ու Եթովպականը, շատ զանաւելի տարբերութեամբ — քանի մը ազգային սուրբերու յիշատակութիւն — կը բաժնեն Օրթոտոք եկեղեցւոյ Տօնացոյցը, մասնաւորաբար տօնախմբութեանց թուականներու պարագային:

Բողոքական եկեղեցիները (բառը կը գրենք յոգնակի՝ Այնքան շատ է թիւը նորարոյս ու անդլուխ այդ «Եկեղեցի»-ներուն) կը հետեին շատ պարզ Տօնացոյցի մը, ուրկէ դուրս հանուած են սուրբերու, Աստուածածնայ, Խաչի և նոյնիսկ կարգ մը տէրուական տօներ, ինչպիսին են Անուանակոչութիւնը, Մկրտութիւնը կամ Աստուածայայտնութիւնը և ի Տաճար քառասներեայ գալուստը (Տեսնենք առաջ): Չունին նաև Մեռելոց յիշատակին նուիրուած օր կամ օրեր, որովհետև չունին նշնեցեալներու հոգիներուն համար կատարուած աղօթք կամ պաշտամունք: Այս բոլորէն ետք, ինչ կը մնայ իրենց Տօնացոյցին մէջ: Մտաի վրայ համբաւելիք տօներ — Ծնունդ, Կաղանք (որ կրօնական տօն մը չէ), Ծաղկազարդ, Առաքելութեան երկրորդ կէտը, Զատիկ, Համբարձում և Հոգեգալուստ: Ոմանք կ'աւելցնեն նաև Գալստեան Կիրակիներու շարքը՝ Ս. Ծնունդը կանխող չորս Կիրակիներուն (Period of Advent), զորս Կաթողիկները կը յիշատակեն: Ամերիկացիներ ունին ԵՃնօրնակութեան Օրքը — Thanksgiving Day — Նոյեմբերի վերջին Հինգշաբթի օրը, ինչ որ վերջերս տեղ գտաւ նաև Լուսեարական եկեղեցւոյ մէջ: Բացառութիւն կը կողմէ Անկիլիքան եկեղեցին, որու Տօնացոյցին մէջ տեղ գրաւած են կարգ մը կարեւոր սուրբերու և նոյնիսկ ... Աստուածածնայ մէկ-երկու տօներ, որոնք, ուելորդ է ըսել, կը կատարուին առանց արժանաւայել տօնախմբութեան: Ունին նաև, Հոգեգալուստեան յաջորդող Կիրակին, Հռովմէական եկեղեցւոյ նման, «Ամենաուրբ երրորդու թեան» տօնը, որուն վրային կը հաշուեն տարուան մնացեալ (մօտ կէսին) Կիրակիները, մինչև Adventի առաջին Կիրակին (Կաթողիկներ նոյն այդ երկար միջոցը կը հաշուէին Հոգեգալուստեան վրայով):

Գալու՞մ Դպտիներուն, անոնց Տօնացոյցին մէջ կը հանդիպինք երկու ուշադրաւ կէտերու: Ո՛չ մէկ Եկեղեցի Դպտականին չափ սուրբերու կարգը դասած է իր հոգեւոր պետերը: 30 ի կը մօտենայ թիւը Դպտական Տօնացոյցին անցած Ս. Մարկոսի Աթոռի գահակալներուն, ինչպէս կը կոչեն անոնք Աղեքսանդրիոյ (այժմ Գահիրէ) պատմական Աթոռին վրայ բազմած իրենց Գահակալները, որոնք Շրջապէս Աղեքսանդրիոյ տիրոջ ան ալ կը կրկնէ Երրորդ Եւաջորաւ կէտը Տիրամօր տօներու թուականներու տարբերութիւնն է: Բացի Աւետման տօնէն, որուն թուականը կարելի չէ փոխել (25 Մարտ / 7 Ապրիլ, քանի որ ինստիտուցիոն միջոց է հարկուար ընդմէջ Աւետման և Մենդեան), տարբեր են միւսներուն թուականները: Այսպէս, Ս. Կոյսի ծնունդը կը յիշատակեն 26 Ապրիլ / 9 Մայիսին (մեծ շուքով կատարուած իրենց Վեռնաւորիչ-առաքեալ Ս. Մարկոսի տօնի վաղորդային), Ընծայումը՝ իր ընդունուած թուականէն 8 օրեր ետք՝ 29 Նոյմ. / 12 Դեկտ. ին, իսկ Վերափոխումը, միծաղոյրը այդ տօներուն, իր ընդունուած թուականէն 6 օրեր ետք՝ 9 / 22 Օգոստ. ին: Գէթ այս վերջին փոփոխութեան պատճառը որոշ կը թուիր ՓԸ. դարուն, մեծ այդ տօնին առիթով, մեծաթիւ ուխտաւորներ կը ժամանէին Եգիպտոսէն, որոնք կը լեցնէին Տիրամօր Ս. Գերեզմանը իր մէջ պարփակող ստորերկրայ տաճարը: Միջոցառումներ իսկողութեան ու իրարանցումը, միջ-համայնքային համաձայնութեամբ որոշուած է զայն անխառն Արևելեան Եկեղեցիներու տօնախմբութեան (15/28 Օգոստ.) թուականէն: Իսկ Յուլիան տօնը, որ ամենէն յետսմուտն է Տիրամօր տօներուն, տեղ չէ գտած Դպտական Տօնացոյցին մէջ:

Առ ի հետաքրքրութիւն ըսենք, թէ Դպտական տոմարը, որ իր 17րդ դարը կը փակէ յառաջիկայ Սեպտեմբերին, հայկական տոմարին նման կը բաղկանայ 30 օր հաշուով 12 ամիսներէ (Թուլթ, Պապուհ, Հաթուր, Քիհաք, Թուպահ, Ամշիր, Պարմահաթ, Պարմուտան, Պոշուր, Պուհան, Ապրիլ և Մարտի) և 5 կամ 6 օր հաշուով յաւելուածական ամիսէ մը (Էփիփոմէն):

Երկար ու նախադասէն ետք, անցնինք այժմ մեր բուն նիւթին:

Տարբեր Եկեղեցիի հետեւորդ սեւէ անձ եթէ ձեռննկու ըլլայ մեր Տօնացոյցը, զայն միւսներէն տարբերող երկու կէտեր պիտի գտնէ ուշադրաւ: Առաջինը այն է, որ մեր Եկեղեցին միտկն է որ, կառուած մնալով հնաւանդ սովորութեան, կը շարունակէ Ս. Միսնիդը, Աստուածայայտնութեան հետ միտսին, աստուածը Յունուարին՝ փոխան 25 Դեկտեմբերին, և երկրորդ՝ ի բաց առեալ տէրունական կարգ մը տօներ, չունի, միւս բոլոր Եկեղեցիներուն նման, ամսաթիւի կապուած տօներու դրութիւն մը, որով իր տօները կապուած են հօթնակի օրուան, որ ընդհանրապէս համաձայն չէ ամսաթիւին: Այսպէս, միւս Եկեղեցիներու մօտ, Քրիստոնեական մեծադոյն տօնին դիմաց իսկ կը կարգաւք տնուը տոմարիւնի կապուած օրուան տօնի ի սուրբին:

Այս վերջին պարագան, այսինքն մեր Տօնացոյցին հաստատուն դրութիւնէ մը զուրկ ըլլալն է որ, ուրիշ պատճառներու կարգին, արգելք հանդիսացաւ, որ մեր տօներն ալ երեւէին Ս. Երկրի մէջ (անշուշտ քրիստոնէական շրջանակներու մէջ) ամենալայն ընդունելութիւն գտած Ֆրանչիսկան Միաբանութեան Օրացոյցին մէջ, ուր տեղ գտած են մեզմէ համեմատաբար շատ աւելի փոքր Դպտի համայնքին, ինչպէս նաեւ իսլամական ու Հրէական տօները: (Այս վերջինները թէև շարժական՝ բայց քիչ են թիւով և կապուած են իրենց պատկան տոմարներու տմասա թիւին):

Ամենոր կամ Կաղանկ: Վերջին այս բառին արմատն է Յունարէն *καλάνη* կամ *Լատիններէն կալիէ* բառը, որ կը նշանակէ կալնիլ (ստիկ նաև Անգլիերէն *call* բառը, որմէ ածանցուած է *calendar* = Օրացոյց բառը), աւելի յստակ իմաստով մը՝ ժողովուրդը Աստուծոյ պաշտամունքին կամ Տիրոջը գահաբաժնութիւն մատուցանելու հրահրել: Ինչպէս ըսինք քիչ վերը, կրօնական տօն մը չէ Նոր Տարին: Այն հաստատուած ճիշդ է մասնաւորաբար մեր Եկեղեցւոյ պարագային, քանի որ միւս Եկեղեցիներ Ս. Միսնիդը տօնած ըլլալով

Դեկտեմբերի 25ին, տարուան առաջին օրը կը յիշատակեն մեր Տիրոջ Անուանակոչութեան տօնը կամ Ս. Ծննդեան Ութօրէքը, որ կրօնական և կարեւոր տօն մըն է, մինչ մեր Եկեղեցին տակաւին Ս. Ծննդեան պահէ կը պահէ: Այս երեւոյթը իր անդրադարձը ունեցած է նաեւ մեր ընտանեկան ու համայնքային կեանքին վրայ: Այսպէս, մինչ օտարներ խորտիկներով, գինարբուքով ու կայթատօներով կը դժուարեն Նոր Տարին, մեր ժողովուրդը, անմասն չմնալու համար տօնական մթնոլորտէն, սովորութիւնն է ունեցած պատրաստելու պահնցողութեան պոյժանները լրացնող ռուսիկներ և անուշկէշներ: (Տեղը չէ հոս խօսիլ տարագրութենէն տագին մեր բարքերուն կրած չրջափոխութենէն — խոթարումէն —, քրով կը նոյնանան մեր և օտարներու կերպերը՝ Ամանորը գիմարեալով): Ինչպէս ըսինք, Ղպտական Նոր Տարին կը սկսի Սեպտեմբերին (11ին — Նոր Տոմարով —, 12ին՝ Նահանջ Տարիները կանխող տարիներուն): Ուստի Յունուար 1ի գիմարց Ամանոր բառը չէ նշանակուած իրենց Օրոցոյցին մէջ: Վատիկանի Բ. Ժողովի որոշումով, «Անուանակոչութիւն» բառն ալ արուեստաւ Լատինաց Օրոցոյցի առաջին օրուան թերթին վրայէն և սեղը եկաւ գրուածը Maria madre de Dio (Մարիամ մայր Աստուծոյ) յիշատակութիւնը: Ատկէ զատ, այդ օրը 1967էն տագին կոչուեցաւ «Երազագութեան Օր» և հրահանգուեցաւ աշխարհի բոլորեղան տարածքին վրայ գտնուող իրենց եկեղեցիներուն մէջ աշխարհի խաղաղութեան ի նպաստ ազօթք ծառայելու: որն ընթացքին ընթեռնուն Սրբազան Պապին այդ առթիւ հրապարակած կոչը: Յիշեալ կոչը, Անգլիէն լեզուով, քանի մը տարիներէ ի վեր լոյս կը տեսնէ նաեւ «Սինոյ» մէջ: Լատիններ տակաւին Հոգեգալուստեան շարականի երգեցողութիւն կը կատարեն Ամանորին, Ս. Հոգիին շնորհները հայցելով Նոր Տարուան սեմին: Օրթոտոք եկեղեցին տարուան առաջին օրը կը տօնէ նաեւ յիշատակը Ս. Բարսղի՝ Կեսարացի մեծանշանկ Հայրապետին, որուն անուով Յոյներ վանք ալ ունին երուսաղէմի

մէջ, և որուն մասունքով դիշերային թափօր կը դառնան Ս. Թարութեան Տաճարէն ներս: Մենք Ս. Բարսղը կը յիշատակենք Ծննդեան պահնց Շտաթ օրը, այսինքն 30 Դեկտ. — 4 Յունուարի միջև: Իսկ երբ այդ 6 օրերու ընթացքին Շտաթ օր մը չգտնուի, տօնը կ'երթայ յառաջ՝ Դեկտ. 22ի Շր. օրը: Ինչպէս կը տեսնենք, Ամանորը Շտաթ եկած տարիներուն, զայն կը տօնենք Յունաց հետ միասին: Բայց մեր մօտ յաճախողէպ երեւոյթ է քանի մը սուրբերու միաժամանակ տօնախմբութիւնը: (Պատճառը այն է որ մինչ այլ Եկեղեցիներ տարւոյն բաւոր օրերն ալ տրամադրած են սուրբերու յիշատակութեան, մեր մօտ հազիւ 120 օրեր յաղկացուած են այդ նպատակին, քանի որ Կիրակի օրերուն՝ իբրեւ Տէրունական օրեր, և Զօրեշարթի և Ուրբաթ օրերուն՝ իբրեւ պահոց օրեր, սուրբերու յիշատակ չենք կատարել մենք: Չենք կատարել զայդ նմանապէս Մեծ Պահոց ընթացքին — բացի Շր. օրերէ — Յիմնաց եօթ եօթնեակներու շրջանին, ինչպէս նաեւ կարգ մը մեծ տօներ կանխող շաբաթապահներուն և տօնին յաջորդ օրերու: — Ծննդեան 8, Հոգեգալուստեան 7, Վարդապետի 3, Վերափոխման 9 և Վերացման ինչի 7 օրերուն —, ու նաեւ Տիրամօր այլ տօններուն): Ուստի, Ս. Բարսղի շաբաթէ հետ կը յիշատակենք նաեւ իր եղբորս՝ Գրիգոր Նիւսեանի (Նազիանզացի կոչուածը՝ Լատինաց կողմէ: Անոնք երկուքին ալ յիշատակը միասին կը տօնախմբեն տարւոյն երկրորդ օրը): Յոյնք զայն կը յիշատակեն Յունուար 10/23ին: (Երկրորդ թուականը ցոյց կու տայ օրը, ուր կը կատարուի տօնը ըստ Հին Տոմարի Ս. Երկրի մէջ): Երկու եղբայրներուն հետ կը յիշատակենք նաեւ 'Եղիսեսոս'՝ Հովնա Հայրապետը և աբբա Սիւրմը՝ Վսուրից Ասուրոյ: Առաջինը Հոգեգալ Սթոնի մեծ գահակալներէն է, որուն յիշատակը Լատինք կը կատարեն Նոր Տարուայ նախօրեակին (առկէ՝ օտարներու կողմէ Sylvester day կոչումը Դեկտ. 31ին), իսկ Յոյնք՝ վաղորդայնին, երբ կը տօնին Աստուծաւոր յայտնութեան տօնի չորեքօրեայ պահնցողութեան: Երկրորդը Ասորի Եկեղեցւոյ

փսրօն սուրբն է, որուն մեծաշուշակ Ազօթագործը, թարգմանուած Հայերէնի, լայն տարածում գտած է նաեւ մեր մէջ: Անոր յիշատակի օրը Յունաց մօտ Յուն-28/փետր. 10ն է, իսկ Լատինաց մօտ՝ 9 Յունիսը: — Ս. Աթոռէն ներս Ամանորի առթիւ Ս. Պատարագ կը մատուցուի թէ՛ Մայր Տաճարին և թէ վանքի շրջափակէն ներս գտնուող Ս. Հրեշտակապետաց վանքի եկեղեցւոյ մէջ: Առաջինին մէջ, պատարագիչը կ'ըլլայ ժամօրհնողը ~ որ ընդհանրապէս Միաբանութեանս երէց վարդապետներէն մին կ'ըլլայ —, իսկ երկրորդին՝ նոյն վանքի Տեսուչը: Ինչպէս որ Մայր Տաճարի Պատարագէն ետք շաբաթական երգեցողութեամբ Միաբանութիւն և ժողովուրդ կը բարձրանան Պատարագարան, ուր փոխադարձ շնորհակալական արտայայտութիւններէ ետք Ս. Աթոռոյ Դահլիճը նորինը կը բաժնէ ներկայներուն, այնպէս ալ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ Պատարագէն ետք, Բալվալի կողումով ծանօթ ընդի Սողոմոնի հայեր ալ — որոնց և՛ արհեստագործները կը մատակարարուին (թէն և՛ քաղաքացիներու Ս. Պսակի և՛ արհեստագործն ալ գրեթէ միշտ անդի կ'ուսնենայ հոն) յիշեալ եկեղեցւոյ մէջ — կը բարձրանան վանսօց Տեսչարանը, ուր կը կատարուի շնորհակարութիւն և պատաշարութիւն: Ի վերջ բանիս, ըսինք թէ Նոր Տարւոյ օրը Հայրապետական Մաղթանք կատարելու սովորութիւնը մուտք չէ գտած Հայ երեսօնակէն ներս: Աւելորդ էլ ըլլայ ըսել թէ կողանդը մինք հոս կը տօնենք և՛ Յունուարին (Ն. Տ.):

ԾՆՈՒՆԻ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱՄԻԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ. — Քրիստոնէական եկեղեցւոյ իրկորդ մեծագոյն տօնը և անշարժ անհրաժեշտ մեծագոյնը մեր եկեղեցին կը տանդիսաւորէ առաւել չքեղութեամբ, անոր կցելով մեր Տիրոջ Մկրտութեան յիշատակը, որ մեր՝ ինչպէս նաեւ այլ եկեղեցիներու Տօնացոյցին մէջ կը յիշատակուի Աստուածայայտութիւն (Theophany կամ Epiphany) անուամբ: Ըսինք թէ երկուքը միասին աս. նախմբել Քրիստոնէական եկեղեցւոյ հաւաքի սովորութիւնն է եղած: Ս. Տեղեաց մէջ տօնին բուն օրէն (19 Յուն.) աւելի, կարծէք նախօրը՝ ձրագալոյցի օրն է, որ

կը փայլի իր հանդիսութիւններով: Կէսօրէ առտը, Սրբազան Պատարագ, ի դուռն Միաբանութեան և երկուս արհեստական խորհրդութեամբ, հանդիսիւ կը մեկնի Ս. Ծննդեան քաղաքը — Ռեթգահէմ, ճամբաս ընթացքին արժանանալով զանազան պատիւներու: Յունուարի 18ը տարուան այն օրն է, զոր ամբողջ Ս. Երկրի հայութիւնը, տարուան ընթացքին օրերէն աւելի, կը բաղձայ որ անհնայ պայծառ երկինք ու գաղջ արև: Տարիներ եղած են, ուր տնձերը, փոթորիկը և մինչև իսկ ձիւնը բաւական բան զեղած են տօնական մթնոլորտին առթած խանգավառութիւնէն: Նոր կարգադրութեամբ մը, տօնին հանդիսաւոր Պատարագն ալ, Ս. Այրին մէջ մատուցուած, փոխադրուեցաւ ձրագալոյցի երկնայեան: Երուսաղէմ մնացողներուն համար ալ կարգադրութիւն եղած է, որ ձրագալոյցի Պատարագ մատուցուի Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ: Բացառիկ այս կարգադրութիւնը, որով մեր Տիրոջ Ծննդեան և Յարութեան վայրերը միաժամանակ դրուած կ'ըլլան մեր արաւմադրութեան հնութիւն ունի միայն: Նախապէս Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ կը մատուցուէր ձրագալոյցի Պատարագը: Հաս կ'արթէ յիշել թէ Ս. Ծննդեան Տաճարին մէջ կատարուած գիշերային արարողութիւնները, արշալոյսին հաղթ վերջացող, իրենց տեղութեամբ կը գերազանցեն Յունացն ու Լատինացը: Այսպէս, մինչ Յունաց արարողութիւնները վերջ կը գտնեն փշիւրային մեծ թոփօրին յաջորդող Ս. Պատարագով, ժամը 3-4ի միջոցին, Լատինաց հանդիսութեան պաշտօնական մասը կ'աւարտի ժամը 9 չեղած, երբ իրենց Պատարագը, կէս-գիշերային Պատարագ Տաճարին կից՝ իրենց Ս. Կատարինէի եկեղեցւոյ մէջ մատուցանելէ ետք, թոփօրով Ս. Մասը կ'իջեցնէ մանուկ Յիսուսի տրանսիկը, որ 18 օր նոյն մնալէ ետք, Յունուարի 6ին, Յայտնութեան տօնին, Ս. Տեղեաց պահպան Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան կրօնքոսին (Մեծաւոր) ձեռամբ, մեծահանգստեան թափօրով կը վերագարծուի իրենց եկեղեցին:

Գալով Յայնուրեան կամ Մկրտումեան տունին, քրիստոնեայ համայնքներէն առ մանք — Յոյն, Ղաթի, Հապէշ — զոյն կը հանդիսաւորեն իր պատմական վայրէն վրայ՝ Յորդանան գետի եզրքը, որուն մօտը ունին իրենց մատուռները: 1967ի պատերազմէն ետք, քաղաքական պատճառներով խափանուած — գետը սահման է ընդմէջ Յորդանանի թաղաւարութեան եւ Իսրայէլի իշխանութեան տակ գտնուող հողամասերուն — այդ սովորութիւնը վերահաստատուեցաւ երկու տարիներ առաջ, Յունաց նոր Պատրիարքին ջանքերով: Բաց աստի, Յոյնք Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս եւ երկօրեայ հանդիսութիւններով կը պանծացնեն մեծ այդ տունը, առաջին օրը թափօրով, իսկ տունին օրը՝ առաւտեան ճորտափռածով, Ճորտինէքձով եւ Ս Գերեզմանին վրայ մատուցուած հանդիսաւոր Ս. Պատարագով: Երբ կը խօսինք ճորտափռածով մուտքի մասին, պէտք է մտանոն ընել թէ մինչ Լատիններ, մեզի նման, ունին այդ առթիւ երգուելիք շարական մը — թէն ճիշդ է բառին քորածութիւնը երբ հորցը կը վերաբերի Արեւմտեան Եկեղեցիներու երգեցողութեան — որ ընդհանրապէս Տիրոջ ուղղուած գոհարանական աղօթք մըն է (ղաղք կ'երգեն նաեւ տարիմուսի երեկոյեան), Յոյնք չունին մօտեւոր շարական մը եւ մուտքը կը կատարեն օրուան տունին յատուկ շարականին երգեցողութեամբ: Տորթինակ թուի թերեւ, սր Լատիններ փոխան հանդիսաւորելու տանը Յորդանան գետի մօտ — ուր սակայն անպատճառ հանդիսութիւն մը կը կատարեն Հոկտ.ի վերջին եւ. օրը — զոյն կը կատարեն Բեթղեմէմի մէջ, ուր նախորդ օր, 5 Յունուարի առաւտուն, հանդիսաւոր ունեք կը դործէ Յորանչիակոնց կիսաթուր: Ու յաջորդ օր, երբ կը փափուի Եթովպի Եկեղեցւոյ Մննդեան ազնիւր շարքը, կը սկսին տանախմբութիւնները Արեւելեան Եկեղեցիներուն, որոնք հոս Ս. Մնուկը կը առնեն 7 Յունուարին: Յայնուրեան տունը կաթոլիկ եկեղեցւոյ, բացի կիրակի օրերէն, տարեկան 4 հրաւիրուած ազնիւր մէկն է — Վատիկանի Ժողովը անոնց թիւը իջեցուց չորսի,

մնացեալ երեքը ըլլալով մեր Տիրոջ Ս. Մնուկը եւ Համբարձումը եւ Տիրամօր Վերափոխումը: Ուշագրաւ է որ Լատինք չունին — Ճորտինէքձի տարադուներ կը կատարեն զոյն: Յայնուրեան յաջորդող առաջին կիրակին Լատինաց Տանացոյցք կը նշէ իբրեւ Ճիւզասկ Քրիստոսի Մկրտութեան, իսկ երկրորդ կիրակին՝ Ճիւզասկ Կանոյի հոստանիքն: Գալով մեզի, տուն մը ջանացած կնք մատուած ունենալու Յորդանանու եզրքը: Սակայն այդ պարագային դժուարութիւն պիտի ծագէր Քրիստոսի Մննդեան եւ Մկրտութեան իբրեւ յայնոն հոռւ վայրերով մէջ միտածման հանդիսութիւն կատարելու: Հաւանաբար այդ ալ մէկն է պատճառներէն, որոնք դուռ բացին երկու տաներու թուականներու անջատումին՝ տարբեր եկեղեցիներու մօտ: Ճորտինէքձը մենք հանդիսաւորապէս կը կատարենք Ս. Մննդեան Տաճարին մէջ, գիշերային զոյգ Պատարագներուն ընդմէջ, ու նաեւ յերեսաղէմ, առաւտեան միջնադին՝ Ս. Յակոբեանի Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Հրեշտակապետաց Վանուց Տեսչին կողմէ մատուցուած Ս. Պատարագի աւարին: Տեղացի դպիրներ կը կատարեն այդ եւ նախորդ օրուան երգեցողութիւնները, Ժառանգաւոր սաներ Բեթղեմէմ գտնուելուն: Դիտելի է նաեւ որ մինչ Յունաց եւ Լատինաց Միաբանութիւնները տունին օրը — վերջիններու մեկնումը ինչպէս վերադարձը կը կատարուի կէսօրէ ետք — անձայն անշուշտ կը վերադառնան Երուսաղէմ, մեր վերադարձը կը կատարուի զանգահարութեամբ եւ Միաբանութեան ու Ժողովուրդին ճիւղհուրդ մեծ շարականի երգեցողութեամբ Պատրիարքարանի դահլիճը բարձրացումով:

Յաջորդ օրը, 7/20 Յունուար, յատկացում է մեռելոց յիշատակին, եւ Աւագ Թարգմանին է իրաւունքը պատարագելու Աւագ Սեղանին վրայ, օրմէ ետք օտարք Պատրիարքարան կողմէ շնորհաւորութեան: Յոյնք այդ օր Յովն. Կարապետի յիշատակով կը փակեն առնական ջրջանը:

(Շար. 1)

Գ. Ճ.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՐԱԿԱՆԱՆԱՑ

Ուրեմն, շարականների նպատակն է եղել տալ ժողովրդին համառոտ՝ բայց պարզ ու հասկանալի լեզուով Ս. Գրքի բովանդակությունը, արժատացնել ժողովրդի մէջ հրօնական գաղափարներն ու քրիստոնէական էջմարտութիւններն ու գաւառական հաւատալիքները:

Ներկայումս, մեր եկեղեցւոյ մէջ ժամատացութեան ժամանակ երգւում են հոգեւոր երգեր, աւելում են մաղթանքներ, քարոզներ են, բայց կան և երգեր, որք էնն մտնում այդ սահմանի մէջ, թէև հոգեւոր երգ անունն ունին:

Առաջինները կոչւում են կանոնեալ երգեր, իսկ երկրորդները՝ տարականն: Առաջինքն մօտական գործածութեան մէջ են Ս. Հայրապետների որոշմամբ, իսկ տարականն՝ ոչ:

Տարականն երգերից կարող ենք յառաջ բերել մի քանի նոր շարականներ, որոնք գտել եմ Մայր Աթոռի Մատենա-գարանի շարականների (ձեռագիր) համեմատութեան ժամանակ:

ՇԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՄԱՑ

1. — Հայր երկնաւոր, անկանիմ առաջի անոխակալ քո գթութեանդ, զի մեղաւք իմովք բարկացուցի, և չար առաջի քո տրտրի. աղաչեմք ըզքեզ (ը) ներեա՛լ յանցանաց իմոց, որ միայնդ ես ողորմած:

2. — Արք անուրէնք կոչեցին զիս հաղորդիլ արեան մահու գնացի ըզհանապարհս ձախակողմեանն, կատարեցի ըզչար խորհուրդ նոցա. աղաչեմք ևն:

3. — Մեծ են յանցանք իմ, Տէր, զոր գործեցի յաչէ մահու, հրամանաւ իմայնէլեան քունաւորին. երազեցի հեղուլ զարին եղբաւրն. աղաչեմք ևն:

4. — Ա՜հ ապաւէն և (ը) այս դարձելոյս ի քեզ յարենէ փրկեա՛ զիս, Տէր, որպէս թողեր զայն երգողին. թող և ինձ ըզպտրտս մեղուցեալքս ծառայիս. աղաչեմք ևն:

Ծ. — Մեղայ, Տէր, մեղայ Մանասէի ձայնիւ գոչեմք ընկալ զիս մարգասէրդ ընդ երանելիացն որոց թողան և ծածկեցան յանցանքն. աղաչեմք ևն:

Ինչպէս կ'երեւի շարականի վերնագրից՝ այս երգը գրել է Համամ անուն մէկ. նոյնը ցոյց է տալիս և աների սկզբը՝ նոտուերը, որոնք կաղմում են Համամ անունը:

Չամչեանի Հայոց Պատմութեան Գ. Հատորում, էջ 272, կարդում ենք մի Համամի մտան, որ ապրում էր Յովնանէն Պլուզից քիչ առաջ և հմուտ քերական էր, ինչպէս այս երեսում է նորա երգից, որը մենք յառաջ բերինք վերևում:

Այս շարականը գտայ միայն Մայր Աթոռի Մատենադարանի գրչագիր մագաղաթեալ Շարականի մէջ, որ կրում է № 1598 (Ին) թիւը և գրչագրած է 1331 թււին, ի թագաւորութեան Լևոնի (ուրեմն՝ Օշնի որդի), ի Հայրապետութեան Տն. Յակովբայ: Հաւանական կը կարծեմ կիլիկոյան գրուած:

Այլ Հարց Աւետեաց ԱՃնի, կանոնք Սրբոյն Ապոստոլականէայ, № 1616 գրչագիր Շարականին մէջ:

Շարական ինկարկութեան յաղ քան զպատարագն, № 1598:

Շարական Տարագոսեանց, № 1608:

Եւ այլ մի քանի ուրիշ երգեր, որք աւելի են տպած Շարականից, և ես ունիմ գտած ձեռագիր Ին շարականներէն, որք ըզգետեղեմ աշխատութեանս վերջին, որպէսզի աստ չխանգարէ աւսումնասիրութեանս թելը:

«Շարական» և «Շարակնոց» բոռի բացատրութիւնը. — Կանոնեալ երգերը ամփոփուած են մի գրքի մէջ, որ «Շարական» և երբեմն էլ «Շարակնոց» անունն ունի: Այս անուններով յայտնի էր ԺԳ. դարից սկսեալ: Թէ ինչ անուն ունէր այդ երգերի հաւաքածուն ԺԳ. դարից առաջ, մեզ յայտնի չէ:

Մայր Աթոռի Մատենադարանի մի գրչագիր, 1412⁽¹⁾ թուականին գրուած, «Երգարան» անունն կը կրէ, 1331⁽²⁾ թուականինը՝ «Յղո՛նակաւոր Տառ», ԺԶ.⁽³⁾ դարու «Շարական», իսկ ԺԷ.⁽⁴⁾ դարու «Շարակնոց»:

«Շարակնոց» խօսքը, ինչպէս կ'երևի տարեթուէն, ուշ ժամանակի խօսք է (ԺԶ. կամ ԺԷ. դարու), իսկ «Շարական» խօսքը արդէն ԺԳ. դարուց յայտնի է կիրակոս Գանձակեցիէն:

Բայց որովհետեւ ԺԳ. դարու սկիզբին «Երգարան» կը կոչուի, հաւանական է, որ ԺԳ. դարու սկիզբէն առաջ էլ մի այդպիսի անուն, «Երգարան» կամ «Հոգեւոր երգք» անուն պիտի ունենար:

Սոյն վերոյիշեալ անուանքէն ամենէն յաճախ գործ կ'ածուի «Շարական» անունն: Այս բառս առաջին անգամ գործ է ածուած Ներսէս Շնորհալին, որ «Յաղագս Հրեշտակաց» ճառին յաւելած է 100 տուն ստանաւոր ներքոյիս, որի վերջին մի յիշատակարան կայ այս ձևով. —

Ձոռն ին բարեաց ծնող բռնիցս,
մի ժողանաք տանող վեհիցս,
Ձներսէս եղբայր Հայրապետիս,
որոյ անուն Տէր Գրիգորիոս,
Յորմէ խնդրէ գիշել ընդ իս,
յարմարեցաւ շինուած ճառիս
և եղանակ տարականխ,
առ ի պատիւ մեծի տօնի⁽⁵⁾:

Նշանակէս, Լամբրոնացին ի Մեկնութեան Պատարագին, Ճաշու Սաղմոսի, Տէր Թագաւորեացի մասին խօսելիս, ասում է «Ձոր երգէ եկեղեցի խորհրդապէս նախ սկիզբն արքայ պատարագին, ընդ որ և տարական, յարմար են պատշաճապէս ՚ի փառս Այ. Ժ.:

Դարձեալ, սաղմոս ըստ խորհրդոյ առուր դաս դաս շարականաւ ասեն. Տէր Թագաւորեաց, Զեցեալ Տէր, Շարական, ևն.⁽⁶⁾

Շարական ընդհանուր առմամբ երգերի անուն է, այլև արուած է այդ երգերի ժողովածուին:

«Շարական» խօսքը ոմանք ստուգաբանում են այսպէս՝ «ար» և «ական», այսինքն՝ ակների (թանկագին քարերի): Այսպէս բացատրում է Մայր Աթոռի միաբան Արթ. Սահակ Վրդ. Ամատունի (Տե՛ս «Արարատ» Ամսագիր, 94 թուականի): Իբր թէ այսպէս անուանում են նրա համար, որ այդ երգերը թանկագին քարերի են նմանում:

Ըստ իս, այդ բառը — շարական — կազմուած է Արարեքէն Եհր (ܐܪܐܪ) և ական (Հայերէն) մասնիկից: Արարեքէնում Եհր ասում է յանգաւոր երգերը. իսկ ական Հայերէն բովանդակութիւն ցուցնող մասնիկ է. ուրեմն այս երկրորդ բացատրութեամբ պէտք է հասկնալ Շարական բառը — երգերի ժողովածու: Երբեմն ասում է և Շարակնոց — ակնոց — նոց ամանցներն էլ բովանդակել, ամփոփել կը նշանակեն. օրինակ՝ խառնոց = խառի տեղ, կամ դարմանանոց = դարմանի տեղ, ամբար: Այս վերջին ձևն էլ — Շարակնոց — աւելի կը հաստատէ իմ ասածը:

Առաջին բացատրութիւնը սխալ է և մի ուրիշ — քերականական — կողմից էլ, վասնզի եթէ ակների Շար նշանակէր Շարական բառը, պէտք է լիներ այսպէս — Շարական . վասնզի այդ տարբերութիւնը ակնն տար է, այլ ականց:

Ի հաստատութիւն կարծեացս, որ Եհր կամ Եհլ բառը Հայոց մէջ Արարեքէնից մտած էր, յառաջ բերեմ մեր մատենագիրներէն վկայութիւն:

Մամիկոնեան Յովնանէս Պատմագիրը Եհր բառը գործ է ածում «երգ» բառի իմաստով: Երբ վահան Մամիկոնեանը Պարսիկներին յողթած վերագառնում էր, և... ընդ առաջ եղեն նոցա սպարապետքն, և երգս առեալ բազում ինչ իրաց քովէին:

(¹) ՁԶ 1616 (ԼԵ). Թուղթ 'ի գեղաբաղաճն Ռեքլեդիտիէ (Վրաստանի մէջ կը գտնուի այս գեղաբաղաճն):

(²) ՁԶ 1598 (ԻԵ). 'ի Թուին 1331, 'ի Թագաւոր. Լեւոնի, 'ի հայրապետի. Տե. Յակովբայ:

(³) ՁԶ 1516 (ԽԵ). 'ի Թուին 1580, Խարբրդու երգմեք գեղուած գրուած:

(⁴) ՁԶ 1582 (ՃԱ). Մագաղաթի վրայ. 1659 Թուին 'ի Սալմասու:

(⁵) «Բացատրութիւն Շարականի», Աւետիքեան, էջ 562, 'ի վեհեւտիկ, 1814 թ.:

(⁶) «Մեկնութիւն Պատմագրի», էջ 201, 'ի վեհեւտիկ:

Որ և յետոյ 'ի հոտեւ գիականցն յարդնել
եւր հանեալ ասէին ... (?)»:

Եւ այս ամբ տասցին և 'ի դէպ էր
վասն իրացն, որ և կոչեցաւ անուն գեղջն
Շիրակաւնի(8)»:

Ընգգծեալ բառս՝ Երմակունիք, որ բոտ
ւականին հին բառ է, մեզ տանում է կա-
տարեայ համազման, որ Շարակուն խօսքը
եւր (ش) և ակուն խօսքերից է յառաջ
կէնք և Երմակունիք, որ նման է Եարակուն
խօսքին, նշանակում է եւր հանազներին,
հնարողներին տեղ, բնակութիւն:

Շարակունից դաւրս մնացած երգերը
կոչւում են տարականոն երգեր, վասնցի
այդ երգերից մի քանիսը երբեմնակի
կ'երգուին եկեղեցու մէջ ժամերգութեան
ժամանակ և մօտեւ չեն երգուիր: Օրի-
նակ՝ Ս. Հաղորդութեան երգնակ, փո-
խանակ ընթացիկներին կամ այդ երգ-
ուելէն յետոյ կ'երգեն մի սրէէ առաջ կամ
նշնջեցելոց թաղման ժամանակ: Սրանք էլ
հոգևոր բովանդակութիւն ունեն և ամ-
փոփաւած են 'ի մի, որ «Երգարան», «Տա-
ղարան», «Փանծորան» անուն կը կրեն:

Այս վերջին տեսակի ժողովածուներին
աւագանասիրութիւնն էլ բաւականին հե-
տաքերական է այն տեղակէտից, որ
դրանց մէջ երբեմն պատահում են հին
ժամանակների շարականներ, այլ և այն
տեսակէտից, որ այդ երգերի մէջ արտա-
տալում է հայ ժողովուրդը՝ աշխարհային
զուարթութեանց (առաջ առաջակ ի վերայ
գինգւ) կամ տիրութեանց մէջ:

Արդ, մի հարց է յառաջ գալիս, որ-
տեղից կարող ենք լրիւ կերպով աւտու-
նասիրել հայոց կրօնական քնարերգու-
թիւնը, մինչդեռ բոլորի — կանոնաւ և
տարական — կատարեալ և ամբողջա-
կան ժողովածու կանոնք. միայն կրօնա-
նալ երգերի ժողովածուն ունենք «Շարա-
կան» անուամբ, մի քանի անգամ ապալ
'ի Ս. Էջմիածին, 'ի Ս. Երուսաղէմ և 'ի
Կ. Պոլիս:

Սակայն, այս ժողովածուով և Շա-
րականով — մենք չենք կարող հայոց

կրօնական քնարերգութիւնը ժամանակա-
գրական կարգով աւտունասիրել, դրս
համար հարկաւոր է հին ձեռագիր շարա-
կաններ զտնոյալ ժամանակներ, որոն-
ցից կարելի կը լինի խմանալ, թէ ո՞ր
շարականը (երգը) ո՞ր դարումն է գրուած:
Այս նիւթը տակաւին անմայկ է: 1894
թուին, Հայր Ստեփան վրդ. Ամատունին
«Արարատ» Ամսագրի մի քանի համար.
ներք մէջ քանի մը բան գրեց: 1814 թ.
վերնակի Ս. Ղազարա միաբաններէն Հ.
Գորբիէլ վ. Աւետիքեանը հրատարակած
է «Բացադարձութիւն Շարակունաց գիրքը»:
Հայկարան նախագահալ Մկրտիչ Էմին,
1879 թականին Շարակունը թարգմանել
է Ռուսերէնի: Աս մի պարզ թարգմանաւ
թիւն է, առանց յաւելւածի ուղղումա-
սիրութեան:

Թարգմանութիւնն եղել է և Ֆրան-
սերէն, բայց հատկաւոր, Այսպէս, Ֆէրիքս
նէվէ, 1862 թ., Ֆրանսերէնի թարգմանած
է նշնջեցելոց և Ս. Հոգևոյն շարականնե-
րը: Էսթէն Բօսէ թարգմանած է, նոյնպէս
Ֆրանսերէնի, Ս. Լուսաւորչի կանոնը,
1840 թ. ի Փարիզ:

***

Շարակունների աւտունասիրութեան
համար աչքի առաջ պիտի ունենանք երեք
գէտեր. — 1) Շարակունների խմբագրու-
թիւնը, 2) Բովանդակութիւնը — աւտած
գաղտնիքներն ու մտքերը, և 3) Ձեւը —
բարբառը, Եւ այս ունի պատճառով, որով-
հետեւ մենք շարակունների մէջ ժամանա-
կագրական կարգ չենք գտնի, վասնզի
շարակունների դասաւորութիւնը եկեղե-
ցական տեսերի, պատկերների համաձայն
է կարգած, և այսպիսի դասաւորութիւն
մէջ, մենք չենք կարող իմանալ թէ՛ ո՞ր
շարակունը ամենահինն է կամ վերջինը:
Ինչպէս օրինակ, Ս. Յարութեան շարա-
կաններից մէկը Ե. դարու է, մի երկրորդը՝
է. իսկ մի երրորդը՝ Ժ. դարու: Ուս-
տի, անկարելի է այդ վախճանին հասնել
շարակունների դասաւորութեամբ:

ՎԱՀԱՆ ԲԺՇԿԵԱՆ

(Շարունակելի՛ 2)

(7) Տե՛ս Յովհաննէս Մամիկոնեան, էջ 19-

24: ապալ 'ի վերնակի, Ս. Ղազար, 1833 թ.:

(8) Նոյն տեղը:

«ՍԻՌՆ»-Ի ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ողորմանայ խումբ մը երիտասարդ-ներ կը հարցնեն. —

1) Շարաթապահ քրիստոնեաներ ի՞նչ հիմ ունին իրենց հաւատալիքին.

2) Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ ճարդկան քաւարանիս թացատուութիւնը տեղ գտած է մեր Պատարագամատոյցին մէջ, քանի որ մեր Եկեղեցին չէ ընդունած Քաւարանի վարդապետութիւնը, զոր ընդունած է Կաթողիկ Եկեղեցին:

1) Անշուշտ թէ Շարաթապաներու տեսակէտը հիմ մը ունի, բայց այդ հիմը խախտած է շատ, ինչպէս պիտի տեսնենք. Նախ անոնք յառաջ կը քնն Գրիստոսի Լեւոն Բարսղի ընթացքին արտասանած խօսքը. «Ոչ եկի լուծանել զօրէնս, այլ ընուել, անկէ հետեցնելով թէ մեր օրեւորաւ ալ Շարաթը սուրբ պահելու Տիրոջ պատգամը կը պահէ իր կշիռն ու զօրութիւնը: Անոնցմէ ոմանք ալ փաստեր կը ջնան ճարեւ, պաղպղցանելու համար թէ Գրիստոսի Յորութիւնը պատահած է Շարաթ օր (երեկոյեան) և ոչ թէ Կիրակի օր (սաւառտեան): Իրենց այդ տեսակէտը հիմնաւորելու համար, անոնք կը մէջընդմեջ Գրիստոսի այն խօսքը, թէ «Զի որպէս էր Յովնան ի փոյ Կիսրի զերիս տիւս և զերիս գիշերս, նոյնպէս եղիք և որդի մարդոց ի սիրա երկրի զերիս տիւս և զերիս գիշերոց» (Մատթ. ԺԲ. 40), մտաւ հան ընելով տարբերութիւնը որ կայ Գրիստոսի այս և միւս յայտարարուած թիւն մէջ թէ «Երբորդ օրը յարութիւն պիտի առնէ. «Եւ յերի տաւուր յառնել» (Մատթ. ԺԷ. 21), Եւ քանի որ ղոճաւոր կ'ըլլայ իրենց փաստել թէ մեր Տիրոջ խաչելութիւնը պատահած է Հինգշաբթի օր — Հրեաներ Պատեքը երբեք Ուրբաթ օր չեն տօնել — և միւս կողմէն բոլորովին անհիմն զիտի ըլլալ Օրար Սարութեան ղէպքին Երկուշաբթի — խաչելութիւնէն երեք օրեր յետոյ — եղած ըլլալը ապացուցանել, իրենց կը մնայ ամէն ջանք ի գործ դնել, ապացուցանելու համար թէ խաչելութիւնը պատահած է Չորեքշաբթի օր, Պատեքը՝ Հինգշաբթի, իսկ Յորութիւնը՝

Շարաթ օր (երեկոյեան ղէմ, քանի որ խաչելութիւնը անվիճելիօրէն պատահած է երեկոյեան և 72 ժամերու միջոց է հարկաւոր ընդմէջ երկու ղէպքերուն): Դաւորութեան լուսնութիւնը խախտող քմածին ու մալար այս տեսակէտին ղէմ սակայն Եկեղեցւոյ Հայրերը վկայութեան կը կանչեն Յետեւի գրքի 10րդ գլխուն մէջ յիշատակուած հրաշալի ղէպքը, Շարաթ օրուան արեւին կայունութենէն եզրակացնելով Շարաթին միախառնումը Կիրակիին, կամ, աւելի պարզ խօսելով, Շարաթ օրուան սրբութեան փոխանցումը Կիրակիին:

2) «Քաւարան» (Purgatoire) բառին շարաթապանութիւնը կը տարբերի մեր և Հռովմէական Եկեղեցիներու միջև: Մինչ անոնք այդ բառին ետին կ'իմանան վայրը, ուր ժամացու մեղքերէ զերծ մարդոց հոգիներուն ուղիքը կը արուի որոշ ատեն մը թնթե տանջանքներու ենթարկուելով իրենց մեղքերէն սրբուելու և Աստուծոյ արձայութիւնը մտնելու, մեր և Արեւելեան միւս Եկեղեցիներու մօտ ան նկատուած է իբր կայան մը, ուր հոգիներ կը օգտանն դատաստանի օրուան, բարդութիւններ ուրախ և քաջամտան՝ Տիրոջ արձայութեան ժառանգակից ըլլալու, իսկ մեղքաւորներ՝ արժանար, Արդար Դատաւորին արձակելիք վճիռէն մոտաանջլ: Սակայն, վերջին հանդուով, մենք ալ կ'ապաւինինք Տիրոջ գթութեան ու անյիշաւարութեան և Անոր ողորմութիւնը կը հայցենք մեզմէ անգարձ բաժնուածներու հոգիներուն համար: Այլապէս, անտեղի ու անիմաստ պիտի ըլլային հանգստեան պաշտամունքները, զորս մեր Եկեղեցին ալ, բոլոր միւս ուղղափառ Եկեղեցիներու նման, կը մատուցանէ ննջեցեալներու հոգիներուն հանգստեան համար:

Այսքանը Քաւարանի տեսութեան մասին Սակայն, հարցադրել պարտաւորուել պատասխանելով, պիտի ըսենք թէ վերեւ անկարելւած թացատուութեան մէջ Քաւարանով տկնարկուած Եկեղեցին է, որ նոյն ատեն է ճարտութեան յարկը, քիտաւարանութեան տեղը և «Երկրապահ» բնակարանը, և ուր կը քաւարան մարդոց մեղքերը ազօթով, խոստովանութեամբ, իսկական զղջումով ու ապաշխարութեամբ:

ՅԻՍՈՒՆ ՏՆՐԻ ԵՌԱՋ

Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԳ ՀՕՐ ԱՅՑԸ ԱՄՄԱՆ

ՆՈՒՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԳ ՀՕՐ ԵՐԽՄԻՆ ԵՆՈՒԹԵԱՆ

Հոգեւոյ Տ. Եղիշէ Սրբազան Դուրեան Պատրիարքի այժմ արտասահման գտնուող ուղեկրներէն մին, ինքնորոշարար 13 Անգլ. Ոսկի դրամ է Ս. Աթոռոյ Պատրիարքին տրամադրութեան տակ, իբր ժառանգութիւն ծախուց իր հոգեծնողին շիրմի շինութեան, փափաքելով սակայն որ որեւէ կերպով, ոչ ներքին շրջանակի մէջ և ոչ հրապարակաւ յիշատակութիւն չլինի այս ժառանգը:

Պատուական նուիրատուին համեստ սիրտէ ըզխած այս փափաքը կը յարգենք, չյիշատակելով իր անունը:

(«Սինն», 1933, է. Յարի, Յուլիս, Թիւ 7, էջ 234):

ԼՈՒՐԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԷՆ

Հայաստանէն գրուած նամակներէ կը տեղեկանանք թէ Հայաստանի Հանրագիտարանը (Encyclopaedia), որուն հրատարակմը որոշուած լինելը իմացուած էր ասկէ առաջ, պիտի լինի խոշոր գործ մը: 15 հատորներէ բաղկացած: Երեք հանրապետութիւնները (Հայաստան, Վրաստան, Աբխազիան) գրեթէ միաժամանակ սկսած են գործին, թելադրութեամբ և օժանդակութեամբ Մոսկուայի Միայն Հայաստանի Հանրագիտարանի համար նշանակուած է առ այժմ 6 միլիոն ռուպլի: Հարկաւոր անձինք կ'աշխատակցին գործին, որուն համար առանձին հաստատութիւն մը հիմնուած է, որ ունի բազմաթիւ Գանձնաժողովներ, ըստ գիտական զանազան ճիւղերու. այսպէս. 1) Աշխարհագրական Գանձնաժողով, 2) Աստղագիտութեան, 3) Ֆիզիկայի, 4) Մաթեմատիկայի, 5) Քիմիայի, 6) Փիլիսոփայութեան, են. այս. բացուած է Ա. Հասարակ բաժանորդագրութիւնը (10 ռուբլի), որ թեւեւ լոյս տեսնէ 1934 ին. (Ցարդ — 1983 — լոյս տեսած են 8 հատորներ — Ե. Խ.):

(«Սինն», 1933, է. Յարի, Օգոստոս, Թիւ 8, էջ 254):

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Օգոստ. 5ին, իր առաջին հովուական այցը տուաւ Անդրյորդանանի հայ գաղութին: Իրեն կ'ընկերանային Հուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Եպս., Տ. Եղիշէ Աբղ. (այժմու Գուհակալ Ս. Աթոռոյ) և Հրանդ Սրկ.: Ն. Ամենապատուութիւնը գիտաւորաւ համար մինչև Սալթ կնած էին Ն. Վեն. Էմիր Ապտալլահի պալատայան զօրադուռին հրամանատարը՝ Սայիա Պէյ, թիկնապահի մը հետ, և Ամսնէն բազմաթիւ Հայ և Յոյն երեւելիներ: Ս. Պատրիարք Հայրը Ամսն հասնելուն, առաջնորդուեցաւ Յուսէպ կնիզիցին, ուր օրհնեց հաւաքուած հայ և օտար քրիստոնեայ բազմութիւնը և ապա հիւրընկալուեցաւ Պր. Սկրոյ Անթիքոնի տունը: Նոյն երեկոյ ժամերգութիւն և շնորհակցումներ տրուեցին իրեն մատուցող գործածող սրահին մէջ, իսկ յաջորդ առաւ Ս. Պատրարք մատոյց Տ. Եղիշէ Աբղ. և Ս. Պատրիարք Հայրը քաղցեց ճոշովիցէք զնշխարեալ կոտորսդ, զի մի ինչ կորիցէք բնաբնով: Նոյն օրը Ն. Ամենապատուութիւնը պալատ հրաւիրուեցաւ, Միասին էին Տ. Միգորպ Եպս. և Տեղակալ Խորհուրդի անդամներէն Պրք. Ս. Անթիքոնի տունը և Ս. Պէտկուսան. Դանլիճին մէջ Ս. Պատրիարքը գեղեցիկ ուղեւոր մը երախտագիտութիւն յայտնեց Ն. Վենափառութեան, իր ազգին մէկ բեկորին հանդէպ ցոյց տուած մարդասէր հովանաւորութեան համար: Էմիրը սիրաւոր խօսքերով պատասխանեց և իր համակրութիւնը յայտնեց տեղւոյն հայ գաղութին նկատմամբ, որոնց, ըսաւ, հուսաւ սար սիրով կը նայիմ, ինչպէս իմ տեղացի ժողովուրդիս: Սեղանի միջոցին ևս սիրաւոր արտայայտութիւններ փոխանակուեցան, որոնցմէ վերջ Ս. Պատրիարքը հրաժեշտ առաւ յարգանքի և շնորհակալութեան խօսքերով: Յաջորդ օրը Սրբ. Հայրը զանազան այցելութիւններ տուաւ և ընդունեց, և Գշ. դարձաւ Ս. Աթոռ:

(«Սինն», 1933, է. Յարի, Սեպտեմբեր, Թիւ 9, էջ 290):

ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Ս. ԱՐՈՒՌՅԱ ՀՈՎԱՆԻՒՆ ՏԱԿ

Ս. Արուհեմ ճեռա ժիրոզ (1978-ին ի վեր ըզհասուած) գեղեցիկ աւանգուրիւնը վերահասանելով, այս տարի Ալլակերպուրեան տոնին եւ նախօրեակին Ս. Արուհեմ հովանիին տակ կատարուեցաւ ճեռահաբախուրիւնը:

Ա. — ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՐԿԱԽԱԳԱՑ

13 Օգոստոս, Շաբաթ, Տապանակի տոնին՝ Մայր Տաճարին կից Ս. Էջմիածին մասնուրին մէջ մատուցուած Ս. Պատարապի ընթացին, Պատ. Փոխանորդ Գեորգ. Տ. Կիրեղ Սպա. Գեորգիեան կատարեց Սարկախան ձեռնադրուրիւնը Ս. Արուհեմ ժառանգաւորաց վարժարանի ընթացքը բոլորած երկու կիսասարկախանիւնը՝ Գալիք վարդանեանի եւ Շահին Սրկախանի, որոնք հոգեւորական ուսմանը իրենց ընդունակութեամբ եւ օրինակելի վարուց տեսակետէն արժանի նկատուած էին այդ աստիճանին:

Վեհ եւ զաւուրիչ էր ձեռնադրութեան խորհուրդը, մանաւանդ երբ ընծայեալները ձեռնադրուած կը դառնային ժողովուրդին, ի նշան աշխարհէն իրենց հրաժարման: Անոնք անմիջապէս սկսան սպասարկել Սբազան խորհուրդին:

Ստորեւ՝ համառօտ կենսագրութիւնը նոր ընծայեալներէն. —

ԳԱԼԻԹ ՍՐԿ. ՎԱՐԴԱՆԻՆ ԶՆԱԾ Է ՎԱՐՁՕ (Թուրքիա) 1964ին: Նախնական կրթութիւնը ստացած է Պոլսոյ Ներսէսեան վարժարանի մէջ, որուն Ե. դասարանը աւարտելէ ետք դիմած է ընդունուած է ժառանգ. վարժարան՝ 1978ին:

ՇԱՀԻՆ ՍՐԿ. ԵՐԿԻՐԻՆ ԶՆԱԾ Է ՍԵՐԱՍԻԱ (Թուրքիա) 1967ին: Նախնական կրթութիւնը ստացած է Պոլսոյ Մահալ-Մեսրոպեան վարժարանին մէջ, որուն Բ. դասարանը աւարտելէ ետք 1975ին Սուրապիմ եկած է իբրեւ Տաճարեան սան, եւ երեք տարիներ յաճախած է Ս. Թարգմանչաց վարժարան, որի ետք անցած է ժառանգաւորաց վարժարան:

Երկուքն ալ այժմ կը կազմեն Ս. Արուհեմ ընծայարանի Ա. դասարանը:

Բ. — ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՂԱՅԻ

Նոյն օրը, Մայր Տաճարին մէջ պատուած Ալլակերպուրեան հանդիսաւոր նախատեսակի աւարտին, կատարուեցաւ Քահանայական Կոչման կարգը մեր Ընծայարանի աւակերտներէն Արամ Սրկ. Ալանեանի:

Ընկալելով սովորութեան համաձայն, ընծայեալը ձեռնադրուած յառաջացաւ եկեղեցւոյ մուտքէն մինչեւ դասը, ուր բազմած էր Ն. Ամեն. Ս. Պատարաք Հայրը: Արարողութեան աւարտին, ընծայեալը արտասանեց մեր Եկեղեցւոյ ուղղափառ դասնութեան բանաձեւը:

Յաջորդ օր, 14 Օգոստոս, Կիրակի, տոն Պայծառակերպութեան (Վարդապետ), պատարագին էր Լուսարարագետ Գեորգ. Տ. Գալիքին Արեւիկա. Գալանեան, որ կատարեց ձեռնադրութիւնն ու օծումը ընծայեալին: Խառնակալն էր Հոգե. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարապետ: Խորհուրդին կարճ ընդմիջումով մը զատուած զոյգ բաժիններն ալ ընթացք առին զաւուրիչ հանդիսաւորութեամբ: Առաջին մասի ընթացքին ընծայեալը, ձեռնադրուած ժողովուրդին դառնալէ ետք, զրուրեան ուրոյն աղօթներով ձեռնադրիչ Սրբազանէն ստացաւ քահանայական զգեստաւորման ալյազուն մասերը, իսկ երկրորդի ընթացքին՝ Ս. Միւռնի օծումն ու Ս. Պատարաք մատուցանելու իրաւունքը: Օժան նուիրական պահուն, Արամ Սարկախաց վերակոչուեցաւ Տ. Գալան, մեր Եկեղեցւոյ օտարականագիտութեան հանդէպ ցուցաբերած իր սերն ու հմտութիւնը (տարիք մը ի վեր արդէն եկեղեցական երաժշտութիւն կը դառնանդէ ժառ. վարժարանի վարի կարգերուն) ինչպէս նաեւ գրաւիչ ձայնը նկատի առած: Իբր. Պատարաքն սկսեալ, անբող Միաբանութիւնը կ'ողջագուրուի իր կրօնը երբոր հետ, հալոնուելով անոր օծեալ նակատն ու արեւը: Նոյնը կ'ընէ ժողովուրդը բիշ ետք, դասին մէջ:

Վեղարի զրուրեան կարգը կատարուեցաւ Ս. Պատարաքի աւարտին: Պատեան աղօթներէ ետք, Լուսարարագետ Սրբազանը

Նորընծայ Յ. Կուսան Աբեղյան, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զորե և Ջեռնագրիչ Սրբազանին հետ

վրացուց նորընծային գլխին սարկաւազական շքերունը եւ օնորհագրողից զայն կուսակցութեան խորհրդակցին վերադարձ:

Կեօթին, այս ուրախ առիթով, Միաբանական ճառ տուեցաւ վստից օեղանա. ճան մեջ: Խօսք առին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր եւ Ձեռն-սորիչ Լուսարարապետ Սրբազանը. խրախուսիչ արտայայտութիւններ եւ բարի մաղթանքներ ընելով նորընծային:

Նորընծան ապա առաջնորդուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց վանք, աւր մնաց 12 օրեր, ուսանելով Ս. Պատարարի կարգերը վանքու Ցեսուչ Հոգւ. Տ. Սեւակ վրդ. Ղարկեանէ:

Նորընծան իր անդրանիկ Պատարարք մասոյց Մայր Տանարի Աւագ Սեղանին վրայ, Օդոստոսի 26ին, Ուրբաթ օր:

Իսկ իր վարժիչ-ուսուցիչը, փոխան յաջորդ օրուան (Վեհափոխանն օտնի պատահաւ), պատարարից Բե., Մեռելոյի օրը, 29 Օգոստոս, Ս. Գլխ-սորի մատան մեջ:

Ստորեւ՝ կենսագրութիւնը նորընծային. ՀՈՒՇ. Տ. ԳՈՒՍԱՆ ԱՐԼ. ԱԼԺԼԻՆԱՆ ծնած է Պոլիս՝ 1965ին: Աւակերած է սեղ-ւոյն Գարակոզեան եւ նախիան վարժարաններուն: 1975իս Երուսաղէմ գալով՝ մեկ տարի կ'աւակերտէ Ս. Թարգմանչաց Վարժարանին եւ ապա կ'անցնի ժառ. Վարժարան, որուն ընթացքը աւարտելէ ետք, 10 Ապրիլ 1982ին կը ձեռննագրուի Սարկաւազ (յարձ-նալ Գարեգին Սրբազանէն) եւ կը հետեւի Ընծայարանի դասընթացներուն:

ԱՄիոն, յոնուն Ս. Պատրիարք Հօր եւ Պատ. Միաբանութեան, արտային կը մաղթե որ Հայր Գուսան լուսաւոյնս արժեւորէ իր ընդունակութիւնները մեր Եկեղեցւոյ — եւ անոր միջոցաւ՝ մեր ժողովուրդի — ծառայութեան ընդարձակ ու փառաւոր գասօթն մեջ:

***

19 Օգոստոս, Ուրբաթ, Հատարարապետ Սրբազանը Ուրաթ կեղծու արտօնութիւնը տուաւ ժառնկ. Վարժարանի աւարտական դասարանի հիմք սաներուն — Վահան եւ Աւամ Պուլկարեաններու, Արմեն Ճուստուր-իանի, Գեորգ Ջալլանեանի եւ Վարդան Մեխնեանի, ինչպէս նաեւ Գ. դասարանի սաներէն Կայծակ Մամիկանեանի:

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

Ե ԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՐԱԿԱՆՔ

● Եր. 2 Յուլիոս. — Է. օր Հոգւ: Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ Մայրաժանքի արեւելա-կողմը Գտնուող Ս. Հոգւոյ մատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Վաղգէն վրդ. Գարայեան:

● Կիր. 3 Յուլիոս. — Ակիբն Յարութեան Կիրակիցն է յիսնակ եղիայի մարգարէն: Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ ի Ա. Յարութեան, մեր վերնատան մատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Վանիկ վրդ. Մանկատարեան:

— Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ պաշտօնած Նախատեսակին Նախագահաց Գե. բաշեմի Տ. Կիրակի Եպս. Գարեգին:

● Բշ. 4 Յուլիոս. — Ս. կուսանեց Հնիփօթեանց: Աւաւտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ, իսկ Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ եկեղեցւոյ աւանդատան՝ Ս. Հնիփօթեանի մատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Բուրէն վրդ. Յովակիմեան:

● Ուր. 8 Յուլիոս. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Հանդիսապետն էր Գեորգ. Տ. Կիրակի Եպս.:

● Եր. 9 Յուլիոս. — Ս. Հօրն մերոյ Գրիգորի Հուսարային (Եղն ի վերապէն): Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ Մայր Տանարի աւանդատան Ս. Հուսարայի սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Կոմիտաս վրդ. Եւրպէմեան:

— Նախատեսակը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Հանդիսապետն էր Հատարարապետ Գեորգ. Տ. Գարեգին, Նախատեսակէն ետք, ձերբադիր Տէր սղորմանս երգուեցաւ:

● Կիր. 10 Յուլիոս. — Տօ՛ւ Կարօղիկ եկեղեցւոյ Ս. Էջմիածնի: Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ Մայր Տանարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Վանիկ վրդ. Մանկատարեան: Էւջայր մերէն առաջ կատարուեցաւ Էւջարապետական Մաղթանք վանք Ս. Էջմիածնի, Նախագահութեամբ Գեորգ. Տ. Կիրակի Եպս.:

● Եր. 16 Յուլիոս. — Ս. Մեծին Ներսիս եւ Խոզայ եղիսկոպոսին: Ս. Պատարարք ի Ս. Բըլ-խագիր մատոյց Հոգւ. Տ. Վաղգէն վրդ.:

● Կիր. 17 Յուլիոս. — Բարեկենդան Ս. Հուսարայի պահոց: Ս. Պատարարք մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Բուրէն վրդ.:

● Ուր. 22 Յուլիոս. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Հանդիսապետն էր Հուսարարապետ Գեորգ. Տ. Գարեգին Սրբապետ:

● Եր. 23 Յուլիս. — Ս. Հօրե մեղոյ Գրիգորի Լուսաւորչին (Գիւն Նեխարաց): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատուռին մէջ, ուր, ըստ աւանդութեան, Թաղաւած է մատուցը Ս. Լուսաւորչին: Ժամաբարն էր Հոգւշ. Տ. Կոթիտոս Վրդ. Եփրայէթեան:

● Կիր. 24 Յուլիս. — Երէկուան տօնին առիթով, կարգադրուեցաւ որ այսօրուան Ս. Պատարագը մատուցուի Երուսաղէմի արեւմտեան (Հրեական) բաժնին մէջ գտնուող Ս. Գր. Լուսաւորչի եկեղեցւոյ մէջ: Ժամաբարն էր Հոգւշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան: Ներկայ էր նաեւ Լուսաւորագետ Սրբազանը, որ քարոզեց, ներկայացնելով մեր բաղձալարը: Լուսաւորչի Հօր կենակէ ու մեծ գործը:

● Դշ. 27 Յուլիս. — Բարգմանչաց նախատեսներն ի Ս. Յակոբ նախագանց Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս.: Տեսուչը Ս. Բարգմանչաց Երկ. Վարժապետն է:

● Եշ. 28 Յուլիս. — Ս. Բարգմանչաց վարդապետաց մեղոյ Սանակայ եւ Մեհարպայ (Տօն ազգային): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ազգ. Սեղանին վրայ: Ժամաբարն էր Հոգւշ. Տ. Ռոհի Վրդ. Որդիքեան:

● Եր. 30 Յուլիս. — Ս. Տրդատայ քաղաւորին եւ Աւետիկ օրհնոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխագիր: Ժամաբարն էր Հոգւշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկատարեան:

— Նախատեսներն ի Ս. Յակոբ նախագանց Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս.:

● Կիր. 31 Յուլիս. — Գիւն Տփոյ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գերթեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամաբարն էր Հոգւշ. Տ. Վաղդէկ Վրդ.: Երբ ու զարմի Թափօրները դիխաւորեց Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս.:

● Ուր. 5 Օգոս. — Նախատեսներն ի Ս. Յակոբ նախագանց Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս.:

● Եր. 6 Օգոս. — Ս. Երկոստան առաքելոց Գրիգորի եւ օղոսի՝ երեմասաներոց առաքելոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Օղոսի վերնամատարն մէջ: Ժամաբարն էր Հոգւշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Կիր. 7 Օգոս. — Բարեկենգաւ Վարդապետի պանոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարն մէջ: Ժամաբարն էր Հոգւշ. Տ. Սեւան Վրդ. Դարպիպեան:

● Ուր. 12 Օգոս. — Նախատեսներն պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էլմիածին մատարն մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեան:

● Եր. 13 Օգոս. — Յիւսեակ Տաղանակին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Էլմիածին մատարն մէջ: Ժամաբարն էր Հոգւշ. Տ. Կոթիտոս Վրդ. Եփրայէթեան: Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. կատարեց Սարգիսաղապեան ձեռնադրութիւն (տե՛ս էջ 177) և նախագանց Երազմուշ օրհնէքի աւանդական արարողութեան:

— Ամեն. Ս. Պատարագը Հայրը նախագանց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Այլակերպութեան մեծանաղէն նախատեսներին, որուն կը կցուի Տեսուչը քաղաքականութեան յիշատակի ինքնութիւնը, որովհետեւ, ըստ աւանդութեան, Տեսուչը Մայր Տաճարին է որ բարձրացած է Աթոռ: Ապա կատարուեցաւ քանանայական կոյման արարողութիւն:

— Իրկինագէմին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուած Եկեղեցիէ և Հովման կարգերուն նախագանց Լուսաւորագետ Սրբազանը:

● Կիր. 14 Օգոս. — ՎԱՐԴԱՎԱՌ (Այլակերպութիւն Տեսն): Լուսաւորագետ Գերշ. Տ. Գաւրգին Արքեպս. Գաղանձեան մատուց օրուան հանդիսարար Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Ազգ. Սեղանին վրայ, կատարեց քանանայական ձեռնադրութիւն (տե՛ս էջ 177) և խօսեցաւ Կոթեշուշ քարոզ մը օրուան տօնին շուրջ:

— Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. նախագանց կէսօրէ ետք Մայր Տաճարին մէջ կատարուած Անգարատանին:

● Բշ. 15 Օգոս. — Յիւսեակ մեղոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխագիր մատարն մէջ պատարագեց Հոգւշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան: Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպս. նախագանց Կոթեշուշ քարոզեան պաշտամունքին, որ կրկնուեցաւ գաւիթը՝ Տ. Կիրեղ Պարզ. Հօր շիրմին վրայ:

● Գշ. 16 Օգոս. — Այսօր սկսան Տիրամօր վերափոխման տօնը կանխող ամենօրեայ հանդիսաւոր Պատարագները, Գերթեմանի Տաճարին մէջ, Ս. Կոթի քերեզմանին վրայ:

● Եր. 20 Օգոս. — Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Աճաճին: Ժամաբարն էր Հոգւշ. Տ. Վանիկ Վրդ.:

● Կիր. 21 Օգոս. — Բարեկենգաւ Ս. Աստուածածնի պանոց և Ի. Տարեկարճ Գաղանկալութեան Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, վերնատան մեր մատարն մէջ: Ժամաբարն էր Հոգւշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Ուր. 26 Օգոս. — Նախատեսներն պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էլմիածին մատարն մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Լուսաւորագետ Սրբազանը:

● Եր. 27 Օգոս. — Տօն Շողակաթի Ռ. Էլմիածնի: Գերթեման ժամը 2ին, Միաբար Հայրեն, Դպրենք և Ժողովուրդ իրան Գերթեմանի, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագեց և իւր աւաղին քարոզը տուաւ Հոգւշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

— Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Պատարագը Հօր գլխաւորութեամբ, ամբողջ Միաբարութիւնը ինքնաշարժութեամբ ի իշաւ Գերթեմանի մարդ և, Յունաց նախատեսներին ետք, ժամը 4.15ին, Վերաշափառութիւն մուտք գործեց Ս. Աճաճայ Տաճար, ուր պաշտուեցաւ ժամերգութիւն և նախատեսներն — իօգ իրիկուան ժամը 7-10, հան կատարուեցան Եկեղեցի, Նովոս, Գիւնարայի և առաւօտեան ժամերգութիւնները, Հանդիսապետն էր Հոգւշ. Տ. Սեւան Վրդ.:

● **Կիր. 28 Օգոստ.** — ՎերստիկեմիՍՆ Ս. ԱՅ՝
 ցնդաՆԱՆԻ: Առաւօտեան ժամը 9-30ին, Գերշ.
 Տ. Կիրեղ Նպոս. Գարեգեանի գլխաւորութեամբ,
 Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով մեկնեցան
 Գեթսեմանիի ձորը ու կէս ժամ ետք (Յունաց
 տանի ալ այս տարի միտախն ըլլալուն) Վերա-
 շափառեալ մուտք գործեցին Ս. Առաւօտե-
 անայ ճանաբ, ուր Տիրամօր Ս. Գերեղմանին
 վրայ օրուան հանդիտաւոր Ս. Գատարագը մա-
 տոյց, Ս. Կոյսի նկարագրի բարեմասնութիւն-
 ները վեր առնող հոգեշունչ քարոզ մը խօսե-
 ցաւ և Վնդապատանին նախագահեց Գատար-
 փոխանորդ Գերշ. Հանդիտապետ Սրբազանը:
 Արարչութիւնները աւարտեցան կէսօրը անց:

— Կէսօրէ ետք, Գերշ. Լուսարարապետ Ս.
 Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշ-
 տըւած Վնդապատանին և նախատանիներն:

● **Քշ. 29 Օգոստ.** — Յիւստակ մեկնոց: Մայր
 Տաճարի Ս. Գլխադրի մատրան մէջ պատարա-
 քեց Հոգշ. Տ. Սեան Վրդ. Գարեգեան, վար-
 ժիչ — ուսուցիչը նորընծայ Ս. Գուսան Արեղա-
 յին, որ կը ուղարկուի Եր. Խորհուրդին: Հոգե-
 անդստեան պաշտօն կատարեցաւ դասիքը
 Նրանաշնորհ Տ. Կիրեղ Գործիչ շիրմին վրայ:

● **Եր. 3 Սեպտ.** — Է. օր Վերափոխման: Ս.
 Գատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս.
 Առաւօտեանայ սեղանին վրայ: Ժամարարն
 էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկատարեան:

● **Կիր. 4 Սեպտ.** — Ը. օր Վերափոխման: Ս.
 Գատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան
 Տաճարի վերնատան Նրաշխարք Ս. Առաւօտե-
 անին մատրան մէջ: Ժամարարն էր, ընկալ-
 եալ ուղարկութեան համաձայն, Տաճարին Տե-
 ունւը՝ Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատարեան:

● **Քշ. 5 Սեպտ.** — Նախատանիներն ի Ս.
 Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրեղ Նպոս.:

● **Գշ. 6 Սեպտ.** — Ս. Յովակիմայ եւ Աճալի:
 Ս. Գատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս.
 Առաւօտեանայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովակիմի
 զերեղմանին վրայ: Ժամարարն էր, ընկալեալ
 ուղարկութեան համաձայն, Տաճարին Տեոուը՝
 Հոգշ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայեան:

● **Եր. 10 Սեպտ.** — Ս. Թովմայի առաւելոյն:
 Ս. Գատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադրի:
 Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Բաբէն Վրդ.:

— Նախատանիներն ի Ս. Յակոբ նախագահեց
 Գերշ. Տ. Կիրեղ Նպոս.:

● **Կիր. 11 Սեպտ.** — Գիւլ Գոստայ Ս. Առաւ-
 օտեան: Ս. Գատարագը մատուցուեցաւ Գեթսե-
 մանիի Ս. Առաւօտեանայ Տաճարին մէջ, Տի-
 րամօր Ս. Գերեղմանին վրայ: Ժամարարն էր
 Հոգշ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայեան: Նրբ ու
 դարձի թափօրները գլխաւորեց Գերշ. Տ. Կիր

եղ Նպոս. Գարեգեան, որ նախագահեց Նշ.
 8 Սեպտ.ին, Տաճարի տարեկան մաքրութեան
 իրենց սիրայամբ մասնագետները բերած
 տիկնիներուն և օրորողներուն հանդուցեալ
 պարագաներուն համար կատարուած հոգե-
 անդստեան պաշտամունքին:

● **Եր. 17 Սեպտ.** — Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն (325):
 Ս. Գատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադրի:
 Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համարարեան Վրդ.:

● **Կիր. 18 Սեպտ.** — Բարեկենդան Ս. Խաչի
 պահոց: Ս. Գատարագը մատուցուեցաւ ի Ս.
 Յարութեան, մեր վերնաշարժերով մէջ: Ժամա-
 րարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արդ. Ալեանեան:

● **Գշ. 20 Սեպտ.** — Նախատանիներն ի Ս.
 Յակոբ նախագահեց Գերշ. Լուսարարապետ
 Սրբազանը:

● **Գշ. 21 Սեպտ.** — Ծնունդ Ս. Առաւօտեանին:
 Առաւօտեան, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին
 Արեղապիօ. Գաղտնեանի գլխաւորութեամբ,
 Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով մէջ Գեթ-
 սեմանիի ձորը ու Վերաշափառեալ մուտք գոր-
 ձեցին Ս. Առաւօտեանայ Տաճար, ուր Տիրա-
 մօր Ս. Գերեղմանին վրայ օրուան հանդիտա-
 ւոր Ս. Գատարագը մատուց Գերշ. Հանդիտա-
 պետ Սրբազանը:

● **Եր. 24 Սեպտ.** — Տօմ եկեղ. ի ճաւաղակոյն
 Ս. Խաչին: Ս. Գատարագը մատուցուեցաւ ի Ս.
 Գլխադրի: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ
 Վրդ. Մանկատարեան:

— Խաչվերացի մեծանաղէտ նախատանա-
 կին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Լուսարա-
 րապետ Սրբազանը, որ պալ Ս. Խաչափայտի
 մասունքը թափօրով փոխադրեց Աւագ Սեղան:

— Գերշ. Սրբազանը նախագահեց նաև զի-
 շերասկիւրդին Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնա-
 ւեցեցեցի և Հովման կարգադրեան:

● **Կիր. 25 Սեպտ.** — 306 ՎերստիկեմիՍՆ Ս. ԽԱ-
 ՉԻՆ (629): Յրուան հանդիտաւոր Ս. Գատարագը՝
 Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց,
 խաչի իւրեւորդին չուրջ քարոզեց և, ընկալ-
 եալ ուղարկութեան համաձայն, Մեկոնեան
 բարերար եղբարց հոգիներուն համար կատար-
 ուած հոգեանդստեան պաշտամունքին նա-
 խագահեց Գերշ. Լուսարարապետ Սրբազանը:

— Գերշ. Սրբազանը նախագահեց նաև կէ-
 օրէ ետք Մայր Տաճարին մէջ կատարուած
 Խաչվերացի մեծանաղէտ Վնդապատանիներն:

● **Քշ. 26 Սեպտ.** — Յիւստակ մեկնոց: Մայր
 Տաճարի Ս. Գլխադրի մատրան մէջ պատարա-
 քեց Հոգշ. Տ. Բաբէն Վրդ. Յովակիմեան: Հո-
 գեանդստեան պաշտամունքին նախագահեց
 Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Ներպէթեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ Ք

● Ուր. 1 Յուլիս. — Ամերիկեան Ընդհ. Հիւսպատոս Mr. Brandon Grove պաշտօնով քաղաքէն տեղափոխուելու առիթով, հրաժեշտի այցելութեան եկաւ Պատրիարքարան:

● Կիր. 3 Յուլիս. — Առաւօտուն, Ասորաց նոր եպիսկոպոս Գերշ. Տ. Տիսիսիոս Պէննամ Վակեանի իր առաջին մուտքը ըրաւ Ս. Յարութեան Տաճար, որու բակէն մինչև դուռը առաջնորդուեցաւ մեր բարապաններուն կողմէ: Հան դիմաւորուեցաւ երեք համայնքներու Տեսուչներուն կողմէ: Ս. Կիւրքիմոսի հայապատկան մատրան մէջ պատարագելէ ետք, Գերշ. Սրբազանը իր հետեւորդներով առաջնորդուեցաւ մեր Տեսչարանը, ուր ընդունուեցաւ Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիւրքի Սրբազանի և Հոգշ. Հայրերու կողմէ և հիւրաբարկուեցաւ պատաճօրէն:

— Իսկ յաջորդ Կիրակի, Սրբազանը իր առաջին այցը տուաւ Բեթլեհէմի: Ս. Մննդեան հրապարակին վրայ գիմաւորուեցաւ մեր Տեսչին՝ Հոգշ. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեանի կողմէ, որուն կ'ընկերանար Արծ. Տ. Ներսէս Աւագ Գրչոյ Գանկեօգեան և Տրց. Յարութիւն Զաքարեան: Յետոյ բոլորն ալ ուղղուեցան իրենց եկեղեցին, ուր Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ պատառափութիւն: Ասորիներ մեծ համայնք ունին Բեթլեհէմի մէջ:

● Բշ. 4 Յուլիս. — Կէսօրէ ետք, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Անկախութեան 207րդ տարեգործի առթիւ, Ամերիկեան Ընդհ. Հիւսպատոսին կողմէ, Հիւսպատոսարանի պարտէզին մէջ տարբուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ. Գաղաճնեան, Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Դարիպեան և Գարուստ Զոր Ժորա Գեորգ Հինգլեան:

● Կիր. 10 Յուլիս. — Կէսօրէ ետք, Tantar Ecumenical Centreի մէջ, դպրոցական տարեփակի առթիւ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիւրքի Սպ. Գարեգեան, Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Դարիպեան և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

● Եշ. 14 Յուլիս. — Իրեկոյեան, Ֆրանսական Յեղափոխութեան 194րդ տարեգործի առթիւ, Ֆրանսական Ընդհ. Հիւսպատոսին կողմէ, Հիւսպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Գերշ. Լուսարարապետ և Գերշ. Պատր. Փոխանորդ Սրբազանները, Աւագ Թարգման Հայրը և Տիար Գ. Հինգլեան:

● Բշ. 18 Յուլիս. — Ս. Ռիստիս Միարան Հոգշ. Տ. Յուսիկ Ս. Վրդ. Պաղտատեան Ամերիկայէն ժամանեց Ս. Աթոռ, ուր մնաց 8 օր:

● Եշ. 21 Յուլիս. — Երեկոյեան, Պեկինգի զաւթային տունին առթիւ, Պեկինգական Ընդհ.

Հիւսպատոսին կողմէ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպ., Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. և Տիար Գ. Հինգլեան:

● Դշ. 27 Յուլիս. — Յունական նոր Հիւսպատոս Mr. Ilias Maltezos իր առաջին պաշտոնական այցը տուաւ Պատրիարքարան:

● Դշ. 17 Օգոս. — Հոգշ. Տ. Վաղգէն Վրդ. Գարայեան Մեկնեցաւ Նիւ Եորք, հետեւելու համար Աստուածաբանական դասընթացի:

● Եշ. 25 Օգոս. — Ս. Ռիստիս երէց Միարաններէն Հոգշ. Տ. Յովսէփ Ս. Վրդ. Մամուր Երիզուտունէ ժամանեց Ս. Աթոռ:

● Եշ. 1 Սեպտ. — Ս. Ռիստիս Միարաններէն Հոգշ. Տ. Արշակ Ս. Վրդ. Իսախանեան Ամերիկայէն երկօրեայ այցի եկաւ Ս. Աթոռ:

● Եշ. 8 Սեպտ. — Հրէական 5744 Նոր Տարուան առթիւ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը ընդունաւորական հեռագրեր յղեց Իսրայէլի Նախագահ Վաթ. Հայիմ Էլէքցօրի, Վարչապետին, Քնեսէթի Նախագահին, Կրօնից Նախարարին, Սրբապետի Գաղաճնեպետին և այլ բարձրաստիճան անձնաւորութիւններու:

● Ուր. 9 Սեպտ. — Համայն Ռուսիոյ Պատրիարք Ն. Ս. Պիմէնի անուան տունին առթիւ, կէսօրէ առաջ, Ռուսաց եկեղեցւոյ մէջ մատուցուած հանդիսաւոր Ս. Պատարագին ներկայ գտնուեցան Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Դարիպեան և Հոգշ. Տ. Գուսան Արք. Ալեանեան:

● Բշ. 12 Սեպտ. — Նոյն առթիւ, երեկոյեան, Russian Compoundի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Գերշ. Տ. Տ. Գարեգին և Կիւրքի Սրբազաններ, Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. և Տիար Գ. Հինգլեան:

● Կիր. 18 Սեպտ. — Առաւօտուն, Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիւրքի Սպ. Գարեգեան ճամբայ ելաւ դէպի Ս. Էլմիստին, իբրեւ Ս. Աթոռայի ներկայացուցիչը 25 Սեպտի Կիրակիին հոն կատարուելիք Վիւննա Երեւելի և Վենափառ Հայրապետի ծննդեան 75ամեակի հանդիսութեան: Իրեն կ'ընկերանային Ս. Յարութեան Տաճարի Տեսուչ Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Իսախանեանը և Ս. Էրեւստեղեկոսաց Վանքի Տեսուչ Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Դարիպեանը: Ամանին իրենց միացաւ տեղւոյն Հովիւմ Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թովալեան:

● Կիր. 25 Սեպտ. — Կէսօրէ ետք, Էրէից Սուքքօթի (Տաղաւարահարապետի) տունին առթիւ, Գաղաճնապետ Վաթ. Թէտի Քոյլէքի կողմէ, Գաւթի բերդին ստորոք գտնուող Mitchell պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Հոգշ. Տ. Ռոզի Վրդ. Որդեան, Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Մանկասարեան և Տիար Գեորգ Հինգլեան:

● Դշ. 28 Սեպտ. — Ս. Ռիստիս Միարաններէն Հոգշ. Տ. Պարէտ Ս. Վրդ. Երէցեան Ամերիկայէն Ս. Աթոռ ժամանեց և մնաց 8 օր:

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԿԱՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿ ԵՒ ՖՐԱՆՍԱՅԻ
ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԳԵՐՇ. Տ. ՍԵՐՈՎԷԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ՊԱՐԳԵՒԱՏՐՈՒՂՈՒ ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎՐՈՒԹԵՆԷՆ
«ԼԷժԺՕՆ ՏՕՆԷՌՔԻ ԱՍՊԵՏԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐ ՇՔԱՆՇԱՆՈՎ

առ ի զնահատութիւն իր երկար տարիներու ծառայութեան, զոր
ինք բերած է Ֆրանսահայ զաղութին կազմակերպման աշխատանքին
և Հայ ու Ֆրանսացի ժողովուրդներու բարեկամութեան ամրա-
պնդման:

Շքանշանի յանձնման հանդիսութիւնը տեղի ունեցած է Ե-
րեքշաբթի, 24 Մայիս 1983, Փարիզի Սիրելի սէ Լիւմեոն Էմթէր-
ալիէ սրահին մէջ:

Սոյն հանդիսութեան ներկայ եղած են Նորին Ս. Օծութիւն
Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Ֆրանսայի ներքին
Գործոց Նախարար Կասթօն տը Ֆէր, Ֆրանսայի քաղաքական կու-
սակցութեանց ներկայացուցիչներ և աւելի քան 500 Ֆրանսացի և
Հայ հրաւիրեալներ:

Այս ուրախ առիթով, Ս. Աթոռոյս Ամեն. Ս. Պատրիարք
Տ. Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեան և համայն Ս. Յակոբեանց Միաբա-
նութիւնը իրենց սրտագին շնորհաւորանքը ունին իրենց աւագ Միա-
բանակից եղբօր՝ Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպս. Մանուկեանի և ի-
րենց հոգևին խնդակցութեան մէջ իրեն կը մաղթեն երկար և առողջ
տարիներ և արգիւնաշատ զործունէութիւն:

ԹԵՔԷԵԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՀՐԱՄ ՄԱՎԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Թէքէեան Մշակութային Միութեան Հաբաւային Ամերիկայի Շըբ-ջանային Վարչութիւնը, յաւերժացնելու համար սփիւռքահայ անուանի գրող և մտաւորական, աղբացեալ ՎԱՀՐԱՄ ՄԱՎԵԱՆԻ յիշատակը, որոշած է մեծ հանդիսութեամբ մը նշել Վաղամեռիկ բանաստեղծի գրական գործունէութիւնը, մահուան առաջին տարելիցի շրջանին՝ 1984 թուականի Ապրիլին:

Այդ առթիւ պիտի հրատարակուի գիրք մը, հետեւեալ բաժիններով.

Ա. — Գրական - քննադատական ուսումնասիրութիւն մը, Վահրամ Մավեանի ամբողջական գործերուն մասին:

Բ. — Անակնկալ մահուան առթիւ լոյս տեսած գրութիւններ:

Գ. — Մահուան առաջին տարելիցին առթիւ գրուած յուշեր:

Ուրեմն, կը խնդրենք Հայրենիքի և սփիւռքի մտաւորականներէն, Վահրամ Մավեանի գրչեղբայրներէն, ընկերներէն, բարեկամներէն, աշակերտներէն և ծանօթներէն, որ մինչև Յունուար 30, 1984, վարի հասցէին ուղարկեն յուշեր, նամակներ, գրութիւններ, նկարներ, կամ ալ նիւթեր, որոնք հանգուցեալ Վահրամ Մավեանի ապրած 57 տարիներուն հետ առնչութիւն ունին:

Հասցէ՝ ANIVERSARIO DE VAHRAM MAVIAN

CNEL. NICETO VEGA 4779

1414 BUENOS AIRES

ARGENTINA

ԹԵՔԷԵԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՇՐՋ. ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Յուլիս 18, 1983

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ, ԸՆԴՀ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Տ Խ Ր Ո Ւ Ն Ի

Խոր ցաւով կը դաժենք մա՛րը բազմազատակ գիտնական, Հ. Բ. Ը. Միւսթեան երախտաշատ Բարերար Անգամ և Փախ-Նախագահ

ՏԻԹ. ՎԱՐԴԳԷՅ ՄԿՐՏԻՁԵԱՆԻ

(ծն. Հոկտեմբեր 8, 1893, Ռոստոթօ)

« Եր ի Տէր Կանգիւս յետ երկարատե հիւանդութեան Շարաթ, Յուլիս 2, 1983, առաւօտեան ժամը 10.30 ին, Գառնիյա Տելթա հիւանդանոցին մէջ՝ Վալսիլիա, Գալիֆօրնիա: »

Մարմինը ի տես դրուեցաւ Միլլըր Զափըլ մեակլաւան մէջ, Յու-դարկաւարութիւնը կաաարուեցաւ Ուրբաթ, Յուլիս 8 ին, Եդեմի Ս. Առաւածածին Հայց. Առաք. Եկեղեցւոյ մէջ, մասնակցութեամբ Արժ. Տ. Վարդան Քհնյ. Գաաարեանի: Ներկայ եղաւ և դամբանախօսեց Միւսթեան Ընդհ. Տնտրէն Մ. Հայկենց:

Հանգուցեալին մարմինը եկեղեցիէն առաջնորդուեցաւ գիակիւարան:

Մեր զգածուած ցաւակցութիւնները կը յայանենք եղբօր՝ Գեարոս Մկրտիչեանի՝ Փլօվաթի (Պաւլարիա), եղբօրորդինեբաւն՝ Գրիգոր և Տի-կին Մարլըլ Տօղրամաճեանի՝ Վալսիլիա (Գալիֆ.), Մեսրոպ և Կարօ Տօղրամաճեաններօւ՝ Փլօվաթի, Արաքսի Մկրտիչեանի՝ Սօֆիա (Պաւլարիա), Մկրտիչ Մկրտիչեանի՝ Փլօվաթի, և եղբօր թոռնեբաւն:

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Յուլիս 12, 1983

Սէտլ Գրուք, Ն. Ճ.

Ստորեւ կը հրատարակենք Հ. Բ. Ը. Միութեան Ընդհ. Տնօրէն Մ. Հայկենցի դամբանականը, զոր ան արտասանեց Յուլիսի էին, Վայսիլիոյ Միլրը Չափրլ մեռելատան մէջ, Ուլթ. Տըթ Վարդգէս Մկրտիչեանի գաւազին առջեւ :

Եկած ենք խոնարհելու համար գաղափին տալն քրիստոսանման հայտ մը: Եկած եմ յանուն Յիւսէս Նախագահ Այեթ Մանուկեանի և կեդրոնական վարչական ժողովի գործակիցներուն լուսաւոր երթ մողթելու ազգին բարեբարին և մեր երկարամեայ փոխ-Նախագահին: Եկած եմ վկայելու համար յանուն Հայկական Բարեգործական Ընդհ. Միութեան, որ Տըթ. Մկրտիչեան չէ մեռած, սրովհետեւ չէր կրնար մեռնիլ...

Աշխարհ եկած էր ուրիշ աշխարհէ մը և այս աշխարհի իր օրերը ապրեցաւ ուրիշ աշխարհի մը համար:

Անձանօթ այս երկրին բառին և բարձրին, դարձաւ նշանաւոր գիտնական և ղեկավարեց ամենէն նշանաւոր քիմիարաւոնական տարրալուծութեան զիտահեազօտական բաժինը, բոլոր ճիշդագոյն գիտնականի պատմութեանով և նախընտրեց ճշդաւորի ցոյցոտին, շեղինակ հակառակական կամ ժխտածի միտաւոր արժէք ներկայացնող ուսումնասիրութեանց և եւէր մարդկութեան բարիքին համար հոյակապ գիտերու, առեց աւգատապարտեց այն զխառնակներ. որո՞ք կը կշտանան գիտութեամբ անապատացնելով իրենց և մարդկութեան հոգին, որովհետեւ ինք ամէն օր իր հոգիին պատմութեաններ կը բանար մշակոյթի, կրօնի, փոխափայլութեան, քաղաքականութեան, տնտեսագիտութեան և ֆինանսի արեգակին և մշակչին:

1913-1958, 45 տարի, այսինքն Ամերիկա ոտք դնելէն մինչև հանգստեան կոչուելը դուրս մնաց հայութեան պարտնակէն, զինք չտեսաւ Ամերիկահայութիւնը, թիմին վրայ չհրեցար, բնաւ, բոլոր հայութիւնը իր մէջ ապրեցուց, բոլոր հայութիւնը իր խորանր բրաւ, մինչև որ հաշուաւորագործ իր ձեռքով, նայուածքը գետին, և Բարեգործականը ճանչցաւ գաղափարի և հաւատքի հսկան: Հայութիւնը՝ միմ բարեբարը:

Երբ պնակ լուսւով, արամարհուելով և արտասուելով կ'ուսանէր Գորնէլ համալսարանին մէջ, և կողքին անցնող աղջիկները գաղտնագողի կը նայէին արեւիքէն եկած կապուտաւունի և գեղադէմ այլ ամօթխած այս աղուն, ինք կը քալէր արագօրէն, կը վազէր ետէն կանչի մը, զոր լսեր էր Պոլսէն նաւ բորձրացած պահուն. և ետեւէն եկուր: Յեղի՛ն ձայնն էր:

Ճիշտնէ՛ ունեցածդ և ետեւէն եկուր: Քրիստոսապաշտ ժողովուրդին կանչին հպատակեցաւ քրիստոսանման գիտնական Հայը, որուն համար արբաղան վրէժխնդրութեան կարիքի մէջ միջոց կար — ուսուսմով և ուսումնականով, մտաւորականով և մտաւորականութեամբ, գիտնականով և գիտութեամբ հարուածել թշնամին, Եւ տուաւ ունեցածը Բարեգործականին, տեղի ճիշդ՝ Հայութեան — ո՛չ միայն դրամ, այլև միտք. ո՛չ միայն հաւատք, այլև աշխատանք:

* * *

Սիրելի՛ տղաք, կին չունիս որ սուգ պահէ, զաւակ չունիս որ լայ կամ... խնդայ: Աւելի՛ լաւ: Կան բազմահարկը համալսարանաւարաներ, որոնք կ'ապրեցնեն քեզ, և տակաւին պիտի ըլլան բազմահարկը համալսարանաւարաներ, որոնք պիտի ապրեցնեն քեզ որքան

Վ Ա Հ Ե Հ Ո Յ Կ

(1890 — 1983)

Ֆերէզնոյի մէջ (Գալիֆորնիա), Յունիսի 15-16՝ Զորեքշարթիէն Հինգշարթի լուսոցող գիշերին, այս կեանքին դէմ իր աչքերը փակեց հայ գրական անդամատանի մէջ շնչող երիցագոյն անդամը, ծանօթ ու տիրուած արձակագիր Վահէ Հայկը՝ 93 տարեկանին:

Ծնած է Խարբերդ, աւագանի անունով Վահէ Տինճեան: Հայրը զոհ դացած է Մեծ Նդեռնին, իսկ մայրը ազատած է Ամերիկեան միսիոնարներու օգնութեամբ, 1923ին միասին անցած են Ամերիկա:

Վահէ Հայկ իր ուսումը ստացած է Խարբերդի Ամերիկեան եփրատ Գոլէճը, անձնական դասեր ալ առնելով մեր գաւառական գրականութեան փառքերէն Թլկատինցիի մօտ: Մեծ կոտորածէն ամիս մը առաջ, երկու ընկերներու հետ փախած է Պոլիս: 1920ին անցած է Յունաստան և հոն մնացած 3 տարի, ընտանիքի վերադարձը անդամներուն հետ Նոր Ալիսարի անցնելէ ետք հետեւած է Պոսթոնի համալսարանի օրէնքի, պատմութեան և գրականութեան դասընթացներուն:

Ուսանողութեան շրջանին խմբագիրը եղած է Հ. Բ. Ը. Միտթեան պաշտօնաթերթ Յուշարարի: Ապա կանչուած է Ֆերէզն, ստանձնելու համար, չորս տարուան համար, խմբագրութիւնը ճնոր Օր՝ Էռօրեայի: Այդ միջոցին շախմատակցած է Պոսթընի Վոյաքար, Պէյրուսի Ջարթթօնք և Գահիրէի Արեւ օրաթերթներուն, Զօպանկանի Անահիտային (Փարիզ), Նիւ Յորքի Աշայաստանի կոչնակային, Էքիտասարդ Հայաստանէին և Արարիքին (այժմ Լոս Անճէլըս): Քանի մը տարի ալ եղած է պատուակալ խմբագիր Աշայաստանի կոչնակա շաբաթաթերթի, Փրօֆ. Գր. Ա. Սարաֆեանի և Վիր. Ա. Ա. Պետիկեանի հետ:

Հրատարակած է Աշայրենի Միսան՝ անուան առիկ պատմուածքներու հինգ հատորներ, գաւառային և գաղթային կեանքէ վերցուած հարցեր շօշափող, որոնք հրատարակուած են նաև Հայաստանի Պետհրատային կողմէ և որոնցմով կրցած է իր տեղը ապահովել սփիւքեանայ գրականութեան համեստ ածուին մէջ: Ունի առոյգ ոճ ու պատմելու շնորհ:

Ատկէ զառ, Վահէ Հայկ հեղինակն է պատմական և մշակութային արժէքով այլ հատորներու, որոնցմէ կ'արժէ յիշել Արարբերդ և Անոր Ոսկողէն Գալար՝ 1500 մեծագիր էջերով, և Վաւաւուր Դէմքեր Մեր Օրերուն Վրայ՝ մօտ 400 մեծագիր էջերով:

Իր մահով, Ամերիկահայ գրականութիւնը կը կորսնցնէ իր սակաւաթիւ մշտնիւրէն մին, ինչ փոյթ թէ վերջերս քաշուած գրական հրապարակէն, հասած ըլլալով տարիքի մը՝ ուր մինչև օրս մեր գրողներէն ոչ ոքի վիճակուած էր հասնիլ:

ստեն որ կայ քու ամենասիրելի Բարեգործականդ, որովհետև անոնց ուսումնական գափինները ոռոգուած են և պիտի ոռոգուին դամբանընկէց ազատահոս քրտինքովդ:

Ձէիր հաւատար որ կը մեռնէիր ...

Եթէ կեանքի մէջ արհամարհեցիր բան մը, այն աք.մահն էր:

Կեանք մը ամբողջ աղբեցար այնպէս որ կեանքդ յաջորդէ մահուանդ:

Արդարեւ՝ կեանքդ կը սկսի այսօր, երբ այլևս ոչ ոք պիտի տեսնէ

քեզ:

* * *

Հարց ծագի թերեւ, թէ ինչո՞ւ Ս. Աթուոյո նման կրօնական հաս-
տատութեան մը պաշտօնավարներ իր էջերէն արամադրէ տանել մը ի
վեր մտապայտեման տրուած Հայ Գրականութեան համիտ մշակի մը յի-
շատակին: Սիւն սակոյն, մեր հոգեւոր մշակոյթին և հայ բանասիրութե-
ան իր օգուտը ընելու հոգիին, կոչուած է նաեւ, հաւատարմ չափով,
իր աւերած տալու Հայ Գրականութեան, հ'ըսենք ասիկա այն խոր հա-
մոզումով, թէ արուեստն է բնականորակէս, և գրականութիւնը մասնա-
ւորապէս այն աւագանը, ուր կը հայկչեմանայ ոգեկանութիւնը (հոգին)
եթէ մեծ ու խորթ չի հնաւոր բոլոր) զայն երկնող ժողովուրդին: Հակա-
նեխիչ շիճուկի օժանդակութեամբ մահուան շուքէն ազատագրուած ոչ
ոք այսօր պիտի փառք տար Ծրանասցի ժողովուրդին, իր ծոցէն Փառ-
թօք մը տուած ըլլալուն, ոչ ալ ելեքարեկանութեան անհամար բա-
րիքները վայելած պահուն կամ ձայնասփռուն ստացած իր վայելքին
համար պիտի յիշէր էտիսընր կամ Մարքոսին, և փառքը հիւսէր Ամե-
րիկացի կամ իտալացի ժողովուրդին: Բայց, փութաօքով ճշմարտու-
թիւն ժնն է, որ հակառակ այն խօսքին թէ Քարուստը հայրենիք չու-
նիք, արուեստի քործ մը ամենէն աճուր ու անկապտելի փառքն է գինք
կերտող ժողովուրդին: Ծրանա շատ աւելի իրաւունք ունի հայրասա-
նալու Հիւկոյով քան Նափօլէօնով և Ռուսիո՝ Տօթոյեաքով ու Զայ-
քովկիով՝ քան Լենինով: Նարեկացին յաւերժառե փառքերէն է Հայու-
թեան, ինչպէս Շէյքսփիրը՝ Անգլիոյ, Տանթէն ու Միքէլ Անճէլօն՝ իտ-
ալիոյ և Քօլոթոյն ու Բօրոսկովր՝ Ռուսիոյ: Պուտ մը մարդկայնական
առողջ զգացումով տագորուն ու արուեստէն եկած վայելքը բժշուխե-
լու զգայարանքով օժտուած ո՞ր անհատը պիտի չփոխադրուէր անծայ-
րածիր տափաստանները Ռուսիոյ՝ ի լուր ճէշէնքապատին, կամ Պէթն-
վէնի Վասթօրալի ձայնալիքներուն թեով պիտի չէմօքորդէր Գեր-
մանիոյ կամ Աւստրիոյ կախարդախեղ լեռնայններուն պարզուտը բնա-
նկարները գէպի, որուն մտքի պոստառին առջեւ պիտի չուրուանար
օխուէթը Նեղոսի ափին անփութօրէն ընկողմանած անրջասոյգ Ֆելլա-
նին՝ երբ իմանար Վոնաուլը Ալտ էլ Վահնապի կամ պիտի չեղափոխ-
ուէր մեր հայրենի լեռնաշխարհի խուլ անկիւնները, երբ լսէր Խաչա-
տուրեանի ՎՍԷՐԵՐԱ Պարոյ: Արուեստագէտը ձայնն է իր ժողովուր-
դին, պոստկանիլէ առաջ և պոստկանիլով հանդերձ մարդկային մեծ ըն-
տանիքին: Իսկ արուեստը՝ կեանքի տղեղութիւններուն ու աստիակաւ
թիւններուն վրայ կամարուող ծիածանը, մեր արեւու մուրն և ու գիրտը
ոսկեզօծելու կոչուած: Անա թէ ուրիշ իր սկիզբը կ'առնէ կարմիր ու
կոխարդ թելը, փշովուրդներու սիրտը իրար զօդելու աւագ ու սքր-
բողան առաքելութեանը կոնչուած: Եւ թէ ուր է հանդիպման կէտը ար-
ուեստին և հրօնքին, այլ խօսքով՝ ուր արուեստը իր ձեռքը կ'երկարէ
կրօնքին ու անկէ բխած բարոյականին, առաջնորդելու համար մարդ-
կութիւնը իրեն ստիճանուած հոգեւորական: Երանի՜ տոնք, որ կրնայ բա-
նալ իր հոգիի ականջները արուեստի աշխարհէն եկած թովիչ ձայններուն:
Մեծ են այն ժողովուրդները, որոնց արգանդէն մեծ արուեստագ-
գէտներ են ծայթքած: Եւ առաւել ևս անոնք՝ որոնք ունեցած են իմոս-
տութիւնը արժանի դնաւորապէս չզլանալու անոնց ի կենդանութեան,
կարելի՞ է հայ ժողովուրդը դասել այս վերջիններու շարքին:

Ք.

«ՍԻՈՆՆԻ ԽՄԲԱԿՐՈՒԹԻՒՆՆ ԸՆԴՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄՏԱՅԻՆ ԵՆ ՀԵՏԵԻՆԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հող, Մարդ եւ Գիր — Գործերի Բ. Կաթողիկոս Սարգիսեան: Հրատ. Հայկ Սէրէն-
կուլեան Մրցանակի Թիւ 8, Անթիլիաս, Տպ. Կաթ. Կրիկիոյ, 1983, էջ 373.
Գիրք Սաղմոսաց եւ Ապաշխարութեան Մեծ Սաղմոսը — Շնորհք Արքեպոս. Գալուստ-
եան (Պատրիարք): Իսթանպուլ, Մուրատ Օֆսէթ, 1983, էջ 69:
Կոնֆերենկիա — Հրանդ Փափաղեան: Երոշտական բանաստեղծութիւնք: Յաւելուած՝
Բազմաձայնը և Մենք, Իսթանպուլ, Մուրատ Օֆսէթ, 1983, էջ 16:

Գառաստուն Տարի — Հրանդ Փափաղեան: Իսթանպուլ, Մուրատ Օֆսէթ, 1982, էջ 48:
Թիւնամեակ (1930-1980): Դպրեմանք Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծ Ժամանակի Կրիկիոյ,
Նիւ Եորք, Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդարան, 1981, էջ 26:

Ս. Մինչեւ որ Հասնես Նախապապերիդ — Ռազմիկ Դաւոյան, Ժամանակակից Հայ
Միւս Մասնաշար — Թիւ 1: Նիւ Եորք, Ռեկտորատ Հրատարակչութ., 1982, էջ 31:
Եակոբ Պատրիարք Նալեան (1706-1764) — Գ. Բազմաձայնք: Կիսնքը, Գործերը և
Աշխատանքները: «Շողակաթ» Մասնաշար Թիւ 1: Իսթանպուլ, 1981-83, էջ 279:
Խոստովանանք — Ալիսիա Կիրակոսեան: Բանաստեղծութիւններ (1966-1981): Բ.
Տպագրութիւն: Լոս Անճելէս, 1983, էջ 235:

Մահի Մէրեմ, Միւրթարեան Գիր Կրօնաւորութիւն Թէէլիֆի Տէրմիշլուտէ Գործն Յով-
հաննէսի Խորհրդի Իւլէ, Փաթիթիթի Գէնէ, 1839, էջ 398:

Անդրանիկ — Վազգէ Անդրէասեան: Գէորգ, Հրատ. Կ. Տոնիկեան, 1982, էջ 326:
Գրիստոնէական — Բարդէ Կիլիկ. Կիւլէսէրեան, Գ. Տպագրութիւն: Անթիլիաս, Տպ.
Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծ Ժամանակի Կրիկիոյ, 1971, էջ 261, [1980, էջ 77:

Հաղարատ Լեւոնեան Անաստեաններ — Պողոս և Մանու Ճանեան: Օպերն, Ալապատ,
Տանամեայ Յորիլիական Հանդիսութիւն Թէքէն Մշակութային Միութեան Լոս
Անճելէսի Մասնաճիւղին (Կիրակի, 25 Յունիս 1978): (Հայերէն և Անգլիերէն):

Դանձարան (Գիրք Ընթերցանութեան) — Արամ Անաստեան: Զ. Տպագրութիւն: Կ.
Գոլիւ, Հրատ. և Գրատուն Ս. Յակոբեան, 1936, էջ 192:

Հոգեւոր Դանձարան — Հրատ. Հայ Լուսաւորչական Միւրթ Հնգերութեան: Գէորգ, Հրատ.
Տպ. Տէր Յովհաննէսեան, 1928, էջ 632:

Դիմանկար — Աստղիկ Գէորգեան: Երեւան, «Սովետ. Գրող» Հրատ., 1982, էջ 244:
Հայրենասէրին Գիրքը — Նորաձեւ Հրատարակչութիւն: Հրատ. Երեւանի Մէքէրեան,
Թիւ 2 — էջ 21 և 44, Թիւ 3 — էջ 45 և 68: Գանձիւ, Տպ. «Նուպար», 1946:

Դարեւիկ — Խորէն Արքեպոս. Նորայէ: Էջ 337, [Երեւան, 1983, էջ 139:
Հայրենական — Տոնական (Բանաստեղծութիւն) — Եղիշտար, Երեւան, Տպ. Ս. ✓

Դարեւիկ (Բանաստեղծութիւն) — Գրիգոր Գրիգորեան: Փարիզ, 1983, էջ 157:
Իրիկանաց (Բանաստեղծութիւն) — Համո Սահեան: Երեւան, 1977, էջ 305:

Դարեւիկներ (Վէպ) — Նուպար Ակիւեան: Լոս Անճելէս, 1983, էջ 221:
Աղամի Գիրքը (Վէպ) — Եակոբ Կարապետ: Նիւ Եորք, 1983, էջ 255:

Եովակիմի Թոռնորդիներ — Եակոբ Յ. Ասատուրեան: Գէորգ, 1982, էջ 267:
Ջարթոնք (Ե. Հատար — Ա. — Անահիտ Ոսկեան) — Մալխաս: Նիւ Եորք, Առաջնոր-

դարան Հայոց, 1983, էջ 329:
Յափշտակուած Հոգիներ (Վեպ Վկայութիւններ) — Յ. Ուրարտացի (Երեւանի Գր.

Կաթողիկոս): Մոսկով, Տպ. Տիգրան Ա. Մանուկեան, 1983, էջ 192:
Գոյններ եւ Պատմութիւններ — Վարազ Սամուէլեան: Յրէկ, Գալիֆ., 1978, էջ 31:

Միւրթար Արքեպոս Հրատարակչական Առաքելութիւնը — Հ. Սահակ Ճեմէնեան: Վե-
նետիկ, Ս. Ղազար, 1980, էջ 157:

Պատմութիւն Աղուանից Աղխարհի — Մովսէս Կաթողիկոս: Գրական ընթերցող
և Երեւանի Կաթողիկոս: Երեւան, 1983, էջ 383:

- The Mashtots Matenadaran* — B. L. Chookasjian. Yerevan, 1980, pp. 44.
- Illuminated Armenian Manuscripts to the Year 1000 A. D.* — Fascicule I (Draft) Index of Armenian Art. Part I — Manuscript Illumination. Center for Research on Armenian History and Art — Paris, France. Armenian Studies Program, Calif. State University, Fresno, California, 1977, pp. 36.
- Theory and Problems of Adolescent Development* — David P. Ausubel, Raymond Montemayor & Pergrouhi Svajian. Second Edition. New York/San Francisco/London, Grune A. Stratton, 1977, pp. 572.
- The Biology of Adolescence* — Herant Khatchadourian. San Francisco, 1977, pp. 274.
- Dialogues of Plato* — Plato. Apology — Crito — Phaedo — Symposium — Republic. Jowett Translation, edited and with Introductory Notes by J. B. Kaplan. A Cardinal Edition. New York, Pocket Books Inc., January 1952, pp. 388.
- Antelias; From Orphanage to Seminary* — Susan B. Kelekian. Prelacy Educational Series No. 2. New York, Prelacy of the Arm. Church of America, 1981, pp. 26.
- The Cilician See at Antelias: Fifty Years of Leadership* — Iris Papazian. Prelacy Educational Series No. 3. New York, Prelacy of Arm. Church of America, 1982, pp. 26.
- Today's Pastor in Tomorrow's World* — Carnegie Samuel Calian. New York, Hawthorn Books, Inc., 1977, pp. 153.
- Medieval Armenian Costumes* — Juanita Will Soghikian. A History of Armenians from the 7th-14th Centuries, Paper Cut Outs to Read, Color and Display. Illustrations by Charlotte Lathuras and Juanita Soghikian. 40 Costumes based upon statues and miniature paintings of the Times. Boston, Mass., B. B. C. Products, 1976.
- My Origins* — Juanita Will Soghikian. Discovering and Recording Family History Illustrated by Joan Ohanian Hacobian. Introductory Lessons for Ethnic Heritage
- The Land of the Armenians* — Juanita Will Soghikian & Mossik Hacobian. A. R. S. Armenian Ethnic Heritage Project. Boston, Mass., A. R. Society, 1976, pp. 30.
- and Immigration Studies. Boston, Mass., Armenian Relief Society, 1976, pp. 16.
- History of Lewond - The Eminent Vardapet of the Armenians* — Translation, Introduction and Commentary by Rev. Zaven Arzoumanian. Wynewood, Pennsylvania, St. Sahag & St. Mesrob Armenian Church. Typesetting by Rosekeer Co., Fairlawn, N. J. Book Design: Mirjan Kirian, 1982, pp. 219.
- Studies in Armenian History* — Rev. Zaven Arzoumanian. The Origins of Armenian Christianity. Armenians in America. Philadelphia, 1978, pp. 39.
- A United Nations Report in 1948 Related to the Armenian Genocide* — Zaven Messerlian. Extract from "Hask" Yearbook, 1981-82. Antelias, Lebanon, pp. 465-75.
- Khatchkars* — Mossik Hacobian. Armenian Cross Stones. A. R. S. Armenian Relief Heritage Project. Boston, Mass., Armenian Relief Society, 1976, pp. 10.
- Elements of Armenian Church Architecture* — Mossik Hacobian. A. R. S. Armenian Ethnic Heritage Project. Boston, Mass., Armenian Relief Society, 1976, pp. 17 + 6 Patterns.
- Discovering History Through Artifacts* — Mossik Hacobian. Case Study: Kingdom of Tigran II "The Great". A. R. S. Armenian Ethnic Heritage Project. Boston, Mass., Armenian Relief Society, 1976, pp. 12. [264.
- The Art of Armenian Cooking* — Rose Baboian. Garden City, New York, 1964, pp.
- Essays on Armenian Music* — Vrej Nersessian (Edited by him). London, Published by Kahn & Averill, for the Institute of Armenian Music, 1978, pp. 222.
- The Key and Other Stories* — Lorne Shirinian. Québec, Canada, 1977, pp. 57.
- Poems of Dispersion and Other Rights of Movement* — Lorne Shirinian. Québec, Canada, Manna Publishing, 1977, pp. 29.

- Country, Cat, City, Cat* — David Kherdian. New York, Four Winds Press, 1978.
- The Urchin* — Kerop Bedoukian. An Armenian's Escape. London, 1978, pp. 182.
- The Broken Citadel* — Joyce Ballou Gregorian. Atheneum. New York, 1975, pp. 373.
- Comrade Panchoonie* — Yervant Odian. Translated by Jack Antreassian. Illustrated by Alexander Saroukhan. New York, St. Vartan Press, 1977, pp. 159.
- Holy Land Martyr* — Fr. Salvatore Lilli. Special Issue of "Holy Land": Fall 1983. Jerusalem, Franciscan Printing Press, pp. 75-112.
- Land of the Bible* — Judith Cliff. Jerusalem, Views of the Biblical World, First Edition - 1978. Published by Jean Chavoushian and Mardo Nalbandian, pp. 112.
- The Three Crashes at Marshall University* — Harry Barba. (Teaching in Appalachia). Saratoga Springs, New York, the Harian Press, 1974, pp. 20. [pp. 366.
- A Short History of the World* — H. G. Wells. Melbourne, London, Baltimore. 1953,
- In Search of Noah's Arc* — Dave Balsiger & Charles E. Sellier. Los Angeles, Calif., Sun Classic Pictures, Inc., 1976, pp. 218.
- The Glory of Jerusalem* — Shlomo S. Gafni (Text written by him): Photography: A. van der Heyden: Design: Ofra Kamar. Introduction: Teddy Kollek. Steimatzky's Agency Ltd. Jerusalem, the Jerusalem Publishing House Ltd., 1978, pp. 127.
- History of the Armenians* — Moses Khorenatsi. Translation and Commentary on the Literary Sources by Robert W. Thomson. Cambridge, Mass.; London, England, Harvard University Press, 1978, pp. 408.
- The Armenian Case: Towards a Just Solution* — Richard G. Hovannisian. Address to the World Affairs Council of Pittsburgh, April 23, 1982. Jerusalem, published by Hai Tad / 6, the Armenian Case Committee, 1982, pp. 20.
- Armenians in the Service of the Ottoman Empire (1860-1908)* — Mesrob K. Krikorian. Routledge Direct Editions. London, Henley & Boston, 1977, pp. 148.
- The Mekhitarist Contribution to Armenian Culture and Scholarship* — Kevork Bardakjian. Notes to Accompany an Exhibit of Armenian Printed Books in the Widener Library, Displayed on the 300th Anniversary of Mekhitar of Sebastia, 1676-1749. Harvard College Library, Middle Eastern Department, 1978, pp. 25.
- New Evidence for the Armenian Version of the Testaments of the Twelve Patriarchs* — Michael E. Stone. Extrait de la Revue Biblique, tome LXXXIV: 1977. Paris, Librairie Lecoffre, 1977, pp. 94-107.
- Christian Churches in Israel* — Dr. S. P. Colbi. Recent Developments in the Relations Between the State of Israel and the Christian Churches. Jerusalem, 1969, pp. 28.
- Handbook - Member Churches* — World Council of Churches. Edited by Ans J. Van der Bent. Geneva, Switzerland, World Council of Churches, 1982, pp. 281.
- Functional Armenian* — Boy Stella Malkasian & Hagop Atamian. Level One. Boston, Mass., Printed by Haig H. Toumayan, 1977, pp. 212.
- Ererouk* — Documenti di Architettura Armena / Documents of Armenian Architecture. Volume 9. Milano, Edizioni A. R. E. S., Nov. 1977, pp. 71.
- Ketcharis* — I ocumentii ... (as above). Volume II. Edizione Ares. Milano, Stampa: Tipo-Litografia Armena / Venezia. 1st Edition, Nov. 1982, pp. 59.
- Manuscrite Miniata Armen in Colectii din Romania* — Sylvia Agemian (in Rumanian). Bucuresti, Editura Meridiane, 1982, pp. 27 + XXX Illustratii.
- Delta* — Hrandt Avachian. Laviuri: Hrandt Avachian. Cuvin inainte: Adrian Maniu. Stifuiri: Mihai Radulescu. Bucuresti, Editura "Litera", 1976. (Paintings.)
- Abu-Lala Mahari* — Avetik Isahakian. (In Rumanian & Armenian). Traducere libera de Madeleine Karacasian. Bucuresti, Editura Univers, 1982, pp. 79.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Փոհան ԿՄՐԱԳՐԱԿԱՆ

— Ս. Միւռնի օրնուրիւնը ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ 130

Գեր. Տ. Բազում Արեւս. Մանուկեանի ուղեւոր 137

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

— Հոգեւոր կեանք ԳԵՐԳ. Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ 139

ԱՍՏՈՒԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ

— Տեսական աստուածաբանութիւն ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԲԵՊՍ. ՕՐՄԱՆՅԱՆ 141

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

— Չայլո շարութի ուղեւորութիւնը Թրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ 144

— Փաղուած դրոշմ Գ. ՃԱՐՏԱՐ 148

ԳՐԱԿԱՆ

— Հպանցիկ ակնարկ մը
Սփիւռնայ Թանկանութեան վրայ Գ. ՃԱՐՏԱՐ 149

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

— Զորութի գիրք Մովսիսի Խորենացու Ն. ԱՐԲ. ՅՈՎԱԿԱՆ 151

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

— Կորիւն Վարդապետի ներքեր » » » 152

ԳԱՅՄԱԿԱՆ

— Գրիգորեան եկեղեցի ԲՈՒԲԵՆ ՎՐԴ. ՅՈՎԱԿԱՆ 155

— Վարդապ Վանքի կողմուրս Թրգմ. ՍԻՓԱՆ ՎՐԴ. ՄԻՍԵԱՆ 160

— Մանուկ Գրիգորեան Սեբաստիոն ՏԻԳՐԱՆ Ս. ԳԻՐԵՆԻԱՆ 163

Համառոտ եւ բաղադրական ակնարկ մեր եւ

էոր Ս իւղեցիներու Տոնացոյցներու վրայ Գ. Ճ. 167

Առաւմտաբանութիւն Եւրոպայի վրայ ՎԱՀԱՆ ԻՃԵԿԵԱՆ 172

ՄԻՐՆԻ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

— Շաբարապետեան մասին 175

— Քաւարաբի մասին 175

ՅԱՆՈՒՆ ԶԱՐԻ ԱՌԱՋ

— Երանանդի Տ. Նիկիթէ Գրիգորեան Պատրիարքի շիրմին օրնութիւնը 176

— Հայաստանի Հանրապետութեան 176

— Ամեն Կ. Պատրիարք Հոր այլը Ամեն 176

Չեռնադրութիւններ Ս. Արդուս հովանիին օրն 177

Ս. ՅԱՆՈՒՆ ԵՐԱՆ

— Սիւրբեղականք - Բեմականք 179

— Պատմականք 182

Գեր. Տ. Սերոբէ Արեւս. Մանուկեան պարզեւորուած

Յաւանական կառավարութեան շահաւորութիւնը 183

Վանքի Մովսիսի յիշատակին 184

ՏԵՐՈՒՆԻ

— Տէր. Վարդգէս Մկիթեան 185

— Մ. Հայկենցի խօսած դաժնականք 186

— Վանքի Հայկ 187

Յանկ' Կիւլպենկեան Մասեմադարանի կողմէ ասացուած զրեւու 189